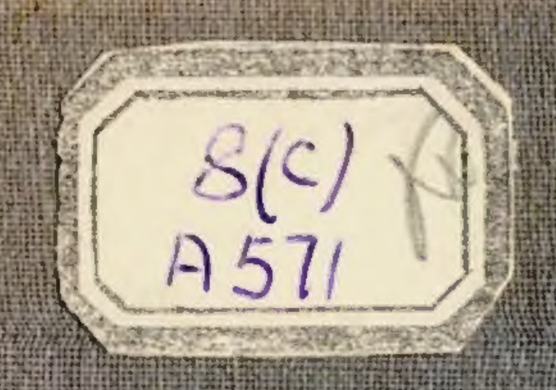
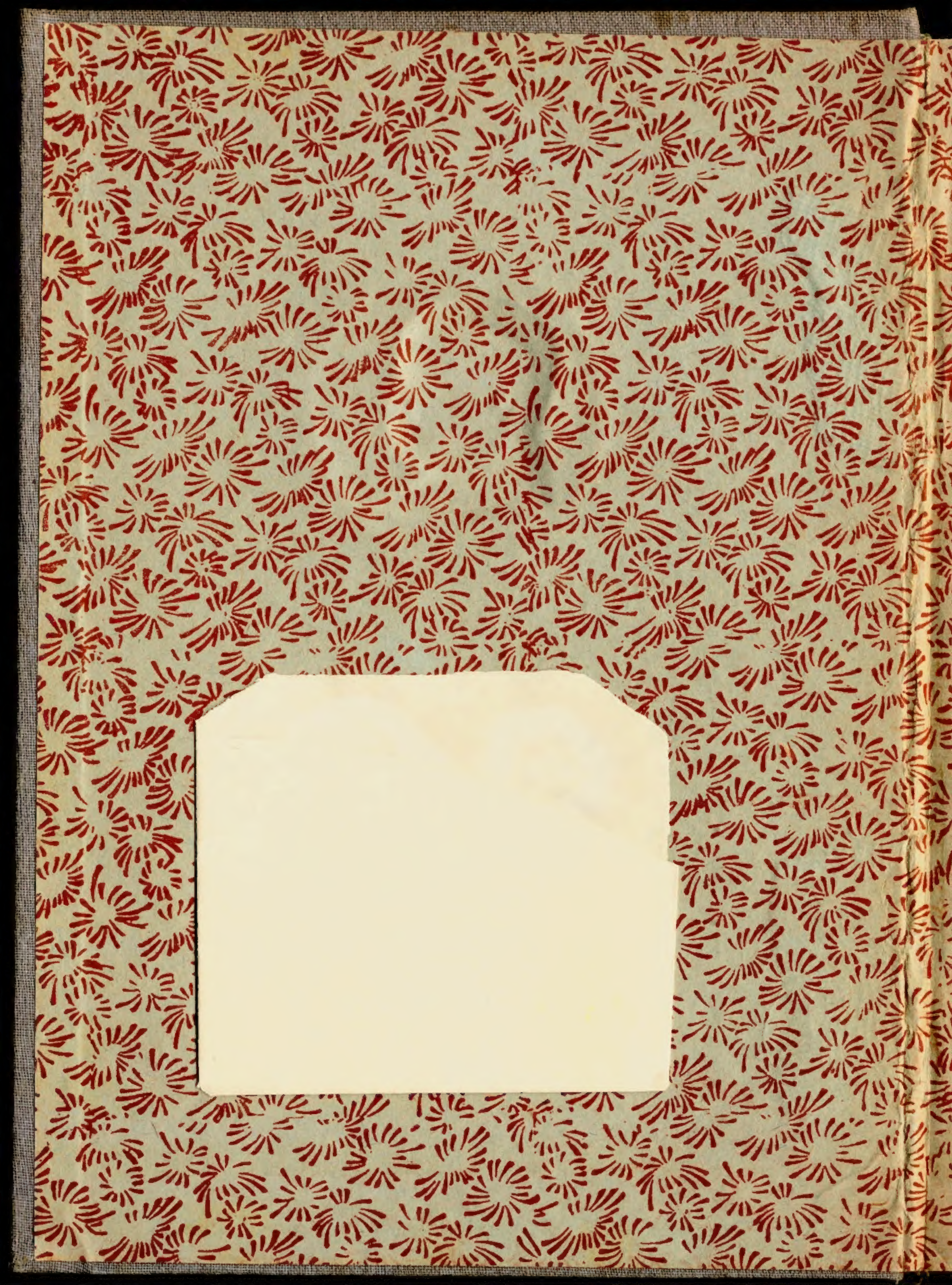
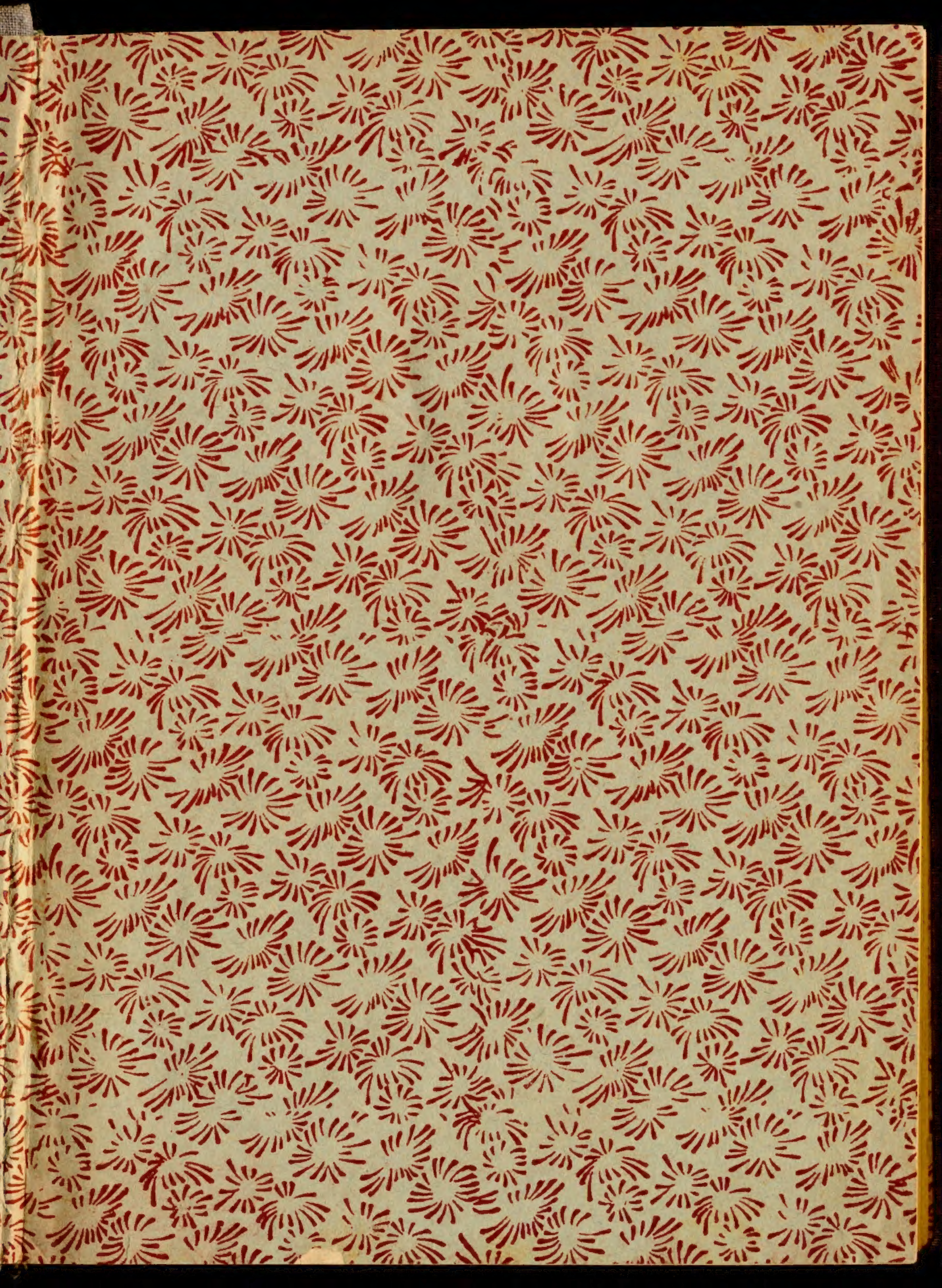
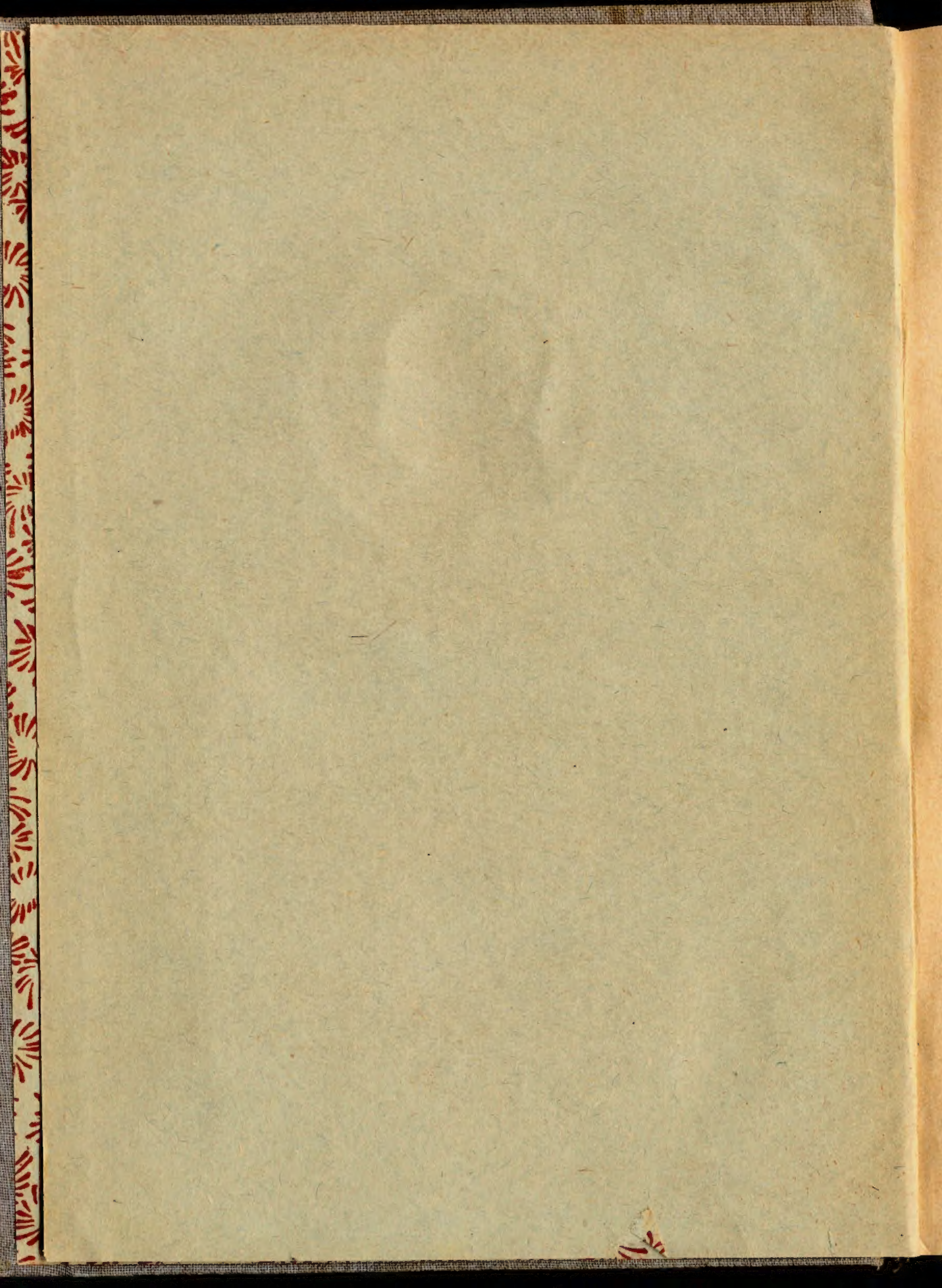

8(с)
А571

ШЕВЧЕНКОВІ

АЛЬМАНАХ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
проф. Ю. Р. БЕРШАДСЬКИЙ, проф. М. М. ВІЛІНСЬКИЙ,
проф. Р. М. ВОЛКОВ, М. Г. КРУЛІКОВСЬКИЙ (відп. редактор),
М. В. КОВАЛЬЧУК, І. Д. ПЛОТКІН, А. П. ПОРТЕНКО,
В. І. САЖЕНЮК (заступник редактора)
Літературний секретар *Б. ПОДОЛЬСЬКИЙ*

ВИДАННЯ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ФІЛІЇ
СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

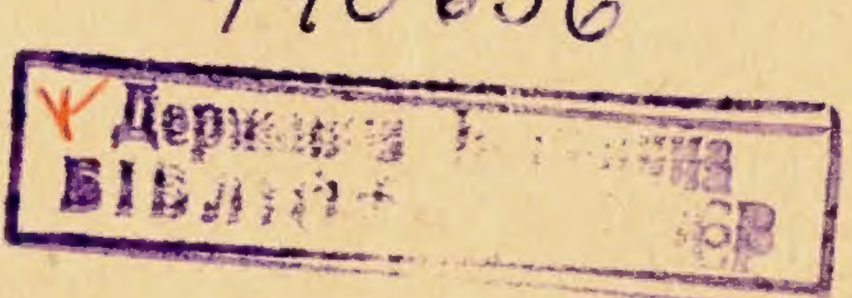
ОДЕСА — 1940

8(С)
А571

І. Болясний
Р. Брусиловський
М. Вілінський
Р. Волков
А. Губерман
І. Друкер
О. Жданович
І. Жук
М. Ковальчук
П. Коган
А. Недзвідський
С. Орфеєв
Є. Павліченко
Г. Плоткін
Б. Подольський
Я. Файнтух
Б. Хуторецька

ШЕВЧЕНКОВІ

770656

Всеукраїнська шевченківська виставка

Скульптура Г. ТЕННЕРА (Одеса)

770656

Держ[illegible]
Біб[illegible]

Всеукраїнська
шевченківська виставка

Скульптура Г. ТЕННЕРА
(Одеса)

„Шевченко наш! Він належить народові, бо кожен рядок його видатних творів написаний кров'ю людини з народу.

Здійснилися мрії Шевченка! Здійснилися мрії мільйонів колишніх рабів! Прийшов час світлий, гордий, який дзвенить радісними піснями. Під проводом більшовицької партії, великих геніїв революції Леніна і Сталіна, наш народ здобув владу, покінчив з своїми віковічними ворогами і живе новим життям — культурним, заможним, щасливим."

З листа робітників Шевченківської МТС, колгоспників, колгоспниць і інтелігенції Березівського району, Одеської області — колгоспникам с. Шевченкове, Київської області.

Життєвий і творчий шлях Тараса Шевченко—це шлях революціонера-демократа, передової людини свого часу, полум'яного борця за народне щастя. Геніальна творчість великого поета-революціонера досягала значних висот і по своїй ідейній насиченості і по величезній емоціональній силі. Пером Шевченка водила непримирима класова ненависть до пригноблювачів трудового народу. Поет гостро відчував соціальну неправду свого часу, глибокий трагізм стану кріпацьких мас. Він кидав в обличчя експлуататорам свій закарбований вірш, напоєний невгамовною люттю проти тиранії і рабства. Він звертався до гнобителів народу з гнівними словами, пророкуючи, що їх «розпнуть, розірвуть, розіпнуть». Скільки невгасимої класової ненависті і революційної страсті в цих словах! Так писати міг тільки поет-демократ, який всмоктав у себе страждання і сльози трудового народу, який бачив навколо себе і зазнав на собі ж безпросвітне горе закріпаченого селянства.

Читаючи насичені безмежним класовим гнівом вірші Шевченка, українські ліберали були вражені: «Обличения Шевченко стали теперь безудержными, он разит и бьет: он весь пылает каким-то бешеным, всеистребляющим огнем». А поміщик Мартос не розумів: «Откуда такая ненависть к панству?»

Нищівний вогонь класової ненависті надавав творчості

Шевченка виключну міць. Він був поетичним глашатаєм селянської революції, і звідси — політична загостреність його бунтівливих віршів, які відображали думи і сподівання народу. Тільки «воистину народный поет», як називав Тараса Шевченка Горький, міг з такою силою плямувати душителів трудових мас. В полум'яних рядках великого поета-демократа клекоче класова лють проти соціальної неправди, на якій побудований світ експлуатації і пригнічення, світ рабства і насильства. Шевченко знущався і глумився над класовим ворогом, над царями і поміщиками.

...будо бито
Царями сіяно жито.
А люди виростуть. Умруть
Ще незачатії царята.

Яка чудова сатирична сила в цьому образі — «незачатії царята»! Навряд чи в світовій сатиричній літературі знайдеться багато подібних уїдливих, саркастично згущених образів.

В особі Тараса Шевченка сам закріпачений народ шукав і знаходив найкартаючі слова для характеристики тих, хто був винен у вікових стражданнях трудящих мас. Суворим історичним вироком звучать в устах Шевченка прокляття на адрес великих і малих тиранів, кріпосників, власників «крещенной собственности».

Поезія Шевченка — глибоко народна. І саме тому вона пройнята такою священною ненавистю до гнобителів, такою революційною прозорливістю і твердою вірою в торжество соціальної правди. Народність шевченківської поезії обумовила і чудову соковитість її фарб, прекрасну самобутність її стилю. Шевченко чудово знав рідний народ, його мову і повною пригорщею черпав з скарбниці її. Народна лексика шевченківської поезії посилювала її викривну міць. В арсеналі Шевченка

був убивчий сарказм, скріплений дохідливою і влучною народною мовою, разячою іронією, гнівним пафосом трибуна.

В «стране молчания и немоты» (вислів Герцена) голос народного поета, який зло і гостро плямував кріпосницький лад, звучав сміливим революційним протестом. Співець селянського повстання, соратник Чернишевського і Добролюбова — Шевченко вкладав у свою творчість передову революційну думку, спрямовуючи її проти кріпосницького устрою, як соціальної системи.

Шевченко був пройнятий інтернаціоналістським світоглядом, висловлював гарячі симпатії до всіх пригноблених, незалежно від національності. За це великого поета-демократа ще лютіше ненавиділи експлуататори всіх мастей і боялись його могутнього впливу і після його смерті. В соті роковини народження Шевченка, в 1914 році царський уряд суворо заборонив шанувати пам'ять поета, з приводу чого В. І. Ленін писав:

«Заборона вшанування Шевченка була таким чудовим, прекрасним, на диво щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна» (том XVII, стор. 293).

Лише в країні перемігшого соціалізму твори Шевченка дістали належне визнання і стали надбанням широких народних мас, яким він безмежно близький і дорогий ще і тому, що в його творчості завжди відчувались бадьорі ноти надії на торжество народної справи, воля до боротьби і перемоги. Поет натхненно передбачав:

І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син і буде мати
І будуть люди на землі.

На радянській оновленій землі, осяяній яскравими промінням Сталінської Конституції, здійснились на-

родні сподівання і цілі, за які боровся революціонер-демократ Тарас Шевченко.

З небувалим піднесенням, з виключним ентузіазмом відзначила країна Рад 125-річчя з дня народження великого поета.

В березні цього року минуло сто років з дня першого видання шевченківського «Кобзаря». Письменники, художники, композитори Одеси цим альманахом бажають вплести свої скромні квіти у пишний вінок, який створили народи нашої неосяжної соціалістичної батьківщини, шануючи пам'ять натхненного Кобзаря.

ГРИГОРІЙ ПЛОТКІН

КОБЗАРЕВІ

(Відповідь на „Заповіт“)

Ти лежиш, кобзарю рідний,
Тихо на могилі.
Чуєш спів Дніпра побідний
На Вкраїні милій.
Світлий образ твій, кобзарю,
З пам'яті не стерся:
Квітне слава про кипуче,
Про велике серце,
Що зібрало всі народні
Мрії, думи, співи
Про Вкраїну, що сьогодні
Вільна і щаслива.
— Україно, Україно.
Золоті тополі.
Кайдани ми розірвали
Та здобули волю.
І в сім'ї народів дружній,
У сонячній, новій
Ми тебе вітаєм словом,
Сповненим любові.

МИКОЛА КОВАЛЬЧУК

ПРИХІД ПОЕТА

(УРИВОК З СЦЕНАРІЮ) [1]

Адміралтейська площа, заповнена різним людом. Святковий вечір. Кружлять під хрипкі звуки оркестріонів пишно прикрашені каруселі. Біля розмальованих балаганів в реготі і галасі хитається натовп.

Спритно веде свою торгівлю збитенщик. З повадкою фокусника він вихоплює зза пояса стаканчик, непомітним рухом витирає його краєм рушника і наливши з сулії каламутний напій, подає його ласому дідуганові.

— Ге-есь! Паді!

Крізь натовп з криком пробиваються на прикрашених, веселих санках візники.

— І-іх!

Злітають і стримко спадають качелі. Верещать дівчата, вітер надима їхні спідниці, а унизу, задравши обличчя вгору, сміються бородані.

І над усім цим — урочиста перемова церковних дзвонів.

КІНЧАЛАСЯ МАСЛЯНА. ПРИЙШЛА НІЧ ПРОЩЕНОЇ НЕДІЛІ.

Біля великого, у важкій різній рамі, люстра закінчує свій парадний туалет гвардії полковник Енгельгардт. В люстрі видно: позад нього, шанобливо схилившись, стоїть управитель.

---

[1] Сценарій написаний для Одеської студії художніх кінофільмів.

Управитель (доповідаючи). Цього Остапа вже на московському шляху спіймали...

Енгельгардт (зайнятий туалетом). Нічого не вкрав?

Управитель. Шукали. Оце, що знайшли...

Він наближається й кладе на столик розв'язану торбинку, виймає з неї убогий подорожній скарб: кресало, хлібину, ніж.

Енгельгардт, не обертаючись, скоса кинув байдужий погляд.

Управитель з мовчазним докором дивиться на папери, розправив їх на столику.

Байдужий погляд Енгельгардта нараз зупинився на аркушиках. В ньому збуджується цікавість. Він презирливо бере двома пальцями аркушики.

Аркушики в руці Енгельгардта. На одному з них зображення козака: немов гнівний месник страшно заніс він руку з ножем. Збоку малюнка віршований напис:

Поточе багато, багато
Шляхетської крові.

Енгельгардт (злякано). Що це?

Управитель з мовчазним докором дивиться на малюнок.

Енгельгардт (обертаючись до нього й підвищуючи голос). Звідки це?

Управитель (розгублено). Питав. Мовчить.

Енгельгардт (зім'яв малюнок й жбурнув в обличчя управителя). На стайню.

Управитель (робко). Може позавтра? Прощена ж неділя...

Енгельгардт (різко повернувшись до люстра й тремтливою рукою прилаштовуючи аксельбант). Перед богом я відповім.

Управитель, вклонившись, відступає до дверей.

Під дзвінкий дівочий сміх, спиною до апарату, вподовж ряду хімерних істот рухається Тарас Шевченко.

Це ряжені, що зібралися йти на щедрування.

Той у вивернутому кожусі зображує звіра.

Той у якійсь чудернацькій машкарі.

Дивлячись один на одного, вони самі пирскають сміхом.

Тарас серйозно й заклопотано працює: одному полагодив бороду з клоччя. Другому приробив роги. Третьому вуглем додав на обличчі таких рис, що дівчина захлинулась від сміху.

Тарас (задоволено ляснувши розмальованого юнака). Гуляй, пане, без жупана.

Дівчина (не в силі стримати сміху). Ой, Тарасе!

Тарас обертається до дівчини. Його обличчя теж розмальоване.

— Чого це ти розквокталась?

Він схопив дівчину, затуляє їй рота — і коли вона вирвалась від нього — у неї на обличчі, як вуса, залишився відбиток тарасових пальців.

Увесь гурт покотився зі сміху.

Дівчина не знає, що сміються з неї — й регочеться ще завзятіше.

Тарас (штовхнувши дівчину наперед, даючи знак останнім). Пішли.

Грянула весела щедрівка. З піснею й сміхом гурт виходить з кімнати.

Велика кімната, людська. Посеред неї святково вставлений стіл: їжа, напої, ласощі.

Людська повна челяді. Але ніхто не звертає уваги на вготоване частування. Панує печальний, пригнічений настрій.

В кутку, на широкому ослоні, лежить в непритомі побитий Остап. Біля нього порається дід Іван, турботливо вкриває Остапа сіряком.

— Оце тобі й свято, Остапе!..

Сів у ногах Остапа, тужно вронив сиву голову.

1-й кріпак. Важкий гріх — в прощену неділю бити.

2-й (немов дивуючись). Далася йому взнаки тая воля.

3-й (тужно). Лихо. Загинемо тут на чужині.

2-й. Хіба на Україні легше.

1-й (немов повідаючи таємницю). Там Кармалюк...

2-й (нетерпляче). Ну!

1-й Мужиків на волю підбива. Чутка—у Гумані вже.

3-й (з тоскою). Далекий шлях йому сюди.

В сумирну розмову вривається весела пісня.

В людську шумно заходить юрба щедрівників. Попереду, упарі з дівчиною, хвацько пританцьовує Тарас.

Дехто з кріпаків усміхнувся, глянувши на дівчину.

Дівчина досі нічого не знає. І це завдає веселощів щедрівникам.

— Та витрись, капосна, — докірливо говорить нарешті тітка.

Аж тепер дівчина кинулась витирати обличчя.

І тільки тепер Тарас помітив сум у людській. Побачив Остапа в кутку. Обірвалася пісня.

Тарас стурбовано підходить до ослону.

Д і д І в а н (немов упереджуючи запитання). Спіймали. І сьогодні ж батогами били.

Т а р а с (схилився над Остапом. Його охоплює туга). Діду!

Остап ніби не чує. Лежить непорушний, закривши очі.

— Діду! — пошепки кличе Тарас і кулаком стирає фарби з обличчя, розмазуючи їх.

Остап непорушний.

— І малюночки твої... При ньому знайшли, — хтось докірливо говорить з кріпаків.

Тарас вражений обертається на ці слова. Він хотів щось сказати — і не встиг.

Згори до людської велично увійшов Енгельгардт в супроводі попа й управителя.

Енгельгардт зустрівся поглядом з збентеженим Тарасом, в упор дивиться на нього.

Піп благословив схилену челядь.

Енгельгардт, не спускаючи очей з напруженого Тараса, підходить до нього. Зупиняється. Тарас витримує його погляд. Пауза.

Нараз Енгельгардт до землі вклоняється Тарасові:

— Прости, якщо согрішив перед тобою, Тарасе!

Тарас розгубився. Дід Іван смикнув його за полу, нагадуючи покласти поклін.

Енгельгардт, не звертаючи уваги на Тараса, вклоняється дідові Іванові.

— Прости, якщо винний перед тобою!

— Хай бог тобі простить, — поквапливо перехрестився дід Іван. — Не винний ти переді мною.

Енгельгардт спиняється перед Остапом. Той непорушний.

— Він не при собі, — шепнув панові управитель.

Енгельгардт по черзі вклоняється іншому кріпакові.

В цей час Остап поворохнувся, хрипко покликав:

— Пане!

Енгельгардт невдоволено зупинився.

Челядь зразу ж розступилася, утворивши прохід до остапового ліжка.

Остап шукає очима пана.

Пан підійшов.

— Я, здається, вмираю, пане, — тихо промовив дід.

— Бог з тобою, Остапе, — м'яко, немов утішаючи, сказав пан.

— Виконай мою останню волю, пане. За тебе перед богом стану...

— Чого ж тобі, Остапе?

Пауза. Дід зібрався з силами.

— П'ять разів я тікав від тебе, пане, так волі мені хотілося... І от вмираю, не бачивши... — І ще, помовчавши, слабим голосом, але настирливо, попросив: — Дай вмерти на волі.

— Мало тебе били, діду, — немов шкодуючи, тихо зауважив пан. І швидко пішов з людської.

Піднімаючись нагору, Енгельгардт наказує управителеві:

— Після вечері всіх відпустити. Скажеш тільки Якимові накрити стіл. Та й Тараса залиш. Доглядати.

Тарас, присвічуючи собі недогарком, запер надвірні двері. Йде коридором. Заглядає в людську. Постать

Остапа темніє в кутку. Тарас підходить до ослону. Остап ніби спить. Тарас постояв, шепнув:

— Діду...

Певно Остап спить. Тарас тихо виходить з людської.

Проходить тихими, темними кімнатами.

Зайшов до панського кабінету. Піднявши свічку, присвітив: у тьмяному світлі виблискує бронза й скло. Закувала зозуля в годиннику — немов вітаючи Тараса.

Тарас усміхнувся. Підходить до вікон і спускає штори. Потім запалює свічки на канделябрах. Йому подобається це хазяйнування. Він запалює геть усі свічки.

Енгельгардтів кабінет в повному освітленні. Обличчя Тараса сяє від задоволення.

Його увагу притягує велика книжкова шафа.

Тарас підходить до шафи, вибрав який є найбільший том. Та вийняти його не так легко. Коли зрештою Тарасові щастить вийняти його — слідом падають з шафи кілька книжок. Взявши все в оберемок, Тарас йде до столу й зручно умощується в кріслі.

Перегортає одну книжку. Вона не приваблює. Одклав убік.

З титулки другої книжки ми бачимо, що це збірник Пушкіна. Тарас починає читати і заглиблюється в читання.

Захоплено читає Тарас. Інколи машинально переходить на голосне читання.

Тиха украинская ночь.
Прозрачно небо. Звезды блещут.
Своей дремоты превозмочь
Не хочет воздух. Чуть трепещут...

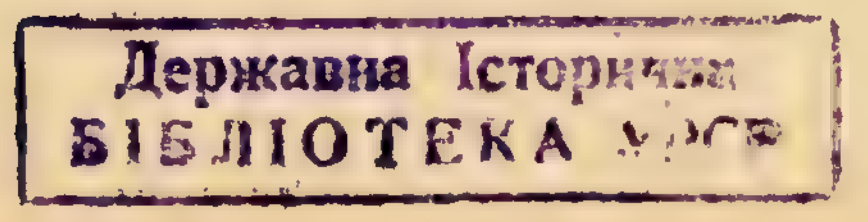
На хвилину його читання перериває кування зозулі.

Тарас підводиться, підходить до годинника, незадоволено штовхає зозулю назад, зачиняє дверцята. Засміявся з того, що заточена зозуля якось смішно хрипить у годиннику.

Вернувся до столу. Взяв збірник Пушкіна й сховав його собі за пазуху.

Потім узявся до альбому. Виявляється, що то альбом репродукцій.

770956

Державна Історична
БІБЛІОТЕКА УРСР

Людська. Крізь засніжене вікно пробивається місячне світло й падає на ліжко діда.

Знаходячи в собі незнану силу, перемагаючи біль, Остап підводиться, сповзає з ослона. Йому важко стояти на ногах. Тримаючись за ослін, за стіни — невблаганно й рішуче тягне Остап своє пошматоване тіло.

Побачивши світло, що пробивається крізь щілину непричинених дверей, дід на мить зупиняється, сторожко прислухаючись. Знову, тамуючи обережність, йде далі.

Подолав відстань коридору.

Відпочинув коло надвірних дверей, познімав засови і вийшов, тримаючись за одвірки.

Вітер війнув снігу в розчинені двері.

Зник Остап у темряві.

* * *

Адміралтейська площа. Тихо. Передрання. За ніч насипало снігу.

Лихтарник гасить лихтарі.

Спить, схилившись на алебарду, будочник.

В світанковій імлі серед площі повільно рухається невеликий гурт людей.

Під доглядом миколаївського поліцая вбирають сніг забраті в участок «порушники тиші й порядку» — дрібний люд: п'янички кучери й ремісники, гулящі дівчата. Одні працюють старанно й сором'язливо мовчки. Другі несуть кару, як звичне й недостойне уваги діло.

Якийсь ремісник, сокрушаючись, причепився до поліцая.

— Змилосердься... Зп'яна ж... Ах, сором який.

Поліцай, сповнений величності, не звертає уваги. Його державний погляд скерований на двох дівчатах — легко й не для такого діла вдягнених.

Поліцай торкнув одну з них ножнами шаблі:

— Не наймалася на це, — огризнулась дівчина.

Просто на гурт, зза знятої сніжної хуртовини вилітає трійка і врізається в гурт. Люди метнулись на всі боки. Дівчина, скрикнувши, одскочила й загрузла в снігу.

Трійка зупинилась. В санях — хмільний Енгельгардт з компанією.

Енгельгардт недотямливо поглянув на людей з лопатами, на поліцая. Помітивши дівчину — жартівливо здивувався:

— Іч ти.

Генерал, що сидить поруч нього, заплітаючись:

— Гарнісенька...

Енгельгардт ледве помітним, але красномовним жестом ловеласа поманив дівчину до саней і кинув червінця поліцаєві. Той спритно піймав монету, козирнув генералові.

Дівчата, сміючись, повалились у сани.

Вихорячи сніг, трійка полетіла далі.

Трійка пролетіла вулицею, завернула за ріг і притьмом зупинилася біля воріт.

Гульвіси веселою юрбою висипали з саней. Тільки огрядний генерал заплутався, зачепився й впав з саней у сніг. Гульвіси із сміхом, штовхаючись, кинулись піднімати генерала.

Одна з дівчат, тиснучись до Енгельгардта, жалісно поворушила пальцями.

— Я одморозила собі пальці, ваша вельможність.

Енгельгардт бережно взяв її руку, ніжно подихав на тендітні пальці, зігріваючи їх, і потягши дівчину з собою, зазивно гукнув:

— Прошу, панове, прошу.

У парі з дівчиною побіг перший до будинку. Молодий, багатий пан, красунь і гульвіса. Шапка з'їхала йому на потилицю, шинеля зсунулася з одного плеча.

Перед дверима він раптом спинився, вражений.

Двері одчинені. Вітер намів за поріг снігу.

Що б воно могло статися? Неспокій охоплює Енгельгардта. Він притишує кроки. Останні, боязко тиснучись до стін, на віддалі слідкують за ним.

Обережно просуваються пустими тихими кімнатами, освітленими передранням. Напружено прислухаються. Інколи під ногами зарипить половиця.

Застигли на місці, побачивши смугу світла, що падає крізь щілину незачинених дверей.

Енгельгардт озирнувся. Побачивши, що гурт з ним, наважився увійти до кабінету.

Тарас малює — про все забувши, нічого не чуючи. Це хвилина найбільшого піднесення, коли все щезає і художник живе тільки в створеному ним світі.

Енгельгардт тихо підходить, намагаючись роздивитись, що робить Тарас.

Тільки тепер Тарас почув присутність людей ззаду. Обернувся і схопився з стільця, ховаючи за пазуху малюнок. На одну мить він розгубився.

— А, це ти! — скочивши до Тараса, вигукнув Енгельгардт з такою люттю, що голос його перейшов у пронизливий фальцет, і заніс руку.

Швидше інстиктивно, ніж свідомо, Тарас одскочив убік, забився в куток. Його обличчя набрало злобного непокірного виразу; він схожий на вовка, загнаного в пастку. Коли до нього наближаються — поневолений, він все ж показує ікла.

Енгельгардт кинувся до Тараса, схопив з стола вазу.

Тарас метнувся й вискочив у двері.

З дзвоном розбилась кинута Енгельгардтом ваза. Гості вдерлися до кабінету. Генерал повис на руці Енгельгардта.

— Бидло! Уб'ю!.. — лютує Енгельгардт.

Генерал майже силоміць посадовив Енгельгардта до крісла.

На шум з'явився лакей.

Енгельгардт, ніби відчувши незручність за свою нестриманість:

— Проси до їдальні.

Чоловіки, підхопивши дівчат, посунули за лакеєм.

Тільки Енгельгардт і генерал затримуються в кабінеті. Аж тепер генерал помітив малюнки Шевченка, зацікавився, почав розглядати їх.

Енгельгардт, віддихуючись:

— Палій. Бачили його обличчя? Або спалить, або заріже.

Генерал, в тон йому:

— Краще позбутися такого.

Енгельгардт:

— Я вб'ю його.

Генерал, готовий врятувати його, услужливо:

— Давай, я його заберу собі.

Енгельгардт стомлено:

— Скільки?

Генерал, розчаровано і удаючи здивовання.

— Задурно. Просто звільню тебе від нього. Чого ж він вартий?

Енгельгардт, немов бажаючи відговорити його від зайвої речі:

— Він ні на що нездібний. Хіба тільки псувати папір.

Генерал:

— Мені маляр потрібний. Він непогано малює.

Енгельгардт насторожився:

— То ви вважаєте, що з нього вийде маляр?

Генерал побачив, що зробив необережність:

— Я ж бачу, що він малює, — ухиляючись від прямої відповіді, говорить він. — Може, варто віддати його вчитись. У мене кілька хлопчиків вчиться. Люблю малярів. А цей спритніший буде.

Енгельгардт:

— Одверто кажучи, не звертав уваги на цього хлопа... Але кажуть, мода тепер мати дворових живописців...

Генерал з незадоволеною іронією:

— То виходить, не хочете позбутися палія.

Енгельгардт, сміючись, в тон йому:

— Навіщо ж нагороджувати вас палієм. Хай вже краще залишиться у мене.

Він зібрав Тарасові малюнки, що ніби тепер набули якоїсь цінності, поклав їх у шухлядку.

З їдальні вже доноситься сміх, дзвін бокалів, верещання дівчат. Енгельгардт і генерал прямують туди.

Великий, пустельний храм має незвичний вигляд. Вподовж стін, аж до самого купола — плутане мереживо рештовань. Крізь нього видно незакінчені образи, фрески, орнаменти. Очевидно, йде внутрішнє розпису-

вання храму. Лунає зажурена руська пісня. Працюють десь угорі — і сперше людей не видно.

Шум. Несамовитий переклик двох голосів:

— Богохульник!

— Бездара! Дурень! Свиня!

— Таку богоматір і в шинок не пустять.

Мигочучи в риштованні, збігає, швидше злітає, Амвросій, тягнучи за собою пальто. Вибігає на середину храму, кричить угору:

— Так малював Рембрандт!

У відповідь в нього летить широка дошка.

Амвросій вчасно ухиляється. Дошка з гуркотом падає. Амвросій на ходу скидає халат, хвилюючись, не потрапляючи в рукава, одягає пальто.

— Таку богоматір і в шинок не пустять.

Зза риштовань з'являється розлючений Ширяєв.

— Від батька наше ремество... — кричить він, наступаючи на Амвросія. — А ти? Розпусту й скверну чиниш. (Уїдливо) Живописець.

Амвросій все ще возиться з своїм пальто, одступає до виходу.

— Не тобі цінувати.

Ширяєв презирливо маше рукою:

— Пропадеш з своїм дурним розумом...

Але, побачивши, що надто ображений Амвросій справді збирається йти — віддихуючись, зм'якшує тон.

— Ноги повинен цілувати за мої благодіяння...

Амвросій, глухо:

— Я, брате, твого хліба не хочу... Отут! (Насовуючи шляпу, майже шопотом) Не можу жити з тобою.

Рішуче пішов до виходу. Ширяєв навіть знітився, він не чекав такого кінця. Тінь прикрості майнула на його обличчі:

— Візьми за роботу, — гукає він Амвросієві.

Амвросій, не обертаючись, уходить.

Зза колони нерішуче виходить Тарас Шевченко. Він був мимоволі свідком сварки братів. Нахиляється і з цікавістю розглядає зображення богоматері, що лежить долі.

Ширяєв, обернувшись, бачить Шевченка.

— Чого тут?

І сердито відкинув ногою дошку з зображенням богоматері.

— Я Тарас Шевченко. До вас у навчання призначений, — вклоняється ввічливо Тарас.

Ширяєв, — пригадуючи:

— Це тебе пан Енгельгардт навчити хоче.

Тарас:

— Так. Я хочу вчитись малюванню.

Ширяєв обдає Тараса зневажливим поглядом. Одступає до стіни, де накидано обрис ікони, й наказує Тарасові:

— Гряди ближче.

Тарас робко наближається.

Ширяєв:

— Перезнаменайся.

Тарас поквапливо хреститься.

Ширяєв, з суворою урочистістю:

— Пребезумноє дерзаніє імєєш. Малярськоє дєло єсть високоє і трудноє і подвіг велік. Подай сюди руку.

Тарас, хвилюючись, подає руку.

Ширяєв повчає, розглядаючи руку:

— Малярство єсть дєло ручноє, а потому маляр долженствуєт быть крєпкорук, і тонкорук, і прекраснорук... Зрозумів?

Тарас зніяковіло забрав свою руку.

Ширяєв, немов би підбодрюючи зніяковілого учня:

— Нєсть чєловека без дарованія. Іний славен в одном, іний — в другом: ов мудро чтьот, ов красно пишет. Ну-с, вопрімемся іспитивать твої таланти.

Подає Тарасові грубий олівець:

— Ізобразі мнє уста.

Тарас тремтливою рукою узяв олівець:

— Вуста?

Ширяєв з відтінком іронії підтверджує:

— Уста.

Тарас зам'явся:

— Я не знаю, які вуста. Дівчачі?

Ширяєв скоса поглянув на нього:

— Які зумієш.

Тарас малює. Спершу нерішучо.

Іронія на обличчі Ширяєва поступово змінюється на зацікавленість.

Через плече Тараса на малюнку видно напіввідкритий рот, свіжі дівочі вуста, застиглі в чудесній посмішці.

Ширяєв явно зацікавлений:

— А ну, намалюй брови.

Ширяєв підходить впритул до малюнка:

— Гаразд. Будеш вчитись. (Зітхнувши) Суєтності багато.

І вже діловито, по-хазяйському:

— Будь смирен, внікай в божеське. А те, що вмієш... — він сплюнув на руку й рішуче зітер намальоване Тарасом... — забудь і з голови викинь. Будеш попервах фарби терти, щітки мити. Призвичаюйся.

Ах, ты Волга, Волга—матушка широкая,
Волга, разливаешься.

Риштованням піднімається Тарас з фарбами, щітками.

Хтось заводить пісню — тужливу руську пісню. Широка, немов ріка, тече вона під склепінням храму. Веде пісню чудесний голос. Її підхоплює хор.

Піднімається Тарас.

На самому горішньому майданчику, співаючи, малюють ікони ширяєвські учні.

Перед ними ряд намальованих фігур — у яких ще немає обличчя, а тільки яйцеподібні овали, без очей, бров, вуст. Через те всі схожі одне на одного — якби не написи, то й добрати щось не можна. Учні малюють за дивним, конвеєрним способом: один малює тільки очі — і скінчивши їх на одному обличчі — переходить малювати на другому. Зразу ж його місце заступає інший, що малює ніс. Той — вуста.

На всіх зображеннях не вистачає брів.

Один з учнів, Павло, русявий руський парубійко, сидить на бильці, неробствуючи.

Це він запівало.

По лугам, по лугам, зеленым лугам, по камушкам
Волга, разливаешься.

— А ліси у нас, такі ліси. Разін в них гуляв. Та й тепер у тих лісах чимало біглих.

Він перший помічає з'явлення Тараса, мовкне. Підводиться й неохоче починає малювати брови.

Тарас старанно розставляє принесені баночки з фарбами.

Павло глузливо стежить за ним. Штовхнув ліктем сусіда, підморгнув. Той дальшого.

Учні пришвидшують роботу. Один гукає:

— Сурик.

Тарас метнувся, несучи на гукання фарбу.

Не встигає він дійти, як з протилежного кінця лунає вигук:

— Умбру.

Тарас, хапаючи нову баночку, біжить туди.

— Кошеніль.

— Умбру.

— Охру.

Навперебій все швидкіше вигукують учні.

Тарас зовсім замотався.

Павло, підхльостуючи, кричить:

— Рожева, де рожева?

Тарас, захекавшись і розгубившись, шукає серед фарб, не знаходить, стрімголов біжить униз.

Учні, на фоні недомальованих святих, сміються.

Павло добродушно сміється у слід Тарасові:

— Старанний...

Голос Ширяєва знизу:

— Ей, ви, ледащо!

Павло знову береться за роботу. Він несамовито малює брову, але вона явно не виходить.

Позад нього зупиняється Тарас з фарбою.

— Ось, приніс.

Павло, байдуже глянувши на нього:

— Неси далі.

Тарас мовчки спостерігає за невдалою роботою Павла.

— Дай я намалюю, — мирно просить він.

Павло зміряв його недовірливим поглядом:

— Що ж ти вмієш?

В очах Тараса стільки затаєного бажання, що йому не можна відмовити.

Павло радий позбутися роботи й охоче віддає йому щіточку.

Тарас жадібно береться до роботи. Він малює з жадобою людини, яка натрапила на давно жданий випадок.

Павло мовчки спостерігає за ним. Те, як працює Тарас, подобається йому.

— Ти добре малюєш — з незлостивою заздрістю визнає він. — Я так не вмію.

Намалювавши брови, Тарас залишився невдоволений останнім. Починає переписувати все обличчя.

— Зате співаєш добре, — не відриваючись від роботи, усміхнувся Тарас.

— Серце мені не лежить до малювання, — зітхнув Павло.

— Чого ж ти вчишся? — здивований Шевченко.

— Хіба це з моєї волі,—з гіркістю говорить Павло.— Пан у мене такий...

— Ти теж... кріпак? — болісно питає Шевченко.

— Пана Бутурліна кріпак,—скрутно відповідає Павло. — Біда. Пішла тепер мода мати дворових живописців, а в мого пана нема. От він і неволить мене бути художником, — з одчайдушною безнадійністю закінчує він.

— А я ледве домігся такого щастя, — задумано мовчить Тарас.

— Щастя? — з прикрим здивуванням перепитав Павло.

Біля них з'являється Ширяєв. Те, що зробив Шевченко, викликає у нього обурення.

— Що це? — суворо спитав він.

— Свята Ольга, — немов нічого не сталося, квапиться відповісти Павло.

— Поганці! — гнівається Ширяєв. — У святої Ольги лице сладостне й возвишене. (Вириваючи щіточку з рук Тараса) Не дозволю тобі прикасатися. Ступай, носи фарби.

Шевченко, ступивши до нього, з похмурою впертістю:

— Я хочу малювати.

Ширяєв. На що ж ти здібний? На брови? Чи на очі? Чи на уста? Ти ж ні на що не здібний.

Шевченко. Я хочу малювати все...

Ширяєв. Нєсть послушанія і смиренія духа. Хто може повністю охопити божеське? Ступай, отроче, носи фарби.

Він байдуже уходить. Розмовляти з ним нема чого.

Тарас збентежений і розчавлений. Він тупо дивиться услід Ширяєву.

— Бачиш, яке щастя,—неохоче зафарбовуючи зображення, говорить Павло. — Не туди потрапив, Тарасе. От Амвросій — той похвалив би тебе.

Тарас повільно, напружено повертається до Павла.

З роботи повертаються Тарас і Павло. Йдуть поруч. Разом з ним рухається панорама Тучкової набережної, тамованої вечірньою димкою.

Тарас зайнятий неодвязною думкою.

— І він добре малює?

— Амвросій? — перепитує неуважний Павло. — Щоб схотів — намалює...

Павло усміхається і штовхає плечем Тараса, звертаючи його увагу на пишно розодіту молоду купчиху:

— Іч яка богоматір. Бачив.

Тарас нічого не бачив. Він все занурений у своє:

— Я бачив, богоматір він намалював...

На повороті Тарас задумано притишує ходу. Павло здивовано помічає його відставання.

— Павло, а як знайти його? — несподівано питає він.

— Кого? — недобирає Павло.

— Амвросія.

— А чого його шукати, — маше рукою Павло. — Десь у шинках пропада.

Тарас хапає його за руку й гаряче просить:

— Ходім, знайдемо... А, Павло?

Біля входу до шинку стоїть Тарас, нетерпляче поглядаючи на двері.

Двері розпахнулися. Разом з парою, хмільним гомоном — з дверей вивалюється, похитуючись п'яничка. Припадаючи, шукаючи опори, до одвірків глибокодумно мурмоче:

Февраля двадцать девятого
Целый штоф вина прокля-а-атого
Влил Касьян в утробу гре-ешную,
Позабыл жену сердешную

Махнувши відчайно рукою, схлипнув:

Деток маленьких...
Вот проклятый високосный год!

Тарас усміхається.

В дверях з'являється Павло.

— Ну? — бурно подається до нього Тарас.

Павло жваво дає йому знак заходити.

Тарас поквапливо заходить до шинку.

Крізь п,яні вигуки, миготіння полових й важкі веселощі шинку, крізь хмільний дим пробираються Павло й Тарас. Надривається в одноманітній пісеньці музикальний ящик.

Тарас йде за Павлом по темному коридорчику. Три слизьких східці униз. Штовхнувши в півлюдського росту дверцята, Тарас і Павло заходять в чулан.

Чулан. Нагромадження бочок, ящиків, пляшок.

Біля опрокинутої бочки, при світлі спливаючого недогарку сидить Амвросій, заглиблений в малювання. Він не помічає з'явлення гостей, біля нього початий штоф й стакан.

В кутку, напроти нього, на імпровізованому з ящиків і старого лахміття ліжку сидить, позуючи Амвросієві, жінка в неохайно накинутій шалі, що відкриває блідий вигин плеча. Це немов світлий блік у чулані. Обличчя жінки прекрасне в покорній печалі.

Жінка, помітивши Павла й Тараса, стидаючись, наглухо запахує шалю:

— До вас, мабуть, — тихо говорить Амвросієві.

Амвросій розгублено одірвався од малювання:

— Га?

Пізнав у темряві Павла:

— Павло? (різко) Не піду. (Підіймаючись, з рішучим жестом) Не піду! Так і скажи братові.

— Та ми так... — добродушно ухмиляється Павло. — В гості прийшли... Пів Петербургу обходили.

— Ах, гості... — трохи здивований пом'якшує тон Амвросій. І з відтінком пиховитої радості звертається до жінки: — Бач, Дашо, гості. Шукали.

Амвросій метушливо відсовує пусті ящики, садовлячи Павла й Тараса.

Даша, сковзнувши печальним поглядом по прийшлих, мовчазно вийшла.

— А я думав, мене вже ніхто не знайде, — говорить Амвросій, помітивши цікаві погляди Тараса й Павла. — От, приютила.

Тарас зупиняється поглядом на незакінченому малюнку, що його малював Авросій.

Амвросій наливає вина в стакан, простягає Павлові:

— Ну, Павло, малюєш? Чи все бігати збираєшся? Випий...

Павло звично вихилив стакан, крекнув.

Амвросій зразу ж наливає знову й подає Тарасові.

— А це друг твій, не маю честі знати...

Павло:

— Це Тарас Шевченко. Новак наш.

Амвросій до Тараса:

— З України, чи що?

Тарас, взявши стакан й не наважуючись випити.

— З України.

Амвросій.

— Хороший край... Випий.

Тарас одхлібнув вина, одставив стакан. Просяявши:

— Були там?

Амвросій, доливаючи стакан:

— Ні. Так знаю. Дніпро охота побачити... (Випив), «Чуден Днепр при тихой погоде, когда вольно и плавно мчит он полные воды свои...» — на пам'ять мрійливо цитує він. — «Не зашелохнет, не прогремит. Глядишь, и не знаешь, идет или не идет его величавая тишина... и чудится, будто весь он вылит из стекла, и будто голубая зеркальная дорога, без меры в ширину, без конца в

длину, реет и вьется по зеленому миру... Никто, кроме солнца и голубого неба, не глядит в него: редкая птица долетит до середины Днепра».

Тарас, повертаючи до нього обличчя, сяючи від задоволення:

— Гарно як.

— А він про Дніпро теж пісню склав, — сповіщає Павло Амвросію. — Та й мене навчив.

— Яку пісню?

— По-їхньому, — сказав Павло. — Хороша пісня.

— Так? — заохочуючи спитав Амвросій. — Ну, заспівай.

Тарас сором'язливо віднікується. Тоді Павло сам заводить пісню — своїм високим, красивим голосом. Амвросій слухає, закривши очі:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива
Додолу верби гне високі...
Горами хвилі підійма...

До пісні приєднується голос Тараса:

І блідний місяць на ту пору
Зза хмари де-де виглядав.
Неначе човен в синім морі
То виринав, то потопав.

Їхні голоси то сходяться й линуть обнявшись, то розходяться, перегукуються між собою, аж поки знову не зустрінуться. Широко й плавно, немов сам Дніпро, тече їхня пісня.

І коли скінчилася пісня — довго ще мовчать вони, не бажаючи порушувати дивного настрою, що охопив їх. Немов спить заколисаний піснею Амвросій, спокійне й світле обличчя його.

— Заснув, — шкодує Тарас. — Хотів попросити, щоб навчив.

— Чого навчити? — не одкриваючи очей, спитав Амвросій.

Виявляється, що він не спить.

— Малювати, — радісно збуджуючись, говорить Тарас.

Амвросій дивиться на нього. Тільки тепер Тарас прикув його увагу.

— Ходив би ти краще за плугом, Тарасе, свої пісні співав — зрештою м'яко говорить Амвросій. — Горя б менше бачив. (З ноткою похмурого застереження) У справжнього художника погане око — все бачить. Занадто багато горя бачить. Страшно.

— Чому страшно? — здивовано питає Тарас.

Амвросій схвильовано.

— Страшно. Думаєш, з хмілю говорю. Горіння було, не ікони хотів малювати... І от... (оглядає своє вбоге житло. З ненавистю) Клята країна, все в ній гине.

Тарас в пристрасному пориві:

— Малого мене мачуха з хати прогнала за те, що малював. Пастухом був, кухарчуком... Доглядач і кухар люто били мене за малювання. Пан батогами сік за це... І ніхто не міг забити хотіння.

Амвросій милується схвильованим обличчям Тараса.

Тарасові горять очі.

— Он ти який... — дивується Амвросій. — Що ж тобі в богомаза робити?

— Це він мене до вас тягнув, — втручається Павло. — Жити не дав.

— Хотів учитись у вас, — рішуче говорить Тарас.

— У мене? — Амвросій до краю здивований. І сумно посміхається: — Де там в мене вчитись.

Тарас:

— Не відмовте.

Амвросій:

— Дивак ти, справді... У мене нема нічого. Де я тебе вчитиму на дворі, чи що?

— Можна й на дворі, — вперто говорить згодний на все Тарас.

Петербурзське світання: воно позбавлене тіней і надає всьому примарної безтілесності. Безлюддя. Тиша. Сплять дерева.

Вулицею ідуть Тарас і Амвросій.

Тарас споряджений до малювання. Під пахвою у нього саморобна дошка, з прикріпленими аркушами па-

перу. Він у збудженні і весь час намагається прискорити шаг.

Амвросій йде за ним сонний і лінивий.

— Чого було так рано виходити, — докірливо говорить Амвросій, широко позіхаючи.

Тарас не звертає уваги на докір.

— Що ж є на цій вулиці? — нетерпляче питає він.

— На кожній вулиці щось є, — сонно відповідає Амвросій. І вказуючи на будинок Лаваль: — Хоча б. Зразок стилю. Але що ти розумієш на стилі?

Тарас з упертою допитливістю:

— Розкажіть.

— Що я професор? Що я, Брюлов? Що це, академія? — неохоче бубонить Амвросій. — Все ти хочеш знати.

— Розкажіть, що знаєте, — з тою ж упертістю говорить Тарас.

— А ти зможеш намалювати це? — з недовірливою усмішкою вказав на будинок Амвросій.

Тарас, не відповідаючи, взяв свою дошку, почав швидко малювати.

Амвросій задоволено.

— Добре, малюй. Я зараз повернусь.

Він поквапливо переходить вулицю.

Прямує до трактиру.

Але ще рано, трактир зачинено. Амвросій поторгав двері. Розчарований. Подумав і пішов далі, шукати іншого місця.

Та не встиг одійти, як його наздогнав Тарас.

— Я вже намалював, — задоволено простягнув він малюнок.

Амвросій здивовано поглянув на малюнок.

— Швидко... Проте, добре. Ти добре малюєш, хлопче.

Він сповнюється пошани до Тараса.

— Тома де-Томон збудував це. Сумна грація, думка про смерть... Кінець класицизму.

Тарас, уважно вислухавши, нетерпляче:

— Ходімте далі. І розкажіть про класицизм.

Амвросій, добродушно сміючись.

— Ти невгамовний.

Сенатська площа. Величний монумент Петра І.

Неподалік від нього малює Тарас. Біля нього Амвросій.

— Величне створіння Фальконета, — милується Амвросій чітким силуетом монумента на фоні бляклого неба.

Тарас кидає малювати.

Обличчя Тараса над малюнком напружене й виражає незадоволення.

Амвросій помічає, що Тарас не малює:

— Що таке?

Тарас несподівано рве малюнок.

Амвросій:

— Чого це ти?

Тарас, з прикрістю:

— Не так... Не виходить...

Амвросій заспокійливо:

— Дуже добрий був малюнок. Не розумію, чого нервуєш...

Тарас не звертає уваги на його слова, немов би до себе:

В неколебимой вышине
Над возмущенною Невою,
Стоит с простертою рукою
Кумир на бронзовом коне...

Амвросій здивований:

— Ти й Пушкіна знаєш?

Тарас:

— Ні, не знаю. Читав, (обертаючись до Амвросія) оце згадав:

Люблю тебя, Петра творенье,
Люблю твой строгий, стройный вид,
Невы державное теченье,
Береговой ее гранит,
Твоих оград узор чугунный,
Твоих задумчивых ночей
Прозрачный сумрак, блеск безлунный...

— Хотів так намалювати... (Занепокоєно) Але мабуть не зможу.

Амвросій, дещо розгублений:

— От що...

Тарас, з внутрішнім хвилюванням:
— Чи все можна намалювати?
Амвросій, нерішуче:
— Не знаю.
Тарас:
— Не знаєте. (Рішуче беручись за олівець) Вчитись треба.

* * *

Літній сад. Алеї, вставлені античними статуями.

На одній з алей перед статуєю сидить Тарас, малює. Біля нього стоїть Амвросій, він уважно стежить за рукою Тараса. Коли Тарас робить невірну лінію, Амвросій нахиляється, бере у нього з рук олівець, починає виправляти. Робить він це з величезним напруженням, нервуючи стирає зроблене і починає знову... Щось не виходить. Прикро вражений Амвросій віддає олівець Тарасові.

— Тремтить рука, — глухо признається він. — Спрага мене мучить...

І одходить у бік.

Він мовчки стоїть, кусаючи губи, занурений в болісне відчуття спраги. Машинально, тупо спостерігає за молодою парою, що гуляючи йде алеєю. То, очевидно, закохані, що теж ні на що не зважають. Підійшовши зовсім близько — молоді люди звертають у бокову алею.

Амвросій очнувся, поквапливо кинувся наздоганяти молодих людей. Гукнув:

— Іван Кузьмич!

Чоловік зупиняється, пустивши дівчину продовжувати дорогу.

Амвросій зніяковіло підходить.

— Пробач, Іван. Хотів позичити у тебе карбованця.

Очевидно, вони добре знайомі. На обличчі Сошенка вираз незадоволення.

— На вино.

Амвросій мовчить, похнюпившись.

Сошенко:

— А чого ти тут?

Амвросій:

— Малюю. (Трошки улесливо, пожвавлюючись) Учень у мене ото... Чудо. Я швидко віддам тобі.

Сошенко з мовчазним жалкуванням дає йому карбованця. Зраділий Амвросій, крадькома зирнувши на заглибленого в роботу Тараса, швидко простує до виходу.

Професійна допитливість Сошенка вбуджена. Він йде до Шевченка.

Шевченко так захоплено працює, що не помічає з'явлення Сошенка за своєю спиною.

Сошенко через плече Тараса заглядає в малюнок: на його обличчі з'являється захоплення.

— Що це ти робиш? — недоречно від здивовання спитав Сошенко.

Шевченко, захоплений зненацька, схопився, почав ховати малюнок.

— Я нічого не роблю, — оглянувшись і не знайшовши Амвросія, немов спійманий на забороненому, відповідає він. — На роботу йду та по дорозі зайшов оце в сад... — і розглянувши спідлоба Сошенка, що викликав у нього довіру, зніяковіло призвався: — Я малював.

— Покажи, що ти малюєш, — ласкаво попросив Сошенко.

Соромлячись, Тарас несміливо простягнув йому малюнок.

Сошенко уважно розглядає. Бере у Тараса останні аркуші. Вражений питає:

— Чи ти часто ходиш сюди малювати?

— Щонеділі, — признався Шевченко. — А як близько робимо, то і в будень заходжу.

Сошенко хотів докладніше розпитати та озирнувшись помічає, що дівчина десь зникла. Він заквапився.

— Зайди колись до мене.

І нашвидку записавши свій адрес на одному з малюнків Шевченка, кинувся наздоганяти дівчину.

Немов на щезаючий привід дивиться йому вслід Шевченко.

Б. ХУТОРЕЦЬКА

ШЕВЧЕНКО-САТИРИК

О, муза пламенной сатиры!
Приди на мой призывный клич!
Не нужно мне гремящей лиры,
Вручи мне Ювеналов бич!

А. С. Пушкин

Знамениті слова В. І. Леніна про те, що декабристи розбудили Герцена, який розгорнув потім могутню революційну агітацію, можна повністю застосувати і до геніального українського поета. Невипадково в своїй знаменитій сатиричній поемі «Сон» Шевченко з глибокою скорботою і обуренням згадує про «царя волі, царя штемпом увінчаного», в особі якого зображає політичного засланця, декабриста.

Крізь усю свою творчість, полум'яну і могутню, проніс Шевченко невгасиму ненависть до царизму, гіркість і презирство. В боротьбі проти самодержавства він обирає бойову і випробовану зброю передової когорти письменників — сатиру. Який близький йому Пушкін, що гнівно протестує проти визнання цензором «сатиры — пасквилем, поэзии — развратом» («Послание к цензору»). Йому безконечно дорогий Гоголь, який освітив мудрою саркастичною посмішкою убоге, пошле і продажне чиновництво Росії. Він захоплюється жагучим глумом Беранже, печальною і гнівною іронією Лермонтова. «Я благоговею перед Салтыковым, — записує він в «Щоденнику», прочитавши «Губернские очерки. — О, Го-

голь, наш бессмертный Гоголь! Какою радостию возрадовалася бы благородная душа твоя, увидя вокруг себя таких гениальных учеников своих. Други мои, искренние мои! Пишите, подайте голос за эту бедную, грязную, опаскуженную чернь! За этого поруганного безсловесного смерда!». Пристрасно люблячи цього «смерда», він змикається в своїй творчості з творчістю Салтикова-Щедріна, Добролюбова, Чернишевського, які брали на вістря свого невблаганного пера всі гнояки і язви наскрізь прогнилої кріпосної сатрапії. Шевченко майстерно користується сатиричним жанром, кидаючи в лице кріпосникам «железный стих, облитый горечью и злостью».

Принада шевченківського сміху в тому, що широка сатирична струмена перемежається в його творах з пристрасною революційною патетикою, тонким уїдливим глумом і глибокою, гострою іронією.

Ще в «Гайдамаках», створених до поїздки Тараса Григоровича по Україні, поет робить різкий сатиричний випад проти панської літератури, яка в штики зустріла появу шевченківського героя—кріпака. Їдко пародуючи тематику цієї, з дозволу сказати, літератури, яка лакувала ганебну і брудну миколаївську дійсність, Шевченко відповідає вбивчим сарказмом на мерзенну пораду цих царських посіпак співати «про Парашу, радость нашу, султан, паркет, шпоры».

... Правда, мудрі!
Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки шкода —
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите!

(„Гайдамаки“)

І наче на підтвердження цих слів створює в червні 1844 року бойовий політичний памфлет на самодержавство, під назвою «Сон».

Твір цей викликав в дальшому високу оцінку другого великого сатирика Франка: «Талант його (Шевченка) після подорожі на Україну р. 1844 міцніє і прокладає собі нові шляхи, — пише Франко, — його думка стає

все сміливішою і сміливішою; в минулому і сучасному України вона доходить до найглибших соціальних явищ і людських стосунків. З нечуваною в той час сміливістю він указує ізнанку того, чим захоплювалися тодішні патріоти в минулому і сучасному України і Росії».

Обравши характерну для політичних сатир на царизм кінця XVIII і початку XIX ст. ст. форму сну (з метою полегшити поемі проходження через перепони і рогатки цензури), Шевченко створює глибоко художнє соціально-сатиричне полотно, мотивами споріднене «Германії» Генріха Гейне. І Гейне створив свою знамениту «Зимову казку» після першої своєї подорожі на батьківщину восени 1843 року. Очам його відкрилася сумна і позчальна картина величезної країни, розірваної на клапті хижими руками феодальної знаті, країни, що задихалася в гнилому багні міщанського нидіння і монархічного пригноблення. І не боячись образити «жеманно-соромливі» філістерські вуха, Гейне зриває в нетерпінні «фігові листки, які прикривали наготу деяких думок».

Композиційно поема «Германія» розпадається на ряд окремих малюнків з моментами ліричних авторських відступів і рядом романтичних уособлень, метафор і епітетів, запозичених з живого джерела народної творчості.

До цієї ж композиційної побудови тяжить і поема Шевченка «Сон», зроблена за типом контрастних малюнків, занесених на широке соціально-сатиричне полотно під час уявлюваного польоту художника по царській Росії.

«Розритою могилою» здалася Україна поетові після блискучого пишного Петербурга, але глибоке вміння узагальнювати соціальні явища дозволяє йому побачити не одну тільки уярмлену Україну. Кошмарне життя трудових мас, розкиданих по неосяжних просторах тюрми народів — царської Росії, було чудовою ілюстрацією до дантівського пекла, і цю обставину поет підкреслює в підзаголовку до поеми «Комедія», що містить натяк на «Божественну комедію» Данте.[1]

---

[1] Взагалі дантівські мотиви не є випадковими у творчості Шевченка. Вони помітні і у вірші „Іржавець", де поет прямо про-

Назва поеми — «Комедія» мала і іншу мету: жанр сатиричної комедії, яка безпощадно висміювала самодержавство, повинен був зробити твір більш народним; вона повинна була широко розповсюдитися в масах, остаточно знищуючи той фальшивий ореол, яким намагалися оточити царську фамілію різні «тупорилі віршомази».

Міцно загартованим вістрям своєї сатири Шевченко з перших же рядків б'є без промаху по всій системі безправ'я і сваволі, картаючи жорстоке царське законодавство, висміюючи тупоголове панство з його нечуваним свавіллям і казенним націоналізмом:

... Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком —
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину...
... А той, тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадеться,
Вижде нещасливий
У тебе час, та й запустить
Пазурі в печінки,—
І не благай: не вимолять
Ні діти, ні жінка.

водить аналогію між кріпосницькою дійсністю і дантовим пеклом:

Якби розказать
Про якого небудь одного магната
Історію-правду, то перелякать
Саме б пекло можна. А Данта старого
Полупанком нашим можна здивувать.

Без сумніву, що пекуча політична актуальність і сатиричне забарвлення багатьох моментів „Божественної комедії" залишили глибокий слід у душі Шевченка. Цим пояснюється і той найжвавіший інтерес, який був у Шевченка до особистої долі Данте, як свідчить лист до Бодянського від 15 листопада 1852 р.: „Покойный Данте говорит, что в нашей жизни нет большего горя, как в несчастьи вспоминать о прошлом счастии. Правду сказал покойный флорентиец, я это на себе теперь каждый день испытываю". Сувора гіркість і сумний сарказм цих рядків говорить про те, що поет бачить щось споріднене між своїм життям у засланні і долею великого флорентійського вигнанця.

А той, щедрий та розкішний,
Все храми мурує;
Та отечество так любить,
Так за ним бідкує,
Так із його, сердешного,
Кров, як воду, точить!..

Це — узагальнена картина самодержавства. Слова, якими вона кінчається: «Я свою п'ю, а не кров людськую», взяті з арсеналу суто народних уявлень.

Так само оцінює Шевченко і інші явища сучасної йому дійсності. Будуючи твір за типом контрасту, антитези, аналогічно до того, як побудував Пушкін свій вірш «Деревня», Шевченко то подає прекрасну і захватну картину української природи, то звертається до поневолених трудових мас. Ридає душа поета, скорблячи над долею покривджених людей:

... Душе моя!
Чого ти сумуєш?
Душе моя убогая!
Чого марно плачеш?

Геніально-правдиво викриває він пекельно експлуататорське підгрунтя миколаївської дійсності, гнівно і жовчно говорить він про те, як

Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають,—бо нічим обуть
Княжат недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне; а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію!—в військо оддають!
... А онде під тином
Опухла дитина—голоднеє мре,
А мати пшеницю на панщині жне.

Нищівно-глумливо звучить звернення Шевченка до бога. Як Гейне, він знущається з пісні про небесний рай, як Гейне бачить, що її внушили попи й царі, ці «намісники бога» на землі. Він підкреслює, що до мнимого божого престолу за «синіми хмарами» не залітають людські зойки і муки, що бог, очевидно, блаженствує на небесах саме тому, що там «сміху людського і плачу не чуть». Поет глибоко сумнівається в існуван-

ні сил небесних, розбиваючи ілюзорність релігійних уявлень і надій:

Чи бог бачить ізза хмари
Наші сльози, горе?
Може й бачить, та помага—
Як і оті гори.
Предковічні, що политі
Кровію людською!..

Тонким глумом звучить звернення поета до небес, звернення, яке виливається в обурний, бурхливий протест і пристрасний заклик до визволення від панського і релігійного гніту:

Пошлем думу аж до бога,
Його розпитати:
Чи довго ще на сім світі
Катам панувати?

І за асоціацією поет звертається до світлої пам'яті декабристів, які підняли прапор збройного протесту проти духовної і світської реакції. Погляд його звертається до каторжних сибірських нор. З потрясаючою силою і виразністю зображає Шевченко золотокопальні, де страждали каторжники, «щоб залити пельку неситому». Червоною ниткою проводиться думка про те, що всі ці злочини проти людського суспільства чиняться з волі божої. За що мучаються люди? — гнівно запитує поет.

Те знає...
Вседержитель... А може, ще
Й він не добачає.

знущається він, натякаючи на однакове ставлення обох «вседержителів» — небесного і земного до ввіреної їм пастви. Тоді пробуджується в гарячому серці його величезне співчуття і любов до перших мучеників свободи. Він воскрешає перед очима мужній образ декабриста Бестужева:

В муці, в каторзі — не просить,
Не плаче, не стогне!
Раз добром нагріте серце —
Вік не прохолоне!

Тінь страченого Рилєєва тривожить Шевченка:

А де ж твої думи, рожевії квіти?
Доглядані, смілі, викохані діти?

Шевченко розуміє, що Рилєєв своєю діяльністю і творчістю сіяв «разумное, доброе, вечное». «Думы» Рилєєва —

Зійдуть і ростимуть, і у люди вийдуть.

Глибока віра в те, що насіння, кинуте декабристами, дасть багаті сходи, дозволяє поетові з усією силою презирства і ненависті обрушитися на того, хто за висловом Герцена, йшов коронуватися в Москву під тріумфальними воротами п'яти шибениць.

Залишаючись абсолютно вірним історичній правді, як про це свідчать портрети, намальовані французським мемуаристом де Кюстіном (маркіз де Кюстін, «Николаевская Россия», М. 1930), Шевченко дає вбивчу характеристику царя і цариці.

Портрети, змальовані ним, відзначаються пластично - сатиричною виразністю і величезною соціальною загостреністю. Якщо далі він уособлює самодержавство в образі фальконетівського пам'ятника Петру і перегукається цим мотивом з Пушкіним, то образ «неудобозабываемого медведя» і його достойної подруги зроблено в дусі кращих сатиричних традицій Гейне і Беранже:

Аж ось і сам,
Високий, сердитий,
Виступає. Обок його
Цариця небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще на лихо, сердешне,
Хита головою...

Дошкульно і зло висміює поет їх інтелектуальне убозтво, скудоумство і обмеженість, безмірне захоплення воячиною і муштрою. В картині, повній яскравих барв народного гумору, соковитим гротесковим засобом виявляє він суть царської ієрархії, заснованої на насильстві і пригнобленні нижчого стану вищим:

... Цар підходить
До найстаршого... та в пику
Його як затопить!
Облизався неборака,
Та меншого в пузо—
Аж загуло!... А той собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той — меншого,
А менший — малого,
А той — дрібних, а дрібнота
Уже за порогом
Як кинеться по улицях,
Та й давай місити
Недобитків православних;
А ті — голосити
Та верещать... Та як ревнуть:
— Гуля наш батюшка, гуля!
Ура! Ура!.. Ура! а, а, а!—

Поема Шевченка історично - перспективна. Вона сміливо вказує не недовговічність царської влади — цього колоса на глиняних ногах, зруйнованого волею народу. В тих же яскравих гротескових тонах подає Шевченко прикінцеву картину перетворення царя з страшного ведмедя — в мізерне котеня в умовах грізного народного повстання:

Стоїть собі,
Голову понурив
Сіромаха. Де ж ділася
Медвежа натура?
Мов кошеня—такий чудний!..

Однак сарказм, гротеск і іронія поступаються місцем схвильованому ліризму і патетиці там, де поет згадує розп'яту панами батьківщину і нещасний народ її, який гатив своїми кістками фінські болота, народ, який томився в глибині сибірських руд і знемагав на панських полях. В цих рядках «Сон» Шевченка зростає в твір величезної пізнавальної цінності, в річ могутнього трагічного звучання, остаточно спростовуючи безглузді твердження контрреволюціонерів - націоналістів типу Єфремова, Шамрая і Речицького, які запевняли, наприклад, що «Сон»—сатира «для тонкого мистецького вуха мабуть груба» та інш. Величезний був вплив цього твору на

уми мислячої частини людства. Характерно, що разом з рукописом «Сну» при огляді паперів Шевченка жандарми III відділення виявили «самые безнравственные картинки; большую часть из них составляли карикатуры на особ императорской фамилии, в особенности на государыню императрицу» (показання генерала Дубельта). Ця обставина жваво свідчить про те, що в «Сні» Шевченко наслідував славні традиції російської демократичної сатиричної журналістики.

Поема Шевченка ще до арешту поета (в 1847 р.) широко розповсюдилася у великій кількості рукописних списків в революційних студентських колах в Петербурзі, Полтаві, Києві і Одесі.

«Сон» поклав початок кипучій сатиричній діяльності Шевченка.

Яскраве сатиричне забарвлення має надрукована в 1845 році містерія «Великий льох», де в образі трьох ворон Шевченко обвинувачує українське, російське і польське панство. Особливої їдкості набувають рядки Шевченка на представників ясновельможної польської зграї.

Зло знущається поет з царських указів, викриваючи грабіжницькі дії царських чиновників при побудові залізниці між Петербургом і Москвою. Закінчується містерія гумористично трактованою сценою з ісправником, який уособлює поліційно-казармений апарат Російської імперії.

У вірші «І мертвим і живим», використовуючи традиційну в сатиричній літературі форму послання, Шевченко випереджає мотиви Добролюбівського «Свистка», освистуючи ганебну діяльність і поверхову культурність лицемірного ліберального панства:

... Кричите,
Що бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонились!
І хилитесь, як і хилились!
І знову шкуру дерете
З братів незрящих, гречкосіїв;
І сонця-правди дозрівать
В німецькі землі, не чужії
Претеся знову!..

Безпощадно викриває Шевченко словоблуд, властивий ліберальному панству, надмірне захоплення реакційними сторонами німецької культури, брудну експлуатацію поневолених трудящих мас. Не приховуючи своєї огиди до цих панів — смердючих покидьків людства, Шевченко висловлює справедливе побажання, щоб

Сонце не гріло б смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі.

Вершиною сатиричної творчості Шевченка стала знаменита філософським синтезом і глибокими інтернаціональними мотивами поема «Кавказ», в якій Шевченко не тільки зірвав релігійні покриви з грабіжницької колоніальної політики царизму, але й зумів придати нове, незрівняно високе художнє соціальне звучання образу Прометея, який символізує безсмертя і гордий, непереможний дух народного колективу. В поемі «Кавказ» Шевченко підіймається до тієї крайньої виразності і лаконічності, яка породила афорізми, що стали класичними, як, наприклад: «Од молдаванина до фіна на всіх язиках все мовчить, бо благоденствує», де дано крайньо стислу вичерпну іронічну характеристику самодержавства. Поему «Кавказ» високо цінив Чернишевський, який цитував її в своїй статті: «Национальная бестактность» (Лит. Насл., 1932, № 3). Видана вона була в 1859 році в Лейпцігу в збірнику «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки».

Якову де Бальмену, художникові-ілюстраторові «Кобзаря»—своєму другові, загиблому під час воєнної авантюри на Кавказі, присвятив свій високий твір Шевченко. «Кавказ» написаний в дусі тієї розумної і благородної сатири, якої вимагав поет.* Сатира ця побудована на дійсних історичних фактах кривавого завоюван-

---

*) „Мне кажется,—писав Т. Шевченко,—что для нашего времени и для нашего среднего полуграмотного сословия необходима сатира, только сатира умная, благородная, такая, например, как „Жених" Федотова или „Свои люди—сочтемся" Островского и „Ревизор" Гоголя" („Щоденник", 26 червня).

ня великого гірського краю після царських воєн з Персією і Туреччиною в 1826—1829 рр.

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі.

Уже з перших рядків могутнім пензлем художник малює величну й захватну картину полум'яної боротьби кавказського народу за свою свободу і незалежність. Епіграф до поеми: «Кто даст главе моей воду, и очесем моим источник слез; и плачуся и день и нощь о побиенных» підкреслює пристрасне співчуття поета національно-визвольному рухові горців. Шевченко воскрешає легендарний образ стародавнього титана Прометея з тим, щоб наповнити його новим класовим змістом. Шевченківський Прометей—це насамперед борець, образ з яскравим революційним звучанням. Шевченко прославляє в цьому одвічному образі невмирущий дух народного колективу, велич його дерзань, могутню волю до перемоги, яка здобувається в упертих класових боях з гнобителями.

Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Щодень божий довбе ребра
Й серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові, —
Воно знову оживає
І сміється знову.
Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля...

Ця урочиста патетична інтродукція дає поетові змогу відкрити вогонь по винуватцях кривавого розгулу, по царській колоніальній політиці. Сповнений святого гніву й обурення, Шевченко отрутно пародує суху канцелярську мову царських указів, які паралізують гарячі пориви і прагнення живого людського серця:

Отам то, милостивії ми,
Ненагодовану і голу
Застукали сердешну волю
Та й цькуємо.

Знущаючись з ура-патріотичних настроїв, які охопили дворянських лейб-псів і гончих, Шевченко вінчає славою доблесних рицарів Кавказа, які збройно відстоювали своє право на незалежне існування. Неперевершений глибиною соціального аналізу сатиричний панегірик на честь великодержавної тюрми народів подано в блискучому бурлескному стилі, що пародує «святе» письмо:

На те письменні ми,
Читаєм божії глаголи!..
І од глибокої тюрми
Та до високого престола --
Усі ми в золоті і голі...

Яскраво звучить в поемі бойове гасло, кинуте Некрасовим значно пізніше:

Казни корысть, убийство, святотатство,
Сорви венцы с предательских голов!

Ці строки нагадують знамените місце «Щоденника» від 7 вересня: «...и Гудзиевскую гору, быть может, какой-нибудь помазанник - пройдоха освятил своим восшествием, но земляки мои как-то тупо сохраняют в своей памяти подобные освящения, — пише Шевченко. — Они (земляки мои) чуть ли не догадываются, что если царь взойдет на такую гору, то, верно, недаром, а уповательно для того, чтобы несытым оком окинуть окрестность, на которой (если он полководец) сколько в один прием можно убить верноподанных. А если он, боже сохрани, агроном, то это еще хуже, особенно если окрестность окажется бесплодною, то он высочайше повелит сделать ее плодоносною, и тогда потом и кровью крепостного утучнится бесплодный солончак».

Подібно до Некрасова Шевченко картає суспільні пороки геніально-лукаво, тонко, розумно. Він викриває лицемірні обіцянки самодержавного імперіалізму, який загравав з «малыми странами».

Мы не погани,
Ми настоящі християни.
Ми малим ситі.

І тут же розкриває дужки і показує справжній смисл формули самодержавного правління:

В нас дери,
Дери та дай
І просто в рай.

Поет підкреслює, що всі безчинства, які привели до того, що країна перетворилася в суцільну каторгу, в несходимий Сибір, творяться іменем закону і грізно обрушується на суєсловів, брехунів і лицемірів, що заявляють про свою любов до ближнього.

Ви любите на братові
Шкуру, а не душу!
Та й лупите по закону:
Дочці на кожушок,
Байстрюкові на придане,
Жінці на патинки;
Собі ж на те, що не знають
Ні діти, ні жінка!

Палючим глумом звучить звернення до господа: «За кого ж ти розіп'явся, христе, сине божий?». І це звернення висвітлює дійсну роль церкви в розбійницьких колоніальних війнах:

За кражу, за війну, за кров, —
Щоб братню кров пролити просять,
І потім в дар тобі приносять,
З пожару вкрадений покров!..

Це—пряме знущання з урочистих богослужб, які освячували і санкціонували братовбивчі війни, глум, і пряма вказівка на вклади, одержувані церквою при вдалому закінченні таких операцій. Філософською глибиною це місце може позмагатися з знаменитим описом молебенів у двох ворожих воєнних станах у романі Толстого «Война и мир».

Цар не простив Шевченкові його «дерзких и возмутительных стихотворений». На вирокові Шевченкові у справі «Кирило-Мефодіївського братства» коронований кат власноручно написав: «Под строжайший надзор с запрещением писать и рисовать». Але далекі оренбурзькі степи, одиночне ув'язнення в казематі не зламали гор-

дої волі поета, не згасили його гарячої ненависті, не витравили його полум'яної любові до закріпаченого народу. Як Беранже, він міг вигукнути:

Свобода! Голос — мой не будет изгнан!
Он и в цепях не отнят у меня
Пою тебя! Да обретет отчизна
Зарю того торжественного дня,
Торжественного дня!

II.

Довгі роки болізних і марних блукань по далеких закаспійських і приаральських степах залишили глибокий слід у бунтівливій душі поета.

Він намагається прикрасити своє убоге існування, проявляючи найживіший інтерес до етнографії і побуту досі незнаних народностей, крадькома заносячи свої поетичні враження на полотно, складаючи вірші, не зважаючи на «строжайшее запрещение писать и рисовать». Благородне серце його стискається великою ненавистю і тяжким болем, коли він бачить величезний край і поневолений його народ, приречений на неуцтво, бруд і некультурність самодержавною реакційною політикою: «Грустно видеть грязь и нищету на земле скудной, бесплодной, где человек борется с неблагодарной почвой и падает, наконец, изнеможенный под тяжестию труда и нищеты. Грустно, невыразимо грустно! Каково же видеть ту же самую безобразную нищету в стране, текущей млеком и медом, как, например, в этой землице благодатной? Отвратительно! А еще отвратительнее встретить между этой ленивой нищеты обилие, а при обилии грязь и невежество!» («Варнак»).

Спостереження над побутом і культурою казахського населення зумовлюють і посилений інтерес Шевченка до фольклору, усних поетичних переказів казахського народу. Так виникає дотепний і яскравий образ божої сокири, яка обдерла казахів, у вірші «У бога за дверима лежала сокира», побудованому на мотивах місцевої національної легенди.

В нестерпних умовах заслання мужніють і ще більше міцніють революційно-демократичні переконання поета. Посилюється в зв'язку з цим і сатирична струмена в його творчості. В написаному на Кос-Аралі вірші «Не жаль на злого, коло його» (1848 р.) Шевченко приковує до ганебного стовпа українського магната Петра Скоропадського, «славного» предка ката українських трудящих, кайзерівського ставленика в 1918 році Скоропадського.

Оцей годований кабан!
Оце ледащо! Щирий пан,
Потомок гетьмана дурного,
І презавзятий патріот...

Убивча сатирична характеристика поміщика дана в дусі пушкінських „Noël'ей“ і епіграм «волелюбного» періоду.

З напруженою увагою слідкує «рядовий Шевченко» за революційними грозами на Заході, сприймаючи їх як пучки сонячних променів, загорнутих в папір. У відповідь на революційні вибухи 1848 року Шевченко пише свою знамениту поему «Царі», в якій остаточно зриває маску з звірячого обличчя всіх «святих» і «несвятих» царів. Пролог до поеми і звернення до «старенької сестри Аполлона» написані в бурлескному тоні, свідомо знижуючому образну систему і пародуючому стиль високої пишної оди, що культивували придвірні борзописці. Поет не приховує свого пустотливого бажання зірвати оскому «на коронованих главах», «на тих помазаниках божих». Глузливо попереджуючи про свій намір показати «ту вінценосную громаду»« і спереду і ззаду незрячим людям», він зараз же переходить до характеристики біблейського царя Давида. [1]

---

[1] Образ цей, очевидно, цікавив Шевченка вже давно. Ще в 1845 році ми знаходимо в його творчості оригінальний вільний переспів „Псалмів Давидових“. Невипадково переклад цей притягнув посилену увагу духовної цензури, що значно обчикрижила і „прикрасила“ купюрами цей твір. В цих псалмах, написаних з великою дозою гострої іронії, Шевченко зумів наповнити

Використовуючи ораторський, патетично - піднесений тон старозавітних пророкувань, поет описує гидотного царевича Амона, що спонукав до співжиття свою рідну сестру, і жорстокого Володимира, що розтлив юну Рогнєду. Надиво майстерно поет відтворює колорит старовини, водночас наполегливо провадячи яскраву паралель з сучасністю:

Бодай кати їх постинали,
Отих царів, катів людських!

Виразним і гнівним презирством дишать сардонічні рядки висновку, в яких жорстоко висміює Шевченко «рабів з кокардою на лобі, лакеїв в золотій оздобі»:

Скажи,
Найкраща сестро Аполлона,
Навчи, голубко, поможи,
Полазить трохи коло трона
. . . .
Пострижемося ж у лакеї
Та ревносно в новій лівреї
Заходимось царів любить.

релігійну форму революційним змістом, закликаючи скувати „царів неситих".

І їх славних, оковами
Ручними окрутять
І осудять губителей.
Судом своїм правим.

Шевченко сміливо розправляється з оригіналом, викидаючи релігійну його мракобісну суть, бичуючи ненажерливе панство, відкрито закликаючи до розправи над Миколою I, а пізніше—Олександром II. Коротке згадування про царя Давида ми знаходимо і в поемі „Кавказ".

...цар якийсь то свині пас
Та дружню жінку до себе.
А друга вбив. Тепер на небі.

Очевидно, образ цього „катюги блудного" поет облюбував, як найбільш типовий образ царя розпусного, мстивого, хитрого й жорстокого.

З цього ж образу і починається портретна галерея вінчаних злочинців у поемі „Царі".

Зображаючи яскравими сатиричними фарбами плазування, продажність і підлещування, як моральну норму правлячих класів, великий гуманіст обливає презирством і насмішкою верховних владик, які кульгають і сумлінням і головою.

Викривні мотиви «Царів» гостро звучать і в актуальній поемі «Неофіти», в якій поет нещадно карає пануючі класи, закликаючи народ до розправи з катами-гнобителями.

Тебе уб'ють. Ножем тупим
Тебе заріжуть, мов собаку,
Уб'ють обухом

— вигукує з ненавистю поет.

Дізнавшись в свій час про події 14 грудня, схвильований і зворушений Пушкін раз-у-раз малює на полях своїх рукописів портрети учасників змови — Рилєєва, Пестеля, Кюхельбекера та інших.[1] Цей своєрідний графічний щоденник відобразив, як у дзеркалі, важкі переживання поета в зв'язку з жорстокою розправою, якої зазнали його кращі друзі, товариші й однодумці. Подібно до Пушкіна, бачивши «Полярную звезду» Герцена, Шевченко записує в «Щоденнику» відомі рядки: «Обертка, т. е. портреты первых наших апостолов-мучеников, меня так тяжело, грустно поразили, что я до сих пор еще не могу отдохнуть от этого мрачного впечатления. Как бы хорошо было, если бы выбить медаль в память этого гнусного события! С одной стороны — портреты этих великомучеников с надписью: «Первые русские благовестители свободы», а на другой стороне медали портрет неудобозабываемого Тормоза с надписью: «Не первый русский коронованный палач» («Щоденник», 3 листопада). Написана на шляху з заслання поема «Неофіти» і була по суті такою блискучою ідейним змістом і формальними особливостями карбованою медаллю, вигравіруваною поетом в пам'ять про мерзенну розправу з благовістителями свободи. Присвячена другові

---

[1] Див. Абрам Эфрос. — „Декабристы в рисунках Пушкина", „Лит. наследство" № 16-18.

Шевченка — геніальному драматичному акторові М. С. Щепкіну, річ ця у високій мірі відбила невгамовний бунтівливий дух незломленого десятирічним катуванням поета. На пророцьку роль своїх творів указує Шевченко в «Неофітах»:

Ридаю,
Молю, ридаючи, пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огнено заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило

Прозоро натякаючи на сучасність в словах: «се беззаконіє творилось не в нашім краю, богу милім, не за гетьманів і царів, а в римській ідольській землі», він приступає до опису жорстоких діянь лютого Нерона, що мають разючу подібність до ганебних діянь ката Миколи. В особі героя «Неофітів» Алкіда Шевченко зображує «неофіта» — декабриста, засланого на поселення і каторгу в Сибір, з тою геніальною, вражаючою емоціональною силою, яка дозволила згодом розвинути цей мотив у самостійну драматичну поему українській поетесі Лесі Українці («У катакомбах»).

Яскраво висловлюючи історичну приреченість дряхлої миколаївської Росії, що погрузла в розпусті і насильстві, картаючи огидні вчинки деспота скаженого Миколи-Нерона, Шевченко накреслює незабутні, зв'язані з засланням декабристів епізоди:

... А неофітів в Сіракузи
В кайданах одвезли. І син
Алкід, твоя дитина,
Єдиная твоя родина,
Любов єдиная твоя,
Гниє в неволі, в кайданах...

Свідома оговірка Шевченка —

А ти, прескорбная, не знаєш,
Де він конає, пропадає!
Ідеш шукать його в Сибір,
Чи теє... в Скіфію... І ти...
І чи одна ти?.. —

зараз же воскрешає перед очима читача сибірські каторжні рудники, в яких томились заслані ратники свободи. Викриваючи марність надій на царську великодушність, Шевченко показує справжнє обличчя царя з його хитрістю і самозакоханою бездушністю. З нищівною іронією розкриває він смисл обожування царської особи всім лакейським лейб-синклітом.

Патриції—аристократи,
І мудрий кесарів сенат.
Вони, бач, кесаря хвалили
На всі лади, що аж остило
Самим їм, дурня вихвалять,
То заразом, щоб доканать,
Вони на раді й присудили,
Щоб просто кесаря назвать
Самим Юпітером та й годі.

Прекрасне силою актуального політичного глуму те місце, в якому Шевченко ототожнює душевні достойності царя з душевними достойностями бронзової медалі:

І майстрові дали кувать
Із бронзи кесаря. До того
Так, нота-бене, додали,
Що бронзовий той кесар буде
І милувать.

Розбиваючи ілюзорні надії на милість божу і царську, поет приводить читача до закономірного революційного висновку:

... на землі нікому
Не поклонітесь. Все брехня—
Попи й царі...

Як і в «Сні», він підкреслює, що кинуте декабристами насіння зійде, не зважаючи на жахливі репресії і царське свавілля:

Нехай лютує на землі,
Нехай пророка побиває,
Нехай усіх нас розпинає,
Уже внучата зачались
І виростуть вони колись..

Так під прозорим покривом старовини Шевченко вдається підняти високо на щит ідейне значення декабристів, використовуючи їхні образи з метою послідовної революційно-демократичної пропаганди.

Шукаючи ідейних союзників, майстрів сатиричного жанру, зір Шевченка природно зупиняється на Пушкіні і сатиричній поемі його «Анджело», що затаврувала епоху царських капралів і неуків типу Магніцького і Фотія. 19 липня 1857 р. Шевченко записує в «Щоденнику»: «В ожидании утра я на этом полновесном фундаменте построил каркас поэмы в роде «Анджело» Пушкина, перенеся место действия на восток. И назвал ее «Сатрап и Дервиш». При лучших обстоятельствах я непременно исполню этот удачно проектированный план...» Задум поеми «Сатрап і Дервиш» зв'язаний був з двома ненависними поетові особами: київським генерал-губернатором Бібіковим і його чиновником Пісаревим. Частина цієї нездійсненої поеми, а саме епізод, в якому описується ляпас, що його дістав тоді вже олонецький губернатор Пісарев від одного з своїх підлеглих, і лягла в основу сатиричного вірша «Юродивий».

«Юродивий» — винятково досконалий зразок тієї смертоносної сатири, яка била прямо в життєві центри самодержавства. Мішенню і на цей раз вибирає Шевченко дні фельдфебеля-царя; і на цей раз карає він блискавично, зло й рішуче німих і підлих «лакеїв капрала пьяного» —

... не вам,
Не вам, в мереженій лівреї.
Донющики і фарисеї,
За правду пресвятую стать
І за свободу. Розпинать,
А не любить ви вчились брата!

Викриваючи продажність і лицемір'я ліберальної кліки, зриваючи машкару з слов'янофільствуючих рабів, які твердили про національні почуття, про братську любов до народу, Шевченко одним махом пера знищує філістерські ширми, якими вони приховували особисте благополуччя:

Не сотні вас, а міліони
Полян, дулебів і древлян
Гаврилич гнув во время оно;
А вас, моїх святих киян,
І ваших чепурних киянок
Оддав своїм прафосам п'яним,
У наймички сатрап-капрал.
Вам і байдуже.

Так карає він всю цю спадкову, політично й морально розкладену зграю, недвозначно закликаючи селянство взяти їх «на рогачі».

Рукою дрібного чиновника він дає їм оглушливий ляпас, і йдучи від поодинокого факту до широкого типологічного узагальнення, з геніальною прозорливістю відтворює історичну ситуацію. Гостро відчуває поет сморід миколаївських справ, запах розкладу, характерний для миколаївського буття:

... а із гною
Встають стовпом передо мною
Його безбожнії діла...

Розпечені стріли його викривної сатири і тут влучають прямо в серце неуцьких релігійних уявлень.

А ти, всевидящее око!
Чи ти дивилось звисока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сибір невольників святих.
Як мордували, розпинали
І вішали? А ти не знало?
І ти дивилося на них
І не осліпло?! Око, око!
Не дуже бачиш ти глибоко!
Ти спиш в кіоті...

І тут мерзоти «смітничка Миколи» наштовхують поета на думку створити епопею про декабристів, що так самовіддано присвятили своє життя боротьбі за поругані людські права, за очищення повітря від тої смердючої дійсної грязі, про яку писав згодом Чернишевський.

А я полину на Сибір,
Аж за Байкал; загляну в гори,
В вертепи темнії і в нори
Без дна глибокії, і вас,
Споборники святої волі,
Із тьми, із смрада, із неволі,
Царям і людям напоказ;
На світ вас виведу надалі
Рядами довгими в кайданах...

Цей благородний поетичний задум глибоко споріднює великого українського поета з Пушкіним, що надіслав у глибину сибірських руд своє зазивне і віще послання.

Зближення з гуртком Чернишевського і Добролюбова в Петербурзі з новою силою поглиблює революційно-демократичні спрямування поета. У вірші «Колись то ще во время оно» Шевченко затаврував «ангела во плоті» Олександра II, що глибокодумно роздумував перед лицем історичної неминучості, якими б ще путами оплести своїх підданих. Відкрито знущаючись з церковних атрибутів, він закликає до того, щоб

З багряниць онучі драти,
Люльки з кадил закуряти,
Явленими піч топити...

(„Світе ясний, світе тихий")

В частково щедрінській манері, з великою долею соковитого народного гумору написаний вірш «Саул» свідчить з новою силою про міцну сатиричну хватку невтомного борця за правду. Навіть у ліричному вірші, присвяченому любій поета, кріпачці Лікері, Шевченко перекликається з лермонтовським «Договором», нападаючи з гнівом, ненавистю і сарказмом на панів, які намагаються заплямувати їх любов:

Моя ти любо! Мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа,
Раби, невольники недужі!
Заснули, мов свиня в калюжі,
В своїй неволі!

В цьому маленькому лірико-сатиричному творі, написаному 5 серпня 1860 р. в Стрєльні, творі, сповненому щирим і непідробним почуттям, Шевченко проводить ідеї Чернишевського і Добролюбова, що висміювали канони християнсько-панської моралі і проголошували любов, засновану на глибині взаємного почуття й поваги до жінки.

Полум'яний лозунг Чернишевського «К топору зовите Русь!» знаходить своє втілення в глибоко емоціональному сатиричному вірші «Я не нездужаю, нівроку»:

А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру —
Та й заходиться вже будить.

Високе ідейне звучання і величезна художня майстерність відзначають сатиричну спадщину великого українського поета. Звертаючи нерідко до фольклору в шуканнях образів, що можуть краще висловити його думку, Шевченко всією своєю творчістю стверджує слова Горького про те, що «кращі твори великих поетів усіх країн почерпнуті з скарбниці колективної творчості, де вже з давніх-давен дані всі поетичні узагальнення, всі прославлені образи й типи» [1]

Відштовхуючись у своїх художніх засобах від народної поезії, використовуючи цілий арсенал живих народних уявлень, Шевченко вражає широким тематичним охопленням своєї сатири, досконалістю версифікаційної техніки, гармонічністю мови і пластичною виразністю образу. Надиво різноманітні і жанрові особливості в межах все тієї ж політичної сатири, то це бурлеск («Царі»), політичний памфлет («Кавказ», «Сон»), сатиричний гротеск, поєднаний з правдивим реалістичним відображенням дійсності («Сон»), то ліричне звернення («Лікері»), то послання («До мертвих і живих»).

Його правдиві, вогнедишні полотна, що безпощадно приковували до ганебного стовпа поборників реакції,

---

[1] „Статьи", 1918.

насильства і гніву, що картали гнилий лібералізм і рабське коліносхиляння, відкрито закликали народ до збройного повстання проти експлуататорів і були тією надійною зброєю, яка постійно знаходилась в руках передового загону революційної демократії.

Написані кров'ю палкого серця революціонера і бійця, твори великого гуманіста і тепер захоплюють і покоряють нас гнівним і бунтівливим духом своїм, невгамовною силою почуття.

АЙЗІК ГУБЕРМАН

НАПИС НА КНИЗІ

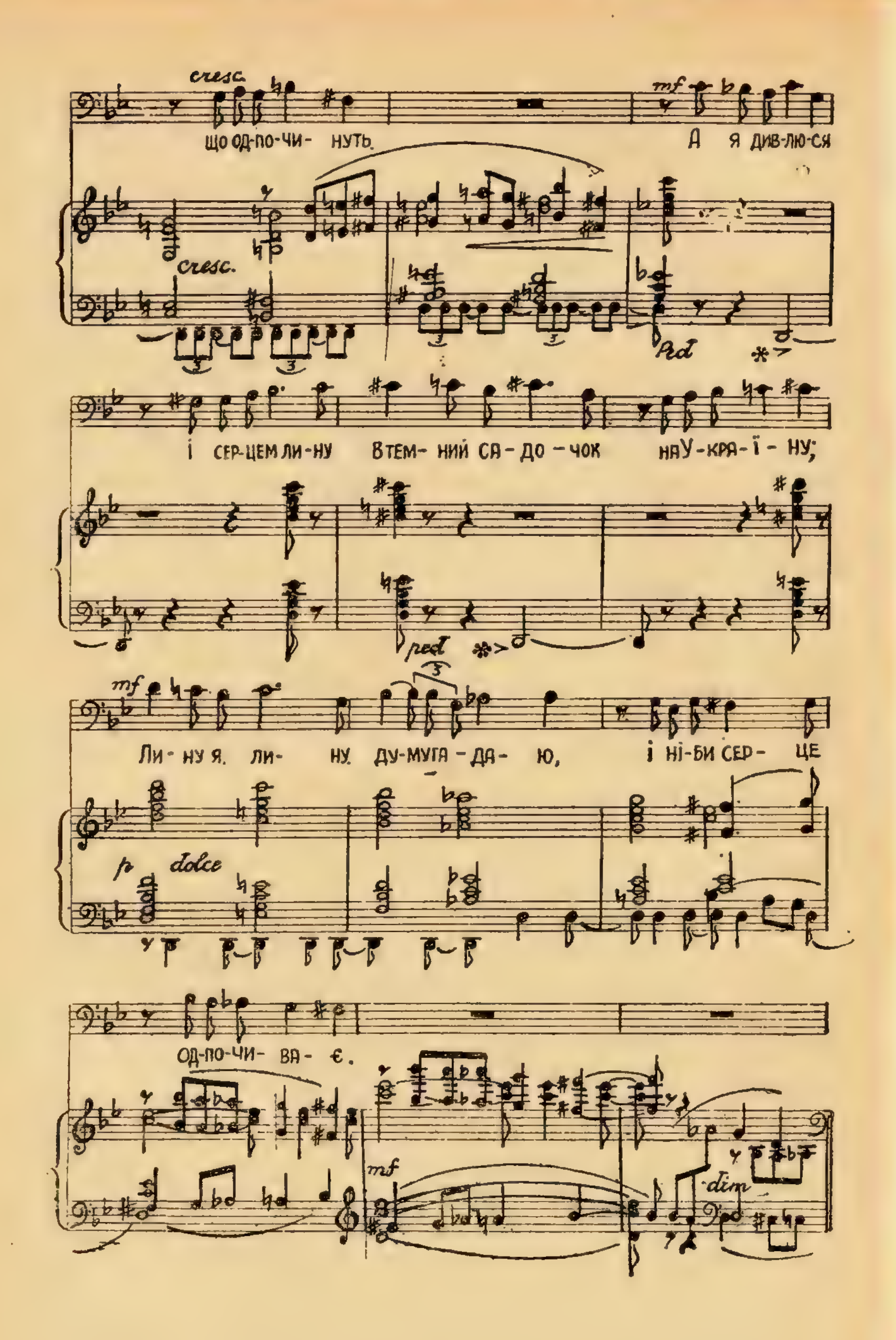
Моє дитинство книга пробудила.
(Книжок у нашій хаті не було!)
В селі далекім книга ця бродила,
За нею я пішов у те село.
    Ми на землі з тобою примостились,
    Читаючи пророкові слова,
    А недалеко біля нас косили,
    І плакала під косами трава.
Дві райдуги оздоблювали небо,
Неначе брама у зелену даль.
Хотіла ти, щоб всюди, замість тебе
Зі мною йшла шевченкова печаль.
    Поля здригались від страшного грому,
    До серця блискавкам судилося дійти.
    Із подарунком я вертав додому,
    Мені на книзі написала ти:
«Коли любиш, — люби, як Шевченко Марину,
Плач, як плакав Кобзар за свою Катерину,
Май зненависть і силу Шевченка орлину
І життя, як Шевченко віддай за Вкраїну».
    Сказала ти: — «Мій хлопчику, не треба
    Нікому знати написів моїх!»
    Твою сторінку я зірвав для себе,
    Шевченка зберігаючи для всіх.

Переклав з єврейської
Григорій ПЛОТКІН.

„СОНЦЕ ЗАХОДИТЬ, ГОРИ ЧОРНІЮТЬ"
(Орська кріпость, 1847 р.)

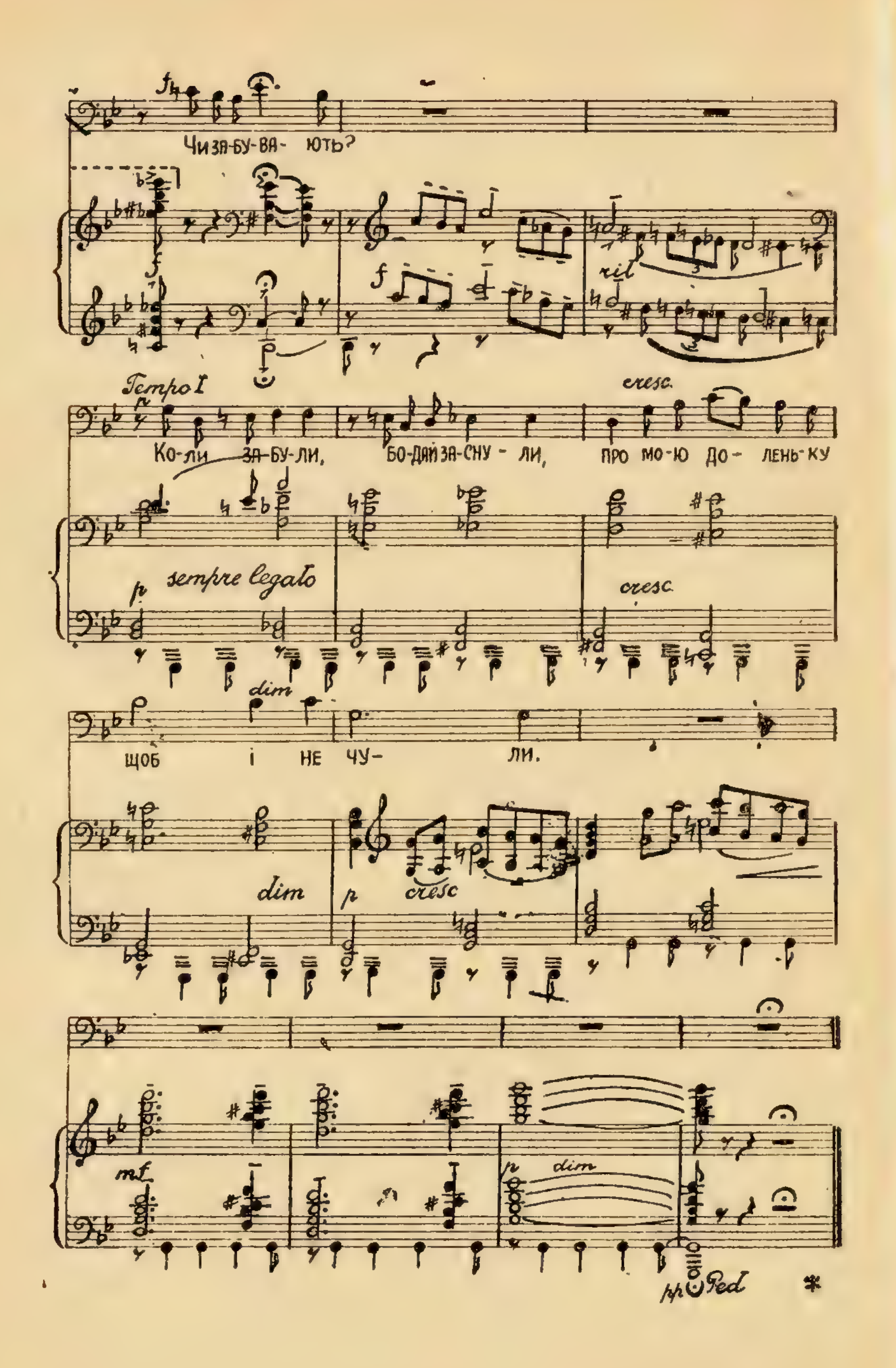
Слова Т. Г. Шевченка
Муз. М. М. Вілінського

cresc.
що од-по-чи- нуть.
mf
А я див-лю-ся
cresc.
Ped
і сер-цем ли-ну в тем-ний са-до-чок на У-кра-ї-ну;
ped
mf
Ли-ну я, ли- ну, ду-му га-да-ю,
і ні-би сер- це
p dolce
од-по-чи-ва- є.
mf
dim

p
cresc
ЧОР-НІ Є ПО-ЛЕ, І ГАЙ, І ГО- РИ, НА СИ-НЕ НЕ-БО
cresc
Più animato
ВИ-ХО-ДИТЬ ЗО-РЯ. ОЙ ЗО- РЕ! ЗО- РЕ! -І СЛЬО-ЗИ КА- НУТЬ,
f
ЧИ ТИ ЗІЙШЛА ВЖЕ І НА У- КРАЇ- НІ? ЧИ О-ЧІ КА- РІ
8
cresc
ТЕ- БЕ ШУ-КА-ЮТЬ НА НЕ-БІ СИ- НІМ?
8

Чи за-бу-ва- ють?
rit
Tempo I
cresc.
Ко-ли за-бу-ли, бо-дай за-сну - ли, про мо-ю до - лень-ку
sempre legato
cresc
dim
щоб і не чу- ли.
dim
cresc
mf
dim
pp Ped
*

Р. ВОЛКОВ

ШЕВЧЕНКО І РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА

У розвитку своєї творчості Т. Г. Шевченко міцно зв'язаний з найвидатнішими явищами російської літератури першої половини XIX сторіччя.

З поетів старшого покоління необхідно відмітити В. А. Жуковського.

Василь Андрійович Жуковський (1783—1852) відіграв немалу роль у визволенні Шевченка з кріпацької неволі.

У своїй автобіографії (1860 р.) Тарас Григорович так розповідав про це: «В 1837 році І. М. Сошенко представив його (Шевченка) конференц-секретареві Академії мистецтв В. І. Григоровичу з метою визволити його від тужного стану. В. І. Григорович просив за нього В. А. Жуковського, а В. А. Жуковський, попередньо дізнавшись про ціну у поміщика, просив К. П. Брюлова написати його, В. А. Жуковського, портрет... щоб розіграти його в лотерею... Великий Брюлов охоче погодився. Портрет написаний. В. А. Жуковський з допомогою графа Віельгорського влаштував лотерею в 2500 карбованців асигнаціями і цією ціною була куплена воля Т. Шевченко в 1838 р., квітня 22».

Про цю подію Т. Шевченко розповів у своїй автобіографічній повісті «Художник», а свою поему «Катерина» він надрукував з присвяченням: «В. А. Жуковському, на пам'ять 22 квітня 1838 р.».

За свідченням княжни Рєпніної, коли справа про визволення почала затягуватися і юнак Шевченко впав у

журбу, В. А. Жуковський, «дізнавшись про такий жахливий стан духу молодої людини, близької до самогубства, написав до неї на клаптику паперу заспокійливу записку. Цю записку Шевченко зберігав у себе в кишені, як святиню, і показував княжні в 1843 р. До одержання цієї записки Шевченко, за його словами, не читав віршів Жуковського, але пізнав його раніш як людину, а потім уже познайомився з його творами».

Деякий вплив В. А. Жуковського можна бачити в ранній творчості Шевченка. Його балади «Причинна», «Тополя» та інші створювались по типу фантастичних романтичних балад російського поета з тенденцією народності. О. М. Пипін справедливо відзначав, що балади Жуковського «романтичні по-німецьки», «він не сумнівається брати цілком чужі теми, фарби і подробиці і, злегка підроблюючи їх під російський тон, видає за російські» (Пипін, Історія російської етнографії, т. І, гл. VI, стор. 220—221). А втім, Шевченко вже тоді не співчував цьому захопленню Жуковського «німецьким тощим довгим ідеалом», розходячись з ним у своїх естетичних поняттях.

Тарас Григорович в щоденнику від 10 липня 1857 р. згадував, як «в 1839 году Жуковский, возвратившись из Германии с огромной портфелью, начиненною произведениями Корнелиуса, Гессе и других светил мюнхенской школы живописи, нашел Брюлова произведения слишком материальными, придавляющими к грешной земле божественное выспреннее искусство» і запросив Шевченка та Штернберга «зайти к нему полюбоваться и поучиться от великих учителей Германии». Але Шевченко і Штернберг, «рассматривая эту единственную коллекцию идеального безобразия, высказывали вслух свое мнение и своим простодушием довели до того кроткого, деликатного Василия Андреевича, что он назвал нас испорченными учениками Карла и хотел было уже закрыть портфель перед нашими носами...» (Т. Шевченко, Повна збірка творів, Вид. Акад. Наук УРСР, К. 1939, т. V, стор. 57—58).

У своїх ранніх баладах Шевченко далекий від такої «німецької народності» Жуковського і створює свої

балади на основі української народної фантастики і народних уявлень.

Пізніше, в засланні, Тарас Григорович дуже цікавився перекладом «Одіссеї» В. А. Жуковського.

В засланні Шевченко сподівався на допомогу В. А. Жуковського, коли клопотався про пом'якшення своєї долі.

Говорячи про портрет Жуковського пензля Брюлова, Шевченко дає влучну характеристику творчості російського поета: «Погляд повинен бути м'якше: його вірші такі м'які, солодкі».

У цій характеристиці віршів Жуковського Шевченко перекликається з характеристикою О. С. Пушкіна:

Его стихов пленительная сладость
Пройдет веков завистливую даль...

Але загалом «м'які, солодкі» вірші В. А. Жуковського надто далекі настроєм від повних гніву і скорботи віршів Т. Шевченка. Далеко ближча йому творчість декабристів.

Характеризуючи зародження руху декабристів після 1812—1815 рр., В. І. Ленін писав: «Тоді керівництво політичним рухом належало майже виключно офіцерам, особливо офіцерам-дворянам; вони були заражені дотиком з демократичними ідеями Європи під час наполеонівських воєн» (В. І. Ленін, Твори, вид. III, т. XIX, стор. 366).

У політичних гуртках, що тоді організувалися, виховувались майбутні декабристи. Ці гуртки дуже впливали на ідеологію кращих людей свого часу, тут складалася і вільнолюбна лірика О. С. Пушкіна.

Характеризуючи рух декабристів, Ленін говорив: «В 1825 році Росія вперше бачила революційний рух проти царизму, і цей рух був представлений майже виключно дворянами» (В. І. Ленін, Твори, т. XIX, III вид., стор. 363).

До того ж покоління, яке «розбудили декабристи», належали і геніальні ровесники або майже ровесники Герцена — Лермонтов, Бєлінський, Шевченко.

У творчості Шевченка перші рядки його могутніх

віршів, присвячені декабристам, відносяться до 40-х років. Напр., у вірші «Сон», наскрізь просякнутому гарячою ненавистю поета до кріпосницько-дворянської монархії Миколи І, Шевченко малює образ декабристів, засланих на каторгу:

... То каторжні!..
А за що? Те знає...
Вседержитель... А може, ще
Й він не добачає.
Онде злодій штампований
Кайдани волочить;
Он розбійник катований
Зубами скрегоче —
Недобитка товариша
Зарізати хоче!
А меж ними, запеклими,
В кайдани убраний,
Цар всесвітній! Цар волі, цар
Штемпом увінчаний!
В муці, в каторзі — не просить,
Не плаче, не стогне!
Раз добром нагріте серце
Вік не прохолоне!

І поет кидає виклик «мерзенній російській дійсності» Миколи І, стверджуючи, що ідеї декабристів не помруть:

А де ж твої думи, рожевії квіти?
Доглядані, смілі, викохані діти?
Кому ти їх, друже, кому передав?
Чи, може, навіки в серці поховав?
О, не ховай, брате! Розсип їх, розкидай!
Зійдуть, і ростимуть, і у люди вийдуть!

Донощик Петров розшифровував це місце з вірша Шевченка «Сон» у своєму доносі, роз'яснюючи жандармам Миколи І, що в цьому вірші поет переноситься «у Сибір, де він зустрічається з Рилєєвим і іншими змовниками 1825 року і розповідає їм про стан Росії, а потім сам слухає їх скарги на здійснені над ними катування». Про подвиг декабристів і їх страждання згадує Шевченко і в містерії «Великий льох» (1845 р.), де перша ворона говорить:

Я оце літала
Аж у Сибір та в одного
Декабриста вкрала
Трохи жовчі.

До числа факторів, що могли підсилити інтерес Шевченка до декабристів, відноситься перебування його в маєтку Рєпніних. Князь Микола Григорович Рєпнін був рідним братом відомого декабриста князя Сергія Григоровича Волконського. (Прізвище Рєпніна М. Гр. Волконський прийняв за царським указом у 1801 р., бо мати Волконських, народжена Рєпніна, була остання в роді Рєпніних). Сім'я князя Миколи Григоровича Рєпніна не зреклася від засудженого на каторгу декабриста князя С. Г. Волконського і брала близьку участь у долі його дружини Марії Миколаївни Волконської, народженої Раєвської.

Шевченко бував в Яготині у Рєпніних в 1843 і 1844 рр. Тут у родині Рєпніних він повинен був чути оповідання, особливо від Варвари Миколаївни, про долю декабриста Сергія Волконського і його дружини Марії Миколаївни, і можливо образ декабриста «цар волі, цар штемпом увінчаний» стосується до Сергія Волконського, або, в усякому разі, навіяний оповіданнями про нього, так само як рядки, присвячені в «Неофітах» дружинам декабристів, навіяні між іншим і оповіданнями про Марію Миколаївну Волконську та її долю.

Особливо сильне враження залишив у нього образ поета-декабриста К. Ф. Рилєєва. У творчості Шевченка можна простежити безпосередній вплив Рилєєва.

К. Ф. Рилєєв увійшов в російську літературу, як декабрист, як борець проти самодержавства, що закарбував свою любов до волі смертю.

Микола I прагнув задушити літературу декабристів. Саме ім'я Рилєєва було заборонено згадувати, але задушити цю літературу не вдалося. «Думы» Рилєєва, поеми «Войнаровский» і «Наливайко» ходили по руках у списках, на них виховувались Герцен, Огарьов і їх покоління.

Поема Рилєєва «Войнаровский», що вийшла в світ в 1825 р., притягувала сучасників своїми політичними натяками, своїм пафосом любові до батьківщини, до волі, розкиданими по всій поемі.

Основна думка поеми ще до 14 грудня привернула увагу цензури, і поема була надрукована з пропусками,

які були поповнені в рукописних списках її, дуже поширених, особливо після 14 грудня 1825 р., коли поема набула особливого смислу. На Україні, крім усього цього, «Войнаровский» здобув широку популярність у зв'язку з українською тематикою поеми. Т. Г. Шевченка поема «Войнаровский» повинна була захопити і як твір декабриста, який віддав життя в боротьбі з самодержавством, і своєю тематикою, і своєю ідеологією, близькою геніальному поетові України.

Безпосередній вплив поеми «Войнаровский» можна простежити в поемі Шевченка «Тризна», написаній російською мовою в 1843 р. і присвяченій кн. В. М. Рєпніній. Тут та ж, що і у Рилєєва, ідея служіння благу народу, благу батьківщини. Герой поеми

... говорил, что общее благо
Должно любовию купить,
И с благородною отвагой
Стать за народ и зло казнить.
Он говорил, что праздник жизни,
Великий праздник, божий дар,
Должно пожертвовать отчизне,
Должно поставить под удар.

Подекуди можна відзначити дослівне, цитатне наслідування Рилєєва. Про героя «Тризны» у Шевченка сказано:

Страдал несчастный сирота
Вдали от родины счастливой
И ждал конца нетерпеливо.
Его любимая мечта
Полезным быть родному краю.

У Рилєєва Войнаровський у засланні говорить:

... вдали страны родной.
Могу ль всегда быть равнодушен?
Рожденный с пылкою душой,
Полезным быть родному краю.

Прощання героя «Тризны» з рідною країною у Шевченка —

Припал он молча к персти милой
И, как родную, лобызал,
Рыдая тихо и уныло.
На путь молитву прочитал...
За рубежом родной земли
Скитался нищим, сиротою.

подекуди дослівно, цитатно відповідає прощанню з батьківщиною Войнаровського у Рилєєва —

Как тяжко взволновалась грудь,
Как сердце юное запыло,
Когда рубеж страны родной
Узрели мы перед собой.
В волненьи чувств, тоской томимый,
Я, как ребенок, зарыдал
И, взявши горсть земли родимой,
К кресту с молитвой привязал.

В «Полярной звезде» від 1825 р. була надрукована «Исповедь» з поеми «Наливайко», якій приречено було стати передсмертним твором Рилєєва. Герой поемы — месник ворогам свого пригнобленого народу.

Т. Шевченко знав «Исповедь Наливайка», і відгуки цього твору можна бачити в його поемі «Никита Гайдай» (1841 р.), уривки якої були видруковані в журналі «Маяк» за 1842 р. Так, Микита, загрожуючи магнатам народним гнівом, згадує Наливайка.

Поймут надменные магнаты,
Что их огромные палаты
Травою дикой порастут
За поругание закона,
Что наша правда, наши стоны
На них суд божий призовут,
Что Наливайка дух великий
Воскреснет снова средь мечей.

Так само вірші Шевченка з послання його до Б. Залєського —

Ще як були ми козаками,
А унії не чуть було, —
Отам то весело жилось!
Братались з вольними ляхами,
Пишались вольними степами —

аналогічні своїм смислом з віршами Рилєєва

Казак в союзе с ляхом был,
Как вольный с вольным, равный с равным.

Громадське піднесення, викликане смертю «неудобозабываемого Тормоза» — Миколи І, характеризується збудженням інтересу до революційної або хоча б опозиційної літератури, і зокрема до творчості Рилєєва. Коли Шевченко повертався в 1857 році з заслання, на паро-

плаві часто організовувалися імпровізовані літературні вечори, присвячені читанню рукописної або друкованої літератури такого роду. І 17 вересня Тарас Григорович відзначив такий літературний вечір, присвячений Рилєєву: «Капитан наш вытащил из-под спуда «Полярную Звезду» 1824 года и прекрасно прочитал нам отрывки из поэмы «Наливайко», а Сапожников отрывки из поэмы «Войнаровский».

У Нижньому Новгороді Шевченко чекав дозволу на виїзд у Петербург. Тут у місцевого аристократа Якоба, «весьма любезного и довольно едкого либерала», він познайомився з декабристом Анненковим, який повертався з заслання, і відзначив 16 жовтня у своєму щоденнику: «...встретился я и благоговейно познакомился с возвращающимся из Сибири декабристом, с Иваном Александровичем Анненковым. Седой, величественный, кроткий изгнанник в речах своих не обнаруживает и тени ожесточения против своих жестоких судей, даже добродушно подтрунивает над фаворитами коронованного фельдфебеля, Чернышевым и Левашевым, председателями тогдашнего верховного суда. Благоговею перед тобою, один из первозванных наших апостолов! Говорили о возвратившемся из изгнания Николае Тургеневе, о его книге, говорили о многом и о многих, и в первом часу ночи разошлись, сказавши до свидания» (Шевченко, Твори, т. V, Щоденник, стор. 166). Тут йдеться про Миколу Івановича Тургенєва, якому Пушкін присвятив рядки:

Одну Россию в мире видя,
Лаская в ней свой идеал,
Хромой Тургенев им внимал
И, слово — рабство ненавидя,
Предвидел в сей толпе дворян
Освободителей крестьян.

В 1824 році М. І. Тургенєв виїхав за кордон і під час повстання 14 грудня був в Англії. Притягнутий в справі декабристів, він був засуджений на страту, яку потім замінили вічною каторгою. Уряд вимагав від Англії його видачі, але йому відмовили. В 1833 році він переїхав у Париж, а в 1847 році видав свою книгу „La

Russie et les russes",[1] спрямовану проти кріпацтва і самодержавства. М. І. Тургенєв повернувся з заслання, як і Т. Г. Шевченко, в 1857 році.

Через кілька днів Шевченко під 6 листопада занотовує в своєму щоденнику: «После Лабзина речь перешла на И. А. Анненкова, и я из рассказа моих собеседниц узнал, что происшествие, так трогательно рассказанное Герценом в своих воспоминаниях про Ивашева, случилось с супругою И. А. Анненкова, бывшей некогда гувернанткой, мадмуазель Поль. Она жива еще и теперь; меня обещали старушки познакомить с этой достойнейшей женщиною. Не знаю, скоро ли я удостоюсь счастья взглянуть на эту беспримерную святую героиню.

Дюма, кажется, написал сентиментальный роман на эту богатырскую тему».

Тут іде мова про одну з тих «героїчних історій», говоривши словами Герцена, про які він розповідав у «Былом и думах», як сказано вище. Як наречена Івашева, француженка Поліна Гебель, після заслання Анненкова, з великими труднощами добилась дозволу виїхати в Сибір, де і одружилася з ним.

«Богатырская тема» про дружин декабристів глибоко хвилює геніального українського поета, як хвилювала вона Герцена, який присвятив їй свої справді зворушливі рядки в «Былом и думах», що збуджували ненависть до деспотизму, як хвилювала вона і М. О. Некрасова, що присвятив «героїчній історії» дружин декабристів свою поему «Декабристки» («Русские женщины»).

Усе, що стосувалось декабристів, «понесших свой крест в пустынную Сибирь во имя человеческой свободы», за виразом Шевченка, глибоко цікавило поета, хвилювало його.

«Благоговейным» ставленням до декабристів і гострою ненавистю до їх коронованого ката пройнятий запис поета в його щоденнику від 3 листопада 1857 р. Побачивши вперше «Полярную Звезду» Герцена з портретами-медальйонами п'яти страчених декабристів на обгортці, Шевченко сильно переживає це враження: «Обертка, т. е. портреты первых наших апостолов-муче-

[1] „Россия и русские". Вперше видана російською мовою в 1907 р.

ников меня так тяжело, грустно поразили, что я до сих пор еще не могу отдохнуть от этого мрачного впечатления. Как бы хорошо было, если бы выбить медаль в память этого гнусного события. С одной стороны—портреты этих великомучеников с надписью: «Первые русские благовестители свободы», а на другой стороне медали—портрет неудобозабываемого Тормоза с надписью «Не первый русский коронованный палач» (Шевченко, Твори, т. V, стор. 174).

Т. Шевченко, як і декабристи, ополчився проти самодержавства і за свої викривні вірші поплатився десятирічним засланням, яке мало чим відрізнялося від заслання в каторжні роботи декабристів. Тепер, коли «коронованного палача» не стало, він, як і декабристи, повертався з заслання. Зустрічі з декабристами, оповідання про них, згадування про власні страждання викликали у поета образи «гнусной российской действительности», як її називав В. Г. Бєлінський, царювання Миколи I й похмурий образ самого «неудобозабываемого Тормоза».

О зоре ясная моя!
Ведеш мене з тюрми, з неволі,
Якраз на смітничок Миколи,
І світиш, і гориш над ним
Огнем невидимим, святим,
Животворящим, а із гною
Встають стовпом передо мною
Його безбожнії діла...
Безбожний царю, творче зла,
Правди гонителю жестокий!
Чого накоїв на землі!

I на фоні похмурого миколаївського царювання вставали образи «первых русских благовестителей свободы» — декабристів:

А ти, всевидящее око!
Чи ти дивилося звисока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сибір невольників святих,
Як мордували, розпинали
I вішали? А ти не знало?
I ти дивилося на них
I не осліпло?! Око, око!
Не дуже бачиш ти глибоко!
Ти спиш в кіоті, а царі —

Та цур їм, тим царям поганим!
Нехай верзуться їм кайдани,
А я полину на Сибір,
Аж за Байкал. Загляну в гори,
В вертепи темнії і в нори
Без дна глибокії, і вас,
Споборники святої волі,
Із тьми, із смрада, із неволі,
Царям і людям на показ
На світ вас виведу надалі
Рядками довгими в кайданах...

Так складався план створення цілої поеми про декабристів «Юродивий».

Про декабристів ішла мова і в поемі «Неофіти», написаній у тому ж 1857 році, де за образом Нерона, гонителя правди неофітів, досить прозоро відчувався образ Миколи І, гонителя правди декабристів, картина страждань гонимих неофітів відтворювала недалеке російське минуле — страждання декабристів у тяжкому сибірському засланні, а горе матері неофіта Алкіда — горе матерів, дружин, сестер декабристів:

... А неофітів в Сіракузи
В кайданах одвезли. І син
Алкід, твоя дитина,
Єдиная твоя родина,
Любов єдиная твоя,
Гниє в неволі, в кайданах.
А (ти), прескорбная, не знаєш,
Де він конає, пропадає!
Ідеш шукать його в Сибір
Чи теє... в Скіфію... І ти...

Тут геніальний поет тонкою «помилкою на слові» — «В Сибір, чи теє... в Скіфію» розкриває прихований смисл своєї поеми.

І далі:

«Нема сім'ї, немає хати,
Немає брата, ні сестри,
Щоб не заплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі,
Або в далекій стороні,
В британських, гальських легіонах
Не муштрувались...

І поет кидає Нерону — Миколі слова великого гніву:

А ти собака! людоїд!
Деспот скажений!

Пізніше в Москві Шевченко зустрівся і познайомився з декабристом кн. Волконським і відзначив 25 березня 1858 р. в своєму щоденнику: «В 9 часов с Иваном и Константином Аксаковыми поехал я к Кошелеву, где встретился и познакомился с Хомяковым и со стариком декабристом кн. Волконским». А 14 травня того ж року вже в Петербурзі поет знайомиться з декабристом бароном Штейнгелем, про що говорить у своєму щоденнику: «Тут же встретил я и познакомился с декабристом бароном Штейнгелем, с тобольским другом М. Лазаревского».

Усе це свідчить, з яким «благоговением» ставився Тарас Григорович до декабристів, «споборників святої волі».

Поруч з іменами декабристів у свідомості молодого покоління, збудженій декабристами, стояло ім'я О. С. Пушкіна, на вільнолюбній ліриці якого виховувалась ненависть цього покоління до «самовластия» і любов до свободи.

Повстання декабристів і розправа з ними Миколи I будила в молодому поколінні ненависть до самодержавства. «Мало розуміючи або дуже невиразно, в чому справа (говорить Герцен), я відчував, що я не з того боку, з якого картеч і перемоги, тюрми і ланцюги. Страта Пестеля і його товаришів остаточно розбудила дитячий сон моєї душі» («Былое и думы»). Герцен гордо усвідомлював себе «заумышленником», шукав співчуття і знайшов його в своєму вчителі російської мови І. Є. Протопопові. «Його співчуття, — розповідає Герцен у «Былом и думах», — було для мене великою відрадою. Він після цього став носити мені дрібно переписані і дуже затерті зошити віршів Пушкіна: Ода на свободу, Кинжал, Думы Рылеева, я їх переписував потай...»

Вільнолюбна лірика Пушкіна, як видно із слів Герцена, відповідала на запити ростучих антимонархічних настроїв, і цей бік творчості великого російського поета повинен був знайти і, безперечно, знайшов відгук у творчості Шевченка, який так гаряче ненавидів царизм. Про це переконливо говорять наведені вище вірші Шевченка, присвячені декабристам, у зіставленні їх з такими ж віршами Пушкіна.

Літературний, поетичний смак молодого Шевченка виховувався на досконалих зразках поезії Пушкіна. Наприклад, в автобіографічній повісті «Художник» ми читаємо: «За чаем Карл Павлович прочитал «Анджело» Пушкина и рассказал, как покойный Александр Сергеевич просил его написать с его жены портрет и как он бесцеремонно отказал ему, потому что жена его косая. Он предлагал Пушкину с самого его написать портрет, но Пушкин отплатил ему тем же. Вскоре после этого поэт был убит и оставил нас без портрета. Кипренский изобразил его каким-то денди, а не поэтом». Образи пушкінського «Анджело» встають перед великим українським поетом, коли він в 1857 році згадує одного з типичних представників миколаївської вищої адміністрації — київського генерал-губернатора Дмитра Гавриловича Бібікова, характерними рисами якого були: крутий нрав, самодурство, деспотизм, нетерпимість, шовінізм. Правою рукою його був «правитель канцелярії генерал-губернатора» М. Є. Пісарев, дружина якого «молоденька красуня — брюнетка, дуже граціозна», була, як стверджують мемуари, коханкою Бібікова, через що її чоловік «користувався безмежним довір'ям Бібікова і безмежною владою». Пісарев продавав усі посади по таксі, грабував населення, крав казенні гроші. Призначений у 1848 році губернатором у Петрозаводськ, М. Є. Пісарев, мабуть, і тут правив самостійно тими ж методами. У своєму «Щоденнику» від 19 липня 1857 р. Шевченко записав, що бачив уві сні М. Є. Пісарева «в зеленой чалме и с длинной бородою. А безрукий Бибиков и рядом с ним Софья Гавриловна Писарева сидят на балконе и тоже в турецком костюме. Они что-то говорили о киевском пашалыке». Самостійне губернаторство Пісарева, за словами поета, закінчилось тим, що «какой-то подчиненный ему чиновник публично в церкви во время обедни дал ему пощечину. И после этой истинно торжественной сцены неизвестно куда скрылся так громогласно уличенный взяточник». Всі ці образи «гнусной российской действительности» відливаються в творчий замисел. «В ожидании утра я на этом полновесном фундаменте построил каркас поэмы в роде «Анджело» Пушкина, пе-

ренеся место действия на восток. И назвал ее «Сатрап и Дервиш». При лучших обстоятельствах я непременно исполню этот удачно проектированный план. Жаль, что я плохо владею русским стихом. А эту оригинальную поэму нужно непременно написать по-русски. Есть еще у меня в запасе один план, основанный на происшествии в Оренбургской сатрапии. Не присоединить ли его, как яркий эпизод, к «Сатрапу и Дервишу»? Не знаю только, как мне быть с женщинами? На востоке женщины—безмолвные рабыни. А в моей жизни они должны играть первые роли. Их нужно провести, как они и в самом деле были, немыми бездушными рычагами позорного действия».

Так була широко задумана геніальним українським поетом викривна поема, де образи, взяті з мерзенної дійсності монархії Миколи I, відливалися в темах про неправедного суддю — вимагача, спокушеного жіночою красою, розвинутою в драматичній поемі великого російського поета.

Цей творчий замисел надовго заполонив Шевченка. Працюючи над поемою «Неофіти», поет не залишає мислі про задуману ним раніш поему, відмічаючи в «Щоденнику» від 8 грудня 1857 р.: «Не знаю, когда я примусь за «Дервиша и Сатрапа», а поползновение большое чувствую к писанию». Через кілька днів—13 грудня він відмічає в «Щоденнику»: «Сегодня же принимаюсь за «Сатрапа и Дервиша»... Мне хочется написать «Сатрапа» в форме эпопеи. Эта форма для меня совершенно новая. Не знаю, как я с нею слажу?»

На жаль, поема «Сатрап и Дервиш» так і не була написана. Незакінченим уривком цього поетичного замислу лишився в творчості Шевченка «Юродивий». Розвиваючи тему, широко розповсюджену в світовій літературі кінця XVIII — початку XIX сторіччя, про «побічну» дитину (le fils naturel), тему, що служила виразом протесту проти соціальної нерівності, Пушкін, на основі народно-пісенних мотивів, створює свій вірш «Под вечер осени ненастной», що став масовою піснею; Шевченко розгортає цю тему в поему «Наймичка», обробляє її в повісті тої ж назви і розвиває її, як зав'язку, в повісті «Близнецы».

Безперечним є вплив і прози Пушкіна на російську прозу Шевченка. В повісті «Близнецы» Шевченко згадує «Капітанську дочку» Пушкіна: «Я незаметно в'ехал в Татищеву крепость. Тут отдал я подорожную смотрителю, а сам остался на улице, и пока переменяли лошадей, я припомнил «Капитанскую дочку» и мне, как живой, представился грозный Пугачев, в черной бараньей шапке и в красной епанче на белом коне...» Самий опис Орської кріпості і оточуючого її пейзажу в повісті «Близнецы» (стор. 104-105) дуже близько нагадує опис Білогорської кріпості в «Капітанській дочці» (гл. III).

З інших прозаїчних творів Пушкіна в «Щоденнику» згадується «Станційний наглядач», драматичну переробку якого Шевченко дивився в Нижньогородському театрі 12 грудня 1857 р. З драматичних творів Пушкіна Шевченко згадує «Сцени з рицарських часів», які прочитав 12 січня 1858 р. Піуновій і «отогрел губернаторским холодом обвеянную душу», а вона прочитала йому «Кам'яного гостя» («Щоденник», т. V, стор. 205). 18 травня 1858 р. поет відзначив у щоденнику, що М. С. Щепкін прочитав у гр. Толстої «монолог Скупого рыцаря Пушкина» (там же, стор. 269).

Шевченко добре знав і любив поезію Пушкіна, про що яскраво свідчить таке місце з його повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»: «Глядя на этот невозмутимый мир природы, сладкие успокоительные грезы посетили мою тревожную душу:

> Не для волненья, не для битв —
> Мы рождены для вдохновенья,
> Для звуков сладких и молитв.

Стихи Пушкина не сходили у меня с языка, пока мы под'ехали к селу».

Сам поет часто цитує вірші Пушкіна не тільки в «Щоденнику», але і в своїх творах і в листах. Але головне значення Пушкіна для творчості Шевченка виразилось у впливі пушкінського вірша на віршування геніального українського поета. Дослідження шевченківського вірша показали, що понад половина його творів написані народним розміром — (8+6)+(8+6), тобто скла-

даються з восьмискладового рядка, що чергується з шестискладовим, при чому 4 таких рядки дають строфу:

Шовком шила, шовком шила
Золотом рубила,
Все ж для того чумаченька,
Що я полюбила.

Уже в першому друкованому вірші Шевченка «Причинна» ми бачимо цей розмір, що став переважним в його поетичній спадщині:

В таку добу під горою (8)
Біля того гаю (6),
Що чорніє над водою (8)
Щось біле блукає (6).

І вже в баладі «Причинна» цей народний розмір чергується з чотирьохстопним ямбом, засвоєним Шевченком підо впливом російського віршування:

Реве та стогне Дніпр широкий
Сердитий вітер завива
Додолу верби гне високі,
Горами хвилі підійма...

В російській літературі того часу, коли Шевченко виступив як поет, особливо в поезії, панувала пушкінська школа. Це був золотий вік російської поезії, і улюбленим, переважним розміром як самого Пушкіна, так і його «плеяди» був чотирьохстопний ямб. Шевченко взяв цей метр і дав йому високий обробіток в українському віршуванні. І вже ніхто з українських поетів після Шевченка не володів так майстерно цим розміром, що досяг у нього високої майстерності. З усієї поетичної спадщини Шевченка українською мовою чотирьохстопним пушкінським ямбом «Онегина размером» написано коло третини віршів великого українського поета.

Дуже любив Шевченко і Лермонтова (1814—1841), протестуюча поезія якого була такою близькою своїм характером його творчості. Бувши в засланні, Тарас Григорович клопочеться перед друзями про надіслання йому творів Лермонтова. У листі до М. М. Лазаревського від 20 грудня 1847 р. він просив: «Пришліть ради поезії святої Лермонтова хоч один том; велику-превелику радість

пришлете з ним». Та ж просьба у листі до А. І. Лізогуба від 1 лютого 1848 р.: «Чи не найдете в Одесі творів Лермонтова і Кольцова, пришліть поезії святої ради» (йдеться, очевидно, про друге видання Смірдіна, 1847, т. І—ІІ). Лермонтова вислав засланому поетові М. М. Лазаревський, як видно з листа його, від 12 лютого 1848 р. Серед відібраних у Шевченка в Оренбурзі в 1850 році книг були і дві книги творів Лермонтова.

У «Щоденнику» від 20 липня 1857 р. він згадує Ільїнський ярмарок у Ромнах, де хор циган «в заключение своего дикого грязного концерта» співав:

Не пылит дорога,
Не дрожат листы,
Подожди немного,
Отдохнешь и ты.

Оскільки тут іде мова про вірш Лермонтова «Горные вершины спят во тьме ночной» («Из Гете»), то Шевченко закінчує свою замітку словами обурення профанацією творчості двох великих поетів: «Думал ли великий германский поэт, а за ним и наш великий Лермонтов, что их глубоко поэтические стихи будут отвратительно дико петы пьяными цыганками перед собором пьянейших ремонтеров? Им и во сне не снилась эта грязная пародия».

Ліричний пейзаж «нашего великого Лермонтова» був взагалі близький Шевченкові, виключному майстрові такого пейзажу, і особисті переживання і настрої українського поета часто гармонирували з такими віршами Лермонтова.

Наприклад, 28 липня Шевченко, який томився, марно чекаючи офіційного повідомлення про визволення з заслання, записує в «Щоденнику»: «Ночь. Лунная, тихая, волшебная ночь. Как прекрасно верно гармонировала эта очаровательная пустынная картина с очаровательными стихами Лермонтова, которые я невольно прочитал несколько раз, как лучшую молитву создателю этой невыразимой гармонии в своем бесконечном мироздании. Не доходя укрепления, на каменистом пригорке я сел отдохнуть. И, глядя на освещенную луной тоже каменистую дорогу, еще раз прочитал:

Выхожу один я на дорогу,
Предо мной кремнистый путь блестит,
Ночь тиха, пустыня внемлет богу,
И звезда с звездою говорит».

У ряді таких ліричних віршів автора «Кобзаря» можна встановити певний лермонтовський вплив.

Вплив поезії Лермонтова в творчості Шевченка можна відзначити ще до заслання. Наприклад, у вірші, написаному ще в Петербурзі в 1844 році —

Чого мені тяжко, чого мені нудно?
Чого серце плаче, ридає, кричить,
Мов дитя голодне? Серце моє трудне,
Чого ти бажаєш? Що в тебе болить?
Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
Засни, моє серце, навіки засни,
Невкрите, розбите... А люд навісний
Нехай скаженіє... Закрий, серце очі...

видно вплив лермонтовського вірша «Выхожу один я на дорогу». Загальний тон вірша Шевченка, а окремі місця майже дослівно, відповідають таким рядкам Лермонтова:

Что же мне так больно и так трудно?
Жду ль чего, жалею ли о чем?
Уж не жду от жизни ничего я,
И не жаль мне прошлого ничуть
Я ищу свободы и покоя,
Я б хотел забыться и заснуть.

На тему лермонтовського вірша:

Есть речи — значенье
Темно иль ничтожно,
Но им без волненья
Внимать невозможно —

Шевченко у 1848 році на Кос-Аралі написав свій вірш:

Ну що б, здавалося, слова?
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує...

де передає те глибоке враження, яке справляла на нього сумно-лірична українська народна пісня.

У вірші «Мені здається, я не знаю...», в 1850 році написаному в Оренбурзі, у засланні, Шевченко глибоко ліричио передає цей вплив на нього поезії Лермонтова.

Близький Шевченкові був і лермонтовський «железный стих, облитый горечью и злостью», яким так майстерно володів і сам Шевченко у своїх сатирах, при чому і тут можна встановити часто безпосередній вплив Лермонтова. Наприклад, «Огні горять, музика грає» і «Первое января 1840 г.» побудовані на контрастному зіставленні бальної веселості і протилежних їй настроїв поета.

Але далеко більше, ніж безпосередній вплив, зближують сатиру Лермонтова і Шевченка спільний для них гнівний протест проти самодержавства, ненависть до рабства, любов до свободи. Характерними для творчості Лермонтова рисами були — любов до вітчизни, любов до свободи, любов до народу, і ці ж риси проходять через усю творчість Шевченка.

«Лермонтов володів, — говорить Добролюбов, — величезним талантом і, вмівши рано зрозуміти хиби сучасного суспільства, умів зрозуміти і те, що порятунок від цього ложного шляху тільки в народі. Доказом є його чудовий вірш «Родина», в якому він стає рішуче вище всіх забобонів патріотизму і розуміє любов до вітчизни істинно, свято і розумно». Так само, і ще глибше, як поет, що вийшов з самих надр трудового народу, розумів любов до вітчизни і Шевченко, який сказав:

Я так її люблю, тую Україну убогу,
Що прокляну самого бога,
За неї душу погублю!

З російських письменників - сучасників Шевченко особливо високо ставив М. В. Гоголя (1809—1852) і не раз висловлював жаль, що йому не довелось особисто зустрінутися з великим російським письменником. У Гоголі Шевченко цінив, насамперед, викривний характер його творчості, при чому вже у вірші «Гоголю» (С. П. Б., 30-XII 1844 р.) він підкреслював єдність завдань, що стояли перед ним і Гоголем, не зважаючи на те, що літературна манера їх була різна:

Всі оглухли, похилились
В кайданах... Байдуже...
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже.
А що вродить з того плачу?

Шевченко порівнює далі образ Гонти, який зарізав «дітей-католиків», з своїх «Гайдамаків» з Тарасом Бульбою Гоголя, який забив своєю рукою сина Андрія за зраду батьківщини, з сумом констатуючи:

Не заревуть в Україні
Вольнії гармати.
Не заріже батько сина,
Своєї дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю Вкраїни.

І закінчує вірш закликом, зверненим до Гоголя, продовжувати свою справу письменника-викривача:

Нехай, брате! — А ми будем
Сміяться та плакать.

В одному листі 1845 року він пише: «В отношении Миргорода Гоголь немножко прав, странно только, что такой наблюдательный глаз не заметил одной весьма интересной строфы: чиновники, окончa дневное служение в судах земском и уездном, отправляются компанией за 10 верст на вольную (т. е. вольную продажу водки) и, выпив по осьмушке, возвращаются по домам обедать».

Особливо високо цінив Шевченко «Мертві душі». У повісті «Близнецы» він малює появу цього твору Гоголя: «Вскоре... явилися на свет «Мертвые души». «Библиотека для чтения», в том числе и солидные благомыслящие люди разругали книгу и автора, называя книгу грязною и безнравственною, а автора просто сеятелем плевел на почве воспитания благорожденного юношества. Несмотря, однако ж, на блюстителей нравственности и блюстительниц русского слова, «Мертвые души» разлетелися быстрее птиц небесных по широкому царству русскому».

В оцінці «Мертвих душ» у нього вийшли розходження з кн. В. М. Рєпніною. В листі до неї з заслання від

7 березня 1850 р. Шевченко пише про це: «Случайно как-то зашла речь у меня с вами о «Мертвых душах» и вы отозвались чрезвычайно сухо, меня это поразило неприятно, потому что я всегда читал Гоголя с наслаждением». І він дуже задоволений іншою оцінкою Гоголя, даною кн. В. М. Рєпніною в її листі. «Меня восхищает ваше теперешнее мнение — и о Гоголе, и о его бессмертном создании. Я в восторге, что вы поняли истинно христианскую цель его, да... Перед Гоголем должно благоговеть, как перед человеком, одаренным самым глубоким умом и самою нежною любовью к людям».

Порівнюючи творчість Гоголя з творчістю Еж. Сю і відзначаючи поверховість Сю, як художника, Шевченко далі пише: «Не таков наш Гоголь — истинный ведатель сердца человеческого. Самый мудрый философ и самый возвышенный поэт должен благоговеть перед ним, как перед человеколюбцем. Я никогда не перестану жалеть, что мне не удалось познакомиться лично с Гоголем. Личное знакомство с подобным человеком неоцененно, в личном знакомстве случайно иногда открываются такие прелести сердца, что не в силах никакое перо изобразить».

У тому ж листі він просить кн. Рєпніну прислати йому «Мертві душі» і незабаром передає їй подяку за одержання від неї цієї книги.

Дуже цінив Шевченко і комедію Гоголя «Ревізор», порівнюючи її з комедією Островського і з картиною Федотова «Сватовство майора». «Мне кажется, что для нашего времени и для нашего среднего полуграмотного сословия необходима сатира, только сатира умная, благородная. Такая, например, как «Жених» Федотова или «Свои люди — сочтемся» Островского и «Ревизор» Гоголя» — пише він у «Щоденнику» 26 червня 1857 р. Наводячи далі зі слів Данілевського факт, що «комедия Островского «Свои люди — сочтемся» запрещена на сцене по просьбе московского купечества», Шевченко додає: «если это правда, то сатира как нельзя более достигла своей цели».

З наведених висловлювань видно, що автор «Кобза-

ря» цінив у Гоголі насамперед великого майстра сміху («царя російського сміху», як назвав його А. В. Луначарський), великого сатирика-реаліста, який викривав «гнусную российскую действительность» і розумів (збігаючись у цій оцінці з оцінкою В. Г. Бєлінського і М. Г. Чернишевського), що Гоголь був засновником викривного напрямку в російській літературі. Прочитавши після повернення з заслання «Губернські нариси» Салтикова-Щедріна, він записав у «Щоденнику» 5 вересня 1857 р.: «Я совершенно отстал от новой литературы. Как хороши «Губернские очерки» в том числе и «Мавра Кузьмовна» Салтыкова, и как превосходно их читает Панченко (домашний медик Сапожникова), без тени декламации. Мне кажется, что подобные, глубоко грустные произведения иначе и читать не должно. Монотонное, однообразное чтение сильнее, рельефнее рисует этих бездушных, холодных, отвратительных гарпий. Я благоговею перед Салтыковым. О Гоголь, наш бессмертный Гоголь! Какою радостию возрадовалась бы благородная душа твоя, увидя вокруг себя таких гениальных учеников своих. Други мои, искренние мои! Пишите, подайте голос за эту бедную, грязную, опаскуженную чернь! За этого поруганного бессловесного смерда!».

Десять років тяжкої солдатської неволі з забороною писати й малювати прирекли Шевченка майже на повну культурну самотність. Між тим, це десятиріччя — 1847—1857 — було видатним у розвитку російської літератури.

В області літератури цих років найвидатнішими явищами були «Записки охотника» І. Тургенєва, «Сорока-воровка» О. Герцена, «Обыкновенная история» І. Гончарова, «Губернские очерки» Салтикова-Щедріна, «Стихотворения» Тютчева, «Набег», «Детство — Отрочество— Юность», «Севастополь», «Записки маркера», «Рубка леса» Л. Толстого, ряд п'єс О. Островського. В області журналістики — вихід «Современника» Некрасова і закордонних журналів О. І. Герцена «Полярная звезда» (з 1855 р.) і «Колокол» (з 1857 р.).

Шевченко гостро відчував необхідність заповнити ту прогалину, яка утворилася у нього в результаті насиль-

ної ізоляції поета від розвитку російської літератури. В листі з Нижнього Новгорода до гр. А. І. Толстої він пише: «Мне необходим был промежуток между Северной Пальмирой и Киргизской Пустыней... Дело в том, что я в продолжение этих десяти лет кроме «Русского Инвалида» ничего не читал. Так можете себе вообразить, каким бы я чудаком безграмотным явился в общество грамотных людей. Теперь же я, благодаря моих здешних друзей, завален книгами и запоем читаю, или, правильнее, отчитываюсь, а осенняя грязь мне удивительно как много помогла в этом сладком деле. Я прочитал уже все, что появилось замечательного в нашей литературе в продолжение этого времени. Теперь остались мне одни журналы за нынешний год, и я наслаждаюсь ими как самым утонченным лакомством, и выходит, что все к лучшему, что нет худа без добра... А теперь во время слякоти и грязи, делаю изредка портреты карандашом, а в остальные часы дня и ночи читаю».

Шевченко жадібно накидується на твори О. І. Герцена (1812—1870), «письменника, який відіграв велику роль у підготовці російської революції» (В. І. Ленін, «Пам'яті Герцена»).

«Герцен створив вільну російську пресу за кордоном — в цьому його велика заслуга. «Полярная Звезда» підняла традицію декабристів. «Колокол» (1857—1867) встав горою за визволення селян. Рабське мовчання було порушено» — так визначає В. І. Ленін значення закордонної вільної преси Герцена («Пам'яті Герцена»).

Сам Герцен підкреслював своє завдання — продовжувати справу декабристів у боротьбі з самодержавством, коли в «Полярной Звезде» (1855 р.) писав: «Победу Николая над пятью торжествовали в Москве молебствием... Никогда виселицы не имели такого торжества; Николай понял важность победы. Мальчиком четырнадцати лет, потерянным в толпе, я был на этом молебствии и тут, перед этим алтарем, оскверненным кровавой молитвой, я клялся отомстить казненных, и обрекал себя на борьбу с этим троном, с этим алтарем, с этими пушками. Я не отомстил; гвардия и трон, алтарь и пушки — все осталось, но через тридцать лет я стою

под тем же знаменем, которого я не покидал ни разу».

Шевченко, який також прирік себе «на борьбу с троном», на боротьбу з деспотизмом Миколи I, як ми бачили вище, глибоко-проникливо сприймає «Полярную Звезду» Герцена, як продовження справи декабристів. Саму еміграцію Герцена Шевченко розцінював як вигнання, а Герцена, продовжувача справи декабристів, називав «апостол наш, наш одинокий изгнанник». Побачивши портрет Герцена, він 10 грудня 1857 р. записав у «Щоденнику»: «Еще привез он (Варенцов) для Н. К. Якоби свинцовым карандашом нарисованный портрет нашего изгнанника, апостола Искандера. Портрет должен быть похож, потому что не похож на рисунки в этом роде. Да если бы и не похож, то я все-таки скопирую для имени этого святого человека».

Особливо схвильовано вітав Шевченко антикріпосницькі виступи Герцена. 11 жовтня 1857 р. він відзначає в «Щоденнику», що Якобі «угостил» його «брошюрою Искандера лондонского второго издания «Крещенная собственность». Сердечное, задушевное человеческое слово!».

Приїхавши в Петербург, він у лютому 1858 р. побачив у Шумахера, який повернувся зза кордону, «Колокол» і відмітив у «Щоденнику»: «Я в первый раз сегодня увидел газету и с благоговением облобызал».

Зберігся лист Шевченка 1860 року до невідомого адресата, де він пише, що посилає екземпляр «Кобзаря» з просьбою передати Герцену «с моим благоговейным поклоном».

У Герцені Шевченко цінив борця проти царизму і кріпацтва, який свято додержав своєї «анібалової клятви» і безпощадно викривав «жандарма Європи», «неудобозабываемого Тормоза». Великого українського поета споріднює з Герценом палка, невкротима ненависть до «фельдфебеля-царя» Миколи I.

У Герцена вириваються слова: «Да будет проклято царствование Николая во веки веков, аминь!» У Шевченка уся його поезія від «Сна» і «Кавказа» до «Юродивого» і «Неофітів» пройнята тою ж невгасимою нена-

вистю до Миколи I. I Герцен зрозумів і оцінив у Шевченкові борця проти царизму, за свободу трудового народу: «Он тем велик, что он совершенно народный писатель, как наш Кольцов, но он имеет гораздо большее значение чем Кольцов, так как Шевченко также политический деятель и явился борцом за свободу».

У своєму «Колоколе» Герцен відгукнувся на смерть великого поета так: «26 февраля (10 марта) угас в Петербурге малороссийский поэт Т. Шевченко. Жаль, что бедный страдалец закрыл глаза так близко к обетованному освобождению. Кому было больше по праву петь этот день, как не ему!..»

До письменників, з творчістю яких Шевченко познайомився в цей час, відноситься і поет В. С. Курочкін (1831—1875), популярний перекладач Беранже. Він виріс у російській літературі як раз за те десятиріччя, коли Шевченко був у засланні. Поезія В. С. Курочкіна, наскрізь демократична і гостро-публіцистична поезія революційного різночинця, чуйно і дотепно відгукалась на всяку подію, що хвилювала передові кола російського суспільства 50—60-х рр. і насамперед однодумців Чернишевського, до яких відносився і сам Курочкін.

Т. Г. Шевченко з захопленням слідкує за поезією Курочкіна, з перекладами якого з Беранже він знайомиться ще в 1856 році у засланні. Наприклад, 1 липня 1857 р. він записав у «Щоденнику»: «В прошлом году получалась здесь комендантом «Библиотека для чтения». Бывало, хоть перевод Курочкина с Беранже прочитаешь, все-таки легче станет».

Повернення з заслання дало Шевченкові змогу розширити своє знайомство з творчістю В. С. Курочкіна. Наприклад, у Нижньому Новгороді поет познайомився з кн. В. Ф. Голіциним і досить часто його відвідував. В одне з таких відвідувань (відмічає Шевченко в «Щоденнику») «зашла речь о переводах Курочкина из Беранже, и я прочитал им наизусть — не перевод, а собственное произведение. А чтобы не забыть это прекрасное создание поэта, то я вношу его в мой «Журнал». I записує вірш В. Курочкіна, що так сподобався йому, — «Как в наши лучшие года».

Незадовго до приїзду Шевченка в Нижній Новгород Беранже помер (16 липня 1857 р.). Вірш В. Курочкіна на смерть Беранже — «16 июля 1857 г.» ходив у списках по руках, і Шевченко в Нижньому Новгороді одержав його від Олейнікова і переписав у «Щоденник», відмітивши 2 січня 1858 р.: «Обязательнейший Олейников сегодня сообщил мне стихотворение Курочкина «На смерть Беранже», но так скверно переписанное, что я едва мог прочесть. Прочитал однако и записал на память. Прекрасное сердечное стихотворение».

11 січня 1858 р. Шевченко був у Піунової і продиктував їй вірші Курочкіна «Как в наши лучшие года». 5 лютого того ж року він був на вечері у Татарінова і відмітив у «Щоденнику»: «В заключение вечера хозяин прочитал нам песню Беранже, переведенную Ленским под названием «Старый холостяк». Мне она очень понравилась...»

Шевченко хотів мати і друковані переклади Курочкіна із Беранже, і в листі до М. М. Лазаревського від 21 січня 1858 р. просив його: «...купи мені Шекспіра, перевод Кетчера, і пісні Беранже, Курочкіна». М. Лазаревський прислав йому просимі книги, і Тарас Григорович дякував його в листі від 22 лютого: «19 февраля вернулся Шрейдер з Петербурга, привіз мені Беранже Курочкіна...»

Приїхавши у Петербург, Шевченко уважно слідкує за дальшим розвитком творчості В. Курочкіна і 3 квітня 1858 р. записує в «Щоденнику» вірш Беранже «Навуходоносор» у перекладі В. Курочкіна, супроводжуючи запис своєю оцінкою: «прекрасное и меткое стихотворение».

Тут, у Петербурзі, 26 квітня 1858 р. на обіді у Сошальського сталося особисте знайомство Шевченка з братами В. і М. Курочкіними, що поет і відмітив у своєму «Щоденнику»: «На обеде у Сошальского лично познакомился с поэтом Курочкиным и с братом его Николаем, достойным молодым человеком. Поэт Курочкин много обещает в будущем. Дай бог, чтобы сбылись мои надежды».

Дружні відносини зв'язували автора «Кобзаря» до

останніх днів його життя з В. Курочкіним і його братом Миколою, який переклав кілька віршів Шевченка російською мовою. Після смерті великого українського поета революціонера-демократа М. Курочкін присвятив йому гаряче і проникливе слово, в якому віщував йому «посмертное счастье — славу».

Після повернення в Петербург у Шевченка встановлюються теплі дружні стосунки з вождем революційно-селянської демократії М. Г. Чернишевським і його друзями і соратниками. Поет входить у тісне коло однодумців Чернишевського, як Н. Я. Добролюбов, Н. Я. Некрасов, М. Д. Михайлов, М. Курочкін та інш., які групувалися навколо журналу «Современник», що відіграв таку виключну роль у розвитку революційної мислі і літератури в Росії.

«Современник» Некрасова—Чернишевського, за характеристикою Євг. Соловйова (Андреєвича), «став сучасником своїх днів у повному смислі цього слова, виразником найсміливіших і найприхованіших дум своєї епохи, найчутливішим її органом...» Тут надруковані кращі вірші Некрасова, тут пройшла вся діяльність Добролюбова і майже вся Чернишевського — тут, словом, головний розумовий центр епохи. Успіх журналу був разючий; його читали скрізь, де думали, а його редакторів Некрасова і Чернишевського майже боготворили».

Як відомо, М. Г. Чернишевський співробітничає в «Современнике» з 1854 до 1862 року, а Н. Я. Добролюбов — з 1857 до 1861 року, і, очевидно, Т. Г. Шевченко прагне стати в ряди співпрацівників «Современника» цього періоду, коли з заслання намагається зв'язатися з цим найбільш революційним журналом того часу через А. Н. Плещеєва (1825—1893). Притягнутий у справі петрашевців в 1849 році, Плещеєв був засуджений до страти, заміненої Миколою I засланням у солдати в Оренбург. Тут з ним зустрінувся Шевченко, який зазнав тої ж долі.

У листі до Б. Залеського від 9 жовтня 1854 р. Шевченко дає відзив про переклад Плещеєвим з польської вірша А. Сови-Желіховського «Два слова»: «Перевод хотя и передает идею верно, но хотелось бы

изящнее стиха, хотелось бы, чтобы стих легче и глубже ложился в сердце, как это делается у Совы». А в листі до А. Н. Плещеєва від 6 квітня 1855 р. він просить Плещеєва написати «кому-нибудь в Петербург», щоб узяли рукопис повісті Шевченка «Княжна» з редакції журнала «Отечественные записки», «а вы адресуйте ее в «Современник»... Після повернення з заслання в 1858 році А. Н. Плещеєв надрукував у «Современнике» переклад вірша Шевченка «Минають дні, минають ночі», а в 1860 році — переклад «Наймички».

Роки особистого зближення Шевченка з гуртком «Современника» були роками, коли цей журнал досягає найвищої точки своїх революційних позицій. У віршовому відділі «Современника» за 1859 рік надруковано Некрасовим його вірші циклу «О погоде», що підкреслюють соціальні протиріччя міста, і «Песня Еремушки», в якій звучали революційні заклики, звернені до молодого покоління селянства:

Жизни вольным впечатлениям
Душу вольную отдай,
Человеческим стремлениям
В ней проснуться не мешай
С ними ты рожден природою —
Возлелей их, сохрани.
Братством, равенством, свободою,
Называются они.

І поет висловлює впевненість, що селянство відчуває:

К угнетателям вражду
И доверенность великую
К бескорыстному труду:
— С этой ненавистью правою,
С этой верою святой
Над неправдою лукавою
Грянешь божею грозой...

Два перекладних вірші М. Михайлова «Белое покрывало» і «Годива» як справу високої доблесті малюють жертви, принесені в ім'я свободи і блага народу.

Виділяються своєю злободенністю і вірші А. Н. Плещеєва — «Юность и старость» і «Опустевший дом».

Загальний тон «Современника» в 1860 році викликав таку оцінку напряму цього журналу з боку цензури:

«Знаходячи в усьому вищесказаному потрясіння основних засад влади монархічної, значення безперечного закону, сімейного призначення жінки, духовної сторони людини і збудження ненависті одного стану до іншого, я вважаю потрібним усе це зауважити цензорам і вимагати надалі від них особливої уваги до характеру журналу, щоб усувати статті, протидіючі корінним основам нашого устрою — громадянського і суспільного»...

Поряд з статтями, що «потрясали основні засади», цензура ставила і вірш Некрасова «Первый шаг в Европу», в якому, на думку цензора, «уже без ніяких викрутів... вказується на ненормальне становище нашої вітчизни».

А в «Современнике» за 1860 рік крім цього були надруковані такі вірші Некрасова, як «Убогая и нарядная», «Знахарка», «Папаша» і «Наймичка» Шевченка в перекладі Плещеєва («Работница»), що «потрясала», звісно, «основи сімейного призначення жінки», як і вірші «Убогая и нарядная» і «Папаша» Некрасова.

Сюди ж відносяться і переклад М. Михайлова з Томаса Гуда — «Песня о рубашке» і вірші В. Г. Бенедиктова, з яскраво вираженим співчуттям новим віянням у російському житті:

Пусть тот скорей оставит свет,
Кого пугает все, что ново,
Кому не в радость, не в привет
Живая мысль, живое слово:
Умри — в ком будущего нет.

Так на сторінках «Современника» Шевченко зустрічається з Бенедиктовим.

В. Г. Бенедиктов (1807—1873) зайняв певне місце в російській літературі 30-х років XIX сторіччя. У 1835 році вийшла перша книга його віршів, в 1838 році — друга, які створили авторові велику популярність у середнього читача. Але передова російська критика того часу і насамперед В. Г. Бєлінський, особливо в статті з приводу 2-го видання віршів Бенедиктова 1842 року, дали дуже невисоку оцінку поезії Бенедиктова, «поезії середніх гуртків бюрократичного населення Петербурга».

З середини 40-х років до середини 50-х років Бенедиктов замовкає. Громадське піднесення другої половини 50-х років дає новий імпульс його творчості. Бенедиктов — «певец кудрей», за влучним визначенням Т. Г. Шевченка — перекладає Барб'є, пише вірші соціального змісту, друковані у передових журналах того часу. Це піднесення творчості Бенедиктова Шевченко відмітив у своєму щоденнику, бачачи в ньому частковий вираз того загального піднесення, яке характеризує російську літературу з другої половини 50-х років.

2 вересня 1857 р. Шевченко записує в «Щоденнику». «Сегодня в 7 часов утра случайно собрались мы в капитанской каюте и слово за слово из обыденного разговора перешли к современной литературе и поэзии. После недолгих пересудов я предложил А. А. Сапожникову прочесть «Собачий пир» из Барбье Бенедиктова, и он мастерски его прочитал. После прочтения перевода был прочитан подлинник, и общим голосом решили, что перевод выше подлинника. *Бенедиктов, певец кудрей, и прочего тому подобного, не переводит, а воссоздает Барбье. Непостижимо! Неужели со смертию этого огромного нашего Тормоза, как выразился Искандер, поэты воскресли, обновились? Другой причины я не знаю.* По поводу «Собачьего пира» наш добрый, милый капитан Владимир Васильевич Кишкин достал из своей заветной портфели его же, Бенедиктова, «Вход воспрещается» *и с чувством поклонника родной обновленной поэзии* прочитал нам, внимательным слушателям. Потом прочитал его же «На новый 1857 год». Я дивился и ушам не верил. Много еще кое-чего упруго-свежего, живого было прочитано нашим милым капитаном. Но я все свое внимание и удивление сосредоточил на Бенедиктове» (підкреслено нами. — *Р. В.*)

Після повернення в Петербург Шевченко відвідав Бенедиктова, з яким, очевидно, був знайомий до заслання, і відмітив у своєму щоденнику: «Встретил он меня непритворно радостно и после разнородных разговоров он, по моей просьбе, прочитал нам некоторые

места из «Собачьего пира» (Барбье), и теперь только я уверился, что этот великолепный перевод принадлежит действительно Бенедиктову» (3 квітня 1858 р.).

У Петербурзі Шевченка зустріли як мученика за свободу, жертву Миколи I, про що красномовно говорить, наприклад, «Признательное слово Т. Г. Шевченку», виголошене М. Д. Старовим на обіді в честь поета у гр. Толстої і занесене ним у свій щоденник: «Несчастье Шевченка кончилось, а с тем вместе уничтожилась одна из вопиющих несправедливостей... Нам отрадно видеть Шевченка, который среди ужасных убийственных обстоятельств, в мрачных стенах казармы смердячей не ослабел духом, не отдался отчаянию, но сохранил любовь к своей тяжкой доле потому, что она благородна. Здесь великий пример всем современным нашим художникам и поэтам, и уже это достойно обессмертить его».

Великі критики революціонери-демократи Добролюбов і Чернишевський бачили в ньому однодумця, поета глибоко народного, виразника прагнень і сподівань революційних селянських мас, поета народного гніву.

Шевченко входить, як рівний, у тісну сім'ю революціонерів-демократів, і Н. А. Добролюбов перший у нашій критиці дав вірну оцінку творчості Шевченка, як поета справді народного: «Він поет справді народний, такий, якого ми не можемо вказати у себе. Навіть Кольцов не йде з ним у порівняння, тому що складом своїх мислей, і навіть своїми прагненнями іноді відділявся від народу. У Шевченка, напроти, все коло його дум і співчуттів знаходиться у повній відповідності зі смислом і строєм народного життя. Він вийшов з народу, жив з народом, і не тільки мислею, але і обставинами життя був з ним міцно і кровно зв'язаний...»

Бор. ПОДОЛЬСЬКИЙ

ПЕРШЕ КОХАННЯ ПОЕТОВЕ

Як Данте свою Беатріче, проніс Шевченко через усю творчість образ Оксани — свого першого кохання. В його поезії цей образ овіяний найбільшою ліричною теплотою і ніжністю. В голосі поета звучать ноти особливої емоціональної схвильованості, коли перед його уявою стає супутниця його дитинства — чорнобрива, кучерява Оксана Коваленко, з якою зв'язано стільки сердечних спогадів.

Один із найранніших відноситься до того періоду, коли тринадцятирічний Тарас пас громадську отару. Сяяло ласкаве сонце, радіюча природа настроїла Тараса на піднесений лад, він віддався світлим мріям. Цей радісний стан був, однак, дуже коротким. Тарас наче пробудився від солодкого сну, згадавши, що він, адже, тільки кріпак. Все навколо забарвилося в похмурі тони, блакитне небо затьмарилося.

І хлинули сльози,
Тяжкі сльози... А дівчина
При самій дорозі
Недалеко коло мене
Плоскінь вибирала
Та й почула, що я плачу,
Прийшла, привітала,
Утирала мої сльози
І поцілувала.

Знову засяяло сонце в душі отрока-кріпака. Ласкава подруга вселила в нього бадьорість і жадобу життя.

Життя розвело потім у різні сторони Тараса і Окса-

ну, але в пам'яті його назавжди залишився її милий образ. Він не раз згадував свою ровесницю, яка його

...без мови, без слова навчила
Очима, душею, серцем розмовлять,
З ким ти усміхалась, плакала, журилась,
Кому ти любила Петруся співать.

Поет сумно волає до предмета свого першого кохання:

Оксано! Оксано!
А я й досі плачу, і досі журюсь.

Він мріяв про щасливий союз з своєю Оксаною і про те, щоб

Удвох дивитися з гори
На Дніпр широкий, на яри
Та на лани золотополі,
Та на високії могили.

Мрія не здійснилась. Поет був довго у блуканнях, вільних і невільних. Про долю Оксани він нічого не знав. Та ось він знову в рідному селі Кирилівці. Він знову бачить безконечно близький і знайомий пейзаж, що ні трохи не змінився. Той самий яр, те саме поле й тополі, та сама схилена верба над колодязем, наче уособлення нудьги. Той самий став і гребля, і вітряк, і зелений дуб, наче козак, що вийшов з гаю і гуляє під горою.

Безладною юрбою ринули спогади. У свідомості маячить дорогий образ. «Чи жива ота Оксаночка?» — питає поет у брата. Але той не зразу зрозумів, про кого йдеться. Тоді поет нагадав про подругу дитячих років. Відразу нахмурившись, брат розповів трагічну історію Оксани. Вона зазнала долі багатьох дівчат-кріпачок: була зведена, стала «покриткою». Після того, як вона «з байстрям вернулась» в село, життя стало їй не під силу. Вона, наче збожеволіла Офелія, то тихенько плакала, розплітаючи коси, то кричала, то, бувало, наслідувала голос зозулі, сидячи вночі під тином. «А що за дівчина була? Так, так, що краля!» — вигукує брат.

Образ Оксани, яку поет називає своєю «зорею», перегукається в його творчості з такою ж трагічною фі-

гурою Катерини, оспіваної в його відомій поемі і відтвореної на такому ж відомому полотні. І Оксана і Катерина «покритки»; обидві погано покінчили в умовах мерзенної кріпосницької дійсності.

Несучи в душі скорботний образ Оксани, поет у присвяченні до незакінченої поеми «Мар'яна-черниця» звертається до предмета свого першого кохання і просить Оксану стати наче його музою, увінчавши чоло героїні поеми першими весняними квітами.

Другу героїню одного з визначніших своїх творів «Гайдамаки» Тарас Шевченко наділяє поетичним ім'ям своєї милої страдниці. Безрідний Ярема, коханець Оксани — «сирота багатий», бо у нього є з ким і поспівати і заплакати.

Єсть карії очі—як зіроньки сяють,
Білії ручонята—мліють, обнімають,
Єсть серце єдине, серденько дівоче,
Що плаче, сміється, і мре, й оживає.

Говорячи про кохання Яреми і Оксани, поет сумно зауважує:

Таким і я колись то був...
Серце мліє, як згадаю...
Чому не осталось?
Чому не осталось? Чому не віталo?

Нарешті і героїню своєї поеми «Слепая», написаної російською мовою, Шевченко теж назвав дорогим для нього ім'ям Оксани. Її зовнішній образ дано дуже поетичними рисами.

В одежде грубой нищеты
Она прелестна; полдень ясный
Моей Украины прекрасной
Позолотил любя, лелея
Свое прекрасное дитя.

Оксана з поеми «Слепая» — теж жертва кріпосницького устрою. Вона потрапляє в покої поміщика (свого батька, який звів свого часу її матір), стає його полюбовницею, божеволіє, підпалює панську садибу і сама кидається у вогонь. Потрясаючий кінець — божевілля героїні поеми — збігається з таким же трагічним кінцем «безталанної» Оксани Коваленко.

Тема першого кохання звучить у творчості Шевченка скорботною мелодією. Але особисте у нього, як завжди, тісно переплітається з громадським. Така, здавалося, глибоко інтимна тема, як крах його першого кохання, насичена у Шевченка гострим соціальним змістом, служить тим же цілям суворого обвинувачення ненависної кріпосницької дійсності, як і вся його гнівна, бунтівлива поезія. Трагічна доля Оксани — ще один значний привід для змалювання безпросвітньої долі кріпосної дівчини.

Це — не та драма першого кохання, яку так тонко зображали в своїх романах і повістях художники «дворянських гнізд». Згадаймо, які фарби витратив хоч би Тургенєв на відтворення радощів і томлінь першого кохання. Який разючий контраст в розробленні цієї теми Тургенєвим і Шевченком!

У творах Тургенєва перше кохання завжди огорнене тонким елегічним серпанком. По алеях густолистих кленів ходять закохані пари, освітлені м'яким місячним сяйвом. У стильних вітальнях, увішаних портретами предків, вимовляються під звуки Гайдна і Моцарта заповітні слова визнання. Все ж перше кохання не знає і у Тургенєва торжествуючого фіналу. Катастрофа звичайно обгрунтована складними і делікатними психологічними причинами. Кохання Лізи (з «Дворянского гнезда») драматично переривається, бо тургенєвська героіня свідомо йде на жертву, на подвиг самозречення. Кохання Зінаїди (з повісті «Первая любовь») залишається незавершеним через нарочито складний, майже трагічний характер героіні.

А за межами «дворянських гнізд» розгравалися інші драми першого кохання. Про одну з них і розповів з великою поетичною силою Тарас Шевченко. Під його пером ця тема зазвучала зовсім по-іншому. Нема у нього ні поетичних, залитих місячним промінням алей, ні, звісно, стильних віталень. Нема у співця народної України і складного плетива душевних тонкощів, які перешкоджають тургенєвським героям і героіням довести до благополучного кінця пориви першого кохання. Його драма грунтується у Шевченка на інших осно-

вах. Соціальне звучання її глибоко характерне для поета принижених кріпосних мас.

У кого з жителів «дворянських гнізд» героїня першого кохання могла б так кінчити, як у автора хвилююче-зворушливих віршів «Ми вкупочці колись росли» і «Не молилася за мене»? Може, саме подія особистого життя ще більшою мірою загострила поетову увагу на темі жіночої долі. В поемах, баладах, віршах, у своїй прозі, нарешті, у живопису Шевченко невпинно розробляє цю тему. В «Наймичці» він малює трагедію матері-«покритки», яка підкидає через безпросвітні злидні свою дитину під тин і потім наймається до тих людей, які взяли дитину, щоб бути ближче до неї. В поемі «Відьма» Тарас Шевченко показує образ жінки-месниці, яка переслідує свого класового і особистого ворога — лютого поміщика. В баладах «Причинна» й «Тополя», в поемах «Сова» і «Марина», у вірші «Якби ви знали, паничі» і багатьох інших творах Шевченко дає варіанти того ж самого мотиву важкого становища жінки-кріпачки, малює соціальну трагедію дівчини, матері, вдови.

Але над усіма образами згублених дівчат, нещасних матерів, убогих удовиць височить один глибоко особистий, виношений, ніжно випещений образ — образ Оксани, якось названої ним «чужа чорнобрива». Як багато гіркоти в цьому слові «чужа»! Поетові, який зазнав стільки ударів чорної миколаївської епохи, не судилося мати особисте щастя. Бунтівливий Тарас зазнав іншого щастя — щастя боротьби за рідний народ, за його визволення з пут нелюдського кріпосництва, від гніту експлуататорів.

О. ЖДАНОВИЧ

Т. Г. ШЕВЧЕНКО ПРО ТЕАТР І АКТОРІВ

Тема «Шевченко і театр» по суті надзвичайно широка і багатогранна; вона охоплює ряд цілком самостійних питань, і кожне з них може становити окрему статтю чи нарис, як от: Шевченко і Щепкін, Шевченко і Олдрідж, драматургія Шевченка на театрі і, нарешті, Шевченко про театр і акторів. Саме останнє питання і покладено в основу цієї статті.

Погляди Т. Г. Шевченка на сценічне мистецтво, його критичні нотатки про окремі спектаклі, про гру окремих акторів до певної міри доповнюють ще одним інтересним і колоритним штрихом багатогранний образ поета революційної демократії — портрет великого народного співця.

Шевченко з властивою йому щирістю і пристрасністю любив театр, надзвичайно уважно ставився до бачених спектаклів і гри артистів. Сторінки шевченківського «Щоденника», листування поета рясніють нотатками, записаними враженнями з приводу театральних вистав, критичними зауваженнями до них і т. д.

Ми також знаємо, що перу великого поета належить театральна рецензія на «Бенефис г-жи Пиуновой» — рецензія, що була опублікована 1 лютого 1858 року в «Нижнегородских губернских ведомостях», а згодом — у тому ж 1858 році — в «Московских ведомостях». Цей критичний твір Шевченка, як і всі інші його нотатки про театр, характерний виключною об'єктивністю кри-

тичних оцінок. Не зважаючи на свою особисту прихильність до молодої актриси Піунової, Шевченко в своїй рецензії поруч з позитивними моментами викриває в її грі ряд серйозних хиб і піддає їх глибокій і гострій критиці.

Як любив Шевченко театр, як хвилювало його це мистецтво і як глибоко воно ввійшло в життя поета, може засвідчити хоч би один із записів «Щоденника», зроблений Шевченком під час його довготривалого і вимушеного перебування в Нижньому Новгороді в 1857 році. Дуже часто відвідуючи вистави Нижньогородського театру, поет все ж з тугою і сумом запитує: «Каковы-то теперь спектакли в Питере, на Большом театре?» І додає: «Хоть бы одним глазом взглянуть, одним ухом послушать».[1]

Прихильність Шевченка до театру, до великих майстрів сцени була широко відома його сучасникам. І не випадково графиня А. І. Толстая, листовно запрошуючи до себе Тараса Григоровича, в перших рядках листа сповіщає поета, що у неї в гостях буде великий трагік Олдрідж.

«Пожалуйста, Тарас Григорьевич, — пише Толстая, — приходите завтра. От 7 до 10 будет у нас Олдридж и будет читать...»[2]

В другому листі, через кілька днів, майже тими ж словами повідомляє:

«Приходите завтра от 7 до 10 часов у нас будет читать Олдридж».[3]

А. І. Толстая знала надзвичайну прихильність Шевченка до театру, зокрема до геніального трагіка, і знала, що присутність Олдріджа забезпечить у неї на вечері і присутність Тараса Григоровича.

Обидва великі художники, як ми знаємо з слів К. Юнге — дочки графа Ф. Толстого, — дуже сподобалися один одному. «Оба они были растроганы один ве-

---

[1] *Тарас Шевченко.* Повна збірка творів в п'яти томах, том п'ятий, Щоденник, 1939, стор. 164.

[2] *Т. Г. Шевченко.* Листування, 315.

[3] *Т. Г. Шевченко.* Листування, 316.

чер, когда я рассказывала одному историю Шевченко, а последнему переводила с его слов жизнь трагика».[1]

Але особливо близьким, дорогим і привабливим на театрі для Шевченка був образ великого російського артиста-друга М. С. Щепкіна. Дружба щира і зворушлива зв'язала міцними узами цих двох прекрасних майстрів мистецтва — виходців із кріпацьких мас, славних синів великого народу. Своє велике хвилююче почуття дружби до геніального актора Т. Г. Шевченко висловив з властивою йому щирістю зворушливими словами поваги і любові: «великий человек, кротко улыбающийся друг, мой единый, мой искренний, мой незабвенный Михайло Семенович Щепкин».[2]

Ці слова звучали від самого серця великого поета-демократа, який високо цінив в особі Щепкіна і прекрасного актора-реаліста і прекрасну чарівну людину.

* * *

Щирий і безпосередній, прозорий і ясний завжди і в усім, Т. Г. Шевченко і в інших високо цінив ці властивості. Ці властивості цінив він і в мистецтві, і зокрема у виконанні мистецьких творів акторами, музикантами і співцями.

В суворій і далекій Новопетровській кріпості, де серце поета з особливою силою стискалось від холоду, безправ'я і знущань, він почув мотиви рідних пісень своєї України. Виконавцем цих пісень був рядовий солдат Скобелєв. Оцінюючи його виконання, поет особливо підкреслював, як позитивний момент, відсутність штучності, чарівну простоту його співу.

«Этот рядовой Скобелев, несмотря на свое прозвание, был мой земляк, родом Херсонской губернии. И в особенности мне памятен по малороссийским песням, которые он пел своим молодым мягким тенором уди-

---

[1] *Е. Юнге*. „Воспоминания", книгоиздательство „Сфинкс", стр. 167.

[2] Щоденник, стор. 199.

вительно просто и прекрасно. С особенным же выражением он пел песню:

Тече річка невеличка
З вишневого саду.

Я забывал, что я в казармах слушаю эту очаровательную песню. Она меня переносила на берега Днепра, на волю, на мою милую родину. И я никогда не забуду этого смуглого полунагого бедняка, штопающего свою рубаху и уносившего меня своим безыскусственным пением так далеко из душной казармы».[1]

Сердечність, задушевність, глибина почуттів у виконанні мистецьких творів — це те, чого вимагав Шевченко від виконавців, це те, що безмежно приваблювало і радувало його. Дуже цікавий з цього погляду запис поетового «Щоденника», зроблений ним на пароплаві «Князь Пожарский» 27 серпня 1857 року. Місячної ночі споглядаючи з пароплава красуню Волгу, чарівні береги цієї величної ріки, Шевченко почув прекрасні звуки скрипки. Це грав Олексій Панов — відпущений кріпак-буфетник пароплава «Князь Пожарский».

«... И вся эта прелесть, вся эта зримая немая гармония оглашается тихими, задушевными звуками скрипки. Три ночи сряду этот вольноотпущенный чудотворец безмездно возносит мою душу к творцу вечной (красоты) пленительными звуками своей лубочной скрипицы. Он говорит, что на пароходе нельзя держать хороший инструмент, но и из этого нехорошего он извлекает волшебные звуки, в особенности в мазурках Шопена. Я никогда не наслушаюсь этих общеславянских, сердечно, глубоко унылых песен. Благодарю тебя, крепостной Паганини».[2]

Але що найбільше зворушило Шевченка у задушевному виконанні Панова, що особливо привабило поета в майстерності цього кріпосного Паганіні? На це дають відповідь наступні рядки запису.

«Благодарю тебя, мой случайный, мой благородный,—

---

[1] Щоденник, стор. 50—51.
[2] Щоденник, стор. 114.

пише поет, — из твоей бедной скрипки вылетают стоны поруганной крепостной души и сливаются в один протяжный, мрачный, глубокий стон миллионов крепостных душ».[1] Над усе зворушило великого народного поета у виконанні скрипаля-кріпака Панова те, що він у своє виконання глибоких, хвилюючих, тужливих мелодій Шопена вклав серце, почуття муки, страждання пригноблених кріпаків, він вклав у своє виконання бажання і мрії народу.

В мистецтві і в мистецькому виконанні великий поет революціонер-демократ високо цінував усе те, що було органічно зв'язане з народом, з думками і життям пригноблених мас.

Тут ми весь час наводили висловлювання Т. Г. Шевченка про виконання мистецьких творів не професіоналами-артистами. Але вимогу простоти, щирості, безманірності і глибокої народності у виконанні мистецьких творів, цілком зрозуміло, Т. Г. Шевченко в такій же мірі поширював і на професійних артистів і професійний театр у цілому.

Найбільше матеріалів, які свідчать про погляди великого поета на театр, на драматичних акторів, збереглося з часу перебування Т. Г. Шевченка в Нижньому Новгороді. Тут, у цьому сумному провінціальному місті Російської імперії, мріючи швидше дістати дозвіл на в'їзд у Москву, мріючи про зустріч з друзями, Шевченко єдину відраду знаходив у відвідуванні місцевого драматичного театру. І в довгі осінні вечори, повернувшись з чергового спектаклю, Шевченко своїми враженнями, своїми думками про виставу, про гру акторів ділився з другом своїм — «Щоденником». В цей період, майже через день-два, в записах «Журналу» ми знаходимо відгуки про прем'єри, нотатки про образи окремих акторів і т. д. Саме в цей період Шевченко і написав свою театральну рецензію на «Бенефис г-жи Пиуновой».

Нетрудно помітити, переглядаючи всі згадані матеріали, що одною з основних вимог, з якою Шевченко підходив до театру і, зокрема, до гри актора, була ви-

[1] Щоденник, стор. 114.

мога простоти і природності. Записуючи свої враження з приводу постановки п'єси Коцебу «Сын любви», Шевченко позитивну оцінку дає лише актрисі Васільєвій, яка виділилася серед інших виконавців реалістично природною манерою гри.

«Роль Амалии, — пише Т. Г. Шевченко, — дочери барона, исполняла артистка московского театра, госпожа Васильева, — натурально и благородно, а прочие, кроме г. Платонова (роль барона) лубочно»[1] (підкреслення наше. — *О. Ж.)*.

Великий поет-реаліст вимагав від усіх видів мистецтва і, зокрема від театру, близькості до життя, вимагав реалістичності. Дивлячись спектакль, він хотів бачити в ньому справжніх людей, справжні людські переживання, він хотів забути, що це актори, що це «театральні підмостки». І коли справді спектакль чи окремі актори своєю щирістю і природністю гри змушували поета забути, що перед ним тільки сцена і тільки виконавці ролей,—тоді великий художник діставав справжню естетичну насолоду, тоді актори достойні були дістати від нього найзахопленіший відгук вдячності. Надзвичайно виразно ці погляди свої на гру актора висловив Шевченко в своїй рецензії на бенефіс актриси Піунової:

— «Независимо от юности и располагающей наружности, она так мила и естественна, что, глядя на нее, забываешь театральные подмостки»[2] (підкреслення наше. — *О. Ж.)*.

Коли мова заходила про показ на театрі минулих епох, історичних осіб або побуту інших народів, інших країн, Т. Г. Шевченко вимагав від театру максимальної правдивості у відтворенні колориту епохи, колориту звичаїв, характерності костюмів і т. д. Ось чому, оцінюючи, приміром, гру актора Клімовського в ролі Філіппа IV у п'єсі Н. А. Полевого «Мать испанка», Шевченко з задоволенням відзначає:

«Г-н Климовский в роли Филиппа IV был прекрасен,

---

[1] Щоденник, стор. 160.

[2] Твори, т. V, „Бенефис г-жи Пиуновой", стор. 313.

одет изящно и верно портрету этого испанского государя».[1]

З цього ж погляду дуже цікавий також запис в «Щоденнику», зроблений поетом 16 лютого 1858 р. До Тараса Григоровича звернувся батько Піунової і просив підібрати для його дочки якийнебудь літературний твір, щоб у наступному концерті вона могла прочитати його з сцени. Шевченко виконав це бажання і знайшов для Піунової літературний твір, вибравши останню сцену з «Фауста» Гете. І ось, розмірковуючи з приводу цього, Шевченко записує в «Щоденнику»: «Она (Пиунова) прочитает хорошо, только нужно будет одеть ее сообразно с местом и временем». І шкодує, «что нет под рукой Реча»,[2] тобто художника Фридриха Ретша, автора відомих ілюстрацій до «Фауста» Гете. З погляду Шевченка, наявність під рукою малюнків Ретша дала б змогу одягнути Піунову в ролі Маргарити з особливою точністю і відповідністю до місця і епохи.

Т. Г. Шевченко вимагав від театру не просто пасивного поверхового копіювання дійсності, поетові була далека байдужість натуралістичної манери. Він розумів реалізм на театрі, як уміння глибоко і правдиво викривати психологію людей, проникати в суть їх соціальних поглядів і відтворювати їх ідеологічне нутро. Оцінюючи, приміром, гру актриси Трусової в ролі поміщиці Лепйошкіної («Станционный смотритель» О. С. Пушкіна), Шевченко з задоволенням підкреслює, що актриса не просто природно, а «естественно-зло исполнила роль помещицы Лепешкиной».[3]

Шевченкові взагалі дуже сподобалась вся постановка «Станционного смотрителя», насамперед своїм глибоким хвилюючим трагізмом, який міг повно прозвучати лише в правдивому реалістичному виконанні і вмінні глибоко розкрити характери персонажів.

«Сегодня видел я на сцене,— занотовує Шевченко,— «Станционного смотрителя» Пушкина. Я был всегда

[1] Щоденник, стор. 181.
[2] Там же, стор. 222.
[3] Там же, стор. 190.

против переделок, и эту переделку пошел смотреть от нечего делать. И что же: переделка оказалась самою мастерскою переделкою, а исполнение неподражаемо. В особенности сцены второго акта и последняя сцена третьего были так естественно-трагически исполнены, что хоть бы и самому гениальному артисту— так в пору. Исполать тебе, господин Владимиров. Исполать тебе и тетенька Трусова, ты так естественно-зло исполнила роль помещицы Лепешкиной, что сама Коробочка перед тобой побледнела»[1] (підкреслення наше. — *О. Ж.).*

З погляду Т. Г. Шевченка природність у виконанні, як ми вже бачили і будемо бачити, — це передусім, уміння виконавця глибоко відчути і збагнути психологію і переживання персонажа. Поета не задовольняла ремісницька байдужість у грі актора, хоч і завуальована іноді «сумлінністю» зовнішньої обробки ролі. Від актора поет вимагав великого правдивого почуття і справжнього творчого темпераменту.

Саме це бажання бачити у виконанні актора силу і правдивість почуттів, силу справжнього природного темпераменту — саме це привернуло увагу і любов Т. Г. Шевченка до геніального трагіка, великого Олдріджа.

Ми знаємо, як високо цінував Шевченко невмирущу творчість неперевершеного Шекспіра, як глибоко хвилювали поета-демократа велич шекспіровської думки, разюча сила почуттів, соціальних конфліктів, пристрастей і глибокого правдивого трагізму в творчості генія. І от Олдрідж, цей великий майстер сцени, умів надзвичайно повно, всебічно правдиво і переконливо передати дух, темперамент і пристрасть шекспірівських трагедій. У виконанні цього великого актора не було театральної екзальтації, бездушного крику, надриву — в ньому була сила, життя і темперамент. Які б різноманітні театральні рецензії того часу ми не взяли — переважна більшість їх стверджує, що Олдрідж був «великолепен там, где дело идет о выражении бешеной страсти, ревности,

---

[1] Щоденник, стор. 190.

неистовства и т. п. Тут не ходульное бешенство, кричащее басом для того, чтобы сделаться грознее. Это ярость раз'яренного тигра в полном смысле слова; тут ничего надуманного, ничего ненатурального».[1]

Всі ці властивості гри великого Олдріджа були глибоко співзвучні поглядам Т. Г. Шевченка на акторське мистецтво, саме таке виконання Шевченко вважав спроможним передати дійсно високе звучання геніальних творінь неперевершеного драматурга. «У нас тепер африканський актор чудеса виробляє на сцені. Живого Шекспіра показує...»[2]—так пише в своєму листі до М. С. Щепкіна Тарас Григорович. В словах «живого Шекспіра показує» Шевченко дає свою найвищу оцінку чарівному генію сцени.

Ми знаємо, що одна з найхарактерніших вимог, яку ставив Шевченко перед драматичним актором, це необхідність бути всебічним і багатогранним у своєму мистецтві. Шевченко не схвалював бажання деяких молодих акторів обмежити себе вузеньким колом кількох образів і навмисно звуженими рамками амплуа. Тарас Григорович цілком слушно вбачав у цьому лінію найменшого опору, яка може згубно відбитися на здібностях актора і призвести його кінець-кінцем до трафарету и штампу. Аналізуючи в своїй рецензії гру акторки Піунової, відзначаючи в ряді виконаних нею ролей молодість, природність і незаперечний хист, Т. Г. Шевченко вважає за потрібне підкреслити небажану обмеженість і одноманітність у виборі ролей, які виконувала Піунова.

«...Мы не скроем, — зазначає автор рецензії, — что самые успехи ее порождают и большие требования. Сколько можно судить, г-жа Пиунова с особенным пристрастием выбирает роли наивно-милых девушек. Слова нет: это лучшие ее роли; но она не должна забывать, что в них же кроется однообразие и легкость, которые могут вредить ее таланту. Мы искренно думаем, что

---

[1] „Библиотека для чтения", 1857, т. 152. Смесь, стр. 161.
[2] Листування, стор. 165.

она может смело расширить свой репертуар; труда будет больше и вдумываться в роль нужно будет серьезнее; но зато талант развернется шире».[1]

Високо ставлячи в театральному мистецтві, і зокрема в акторській роботі простоту, правдивість, темпераментність, силу почуттів і багатогранність, Шевченко водночас з властивою для нього вогненністю і гнівом картає все, що йде проти реалізму на театрі, викривляє дійсність, стає рупором брехні — рупором ідей і ідеалів «венценосных» тиранів, що підмінює справжню народність і художність лубком, вульгарним ефектом і балаганом.

Поет революційної демократії з властивою йому рішучістю дає гостро негативну оцінку спектаклю «Дочь второго полка» Доніцетті в Нижньогородському театрі. В даному разі і музика здібного композитора і саме невисокоякісне лібретто були насичені духом ненависного для Шевченка мілітаризму, духом «казарменої поезії», яку так культивував Микола Палкін. Ось чому Шевченко з гнівом зазначає:

«Дочь второго полка» — глупейшее произведение Доницетти. Либретто тоже нелепо и неестественно. Покойному нашему Тормозу, надо думать, очень нравилось это топорное произведение. Да не по его ли заказу оно и родилось на свет божий? При нем, я помню, когда-то в Петербурге оперетка эта исполнялась с большей дисциплиной. Теперь она и это существенное свое достоинство утратила. Что бы сказал на это Тормоз? Он бы Гедеонова на месяц на гауптвахту упрятал».

Не менш ущіпливо гостру оцінку від Т. Г. Шевченка дістає постановка п'єси Олексія Потєхіна «Суд людской — не божий» в Нижньогородському театрі. Груба підробка «під народність», в'їдливий солоденький сентименталізм і безпорадне сюсюкання фальшивих «героїв» цієї п'єси і постановки викликають у Шевченка різкі і

---

[1] „Бенефис г-жи Пиуновой", стор. 313.

[2] Щоденник, стор. 203. Згаданий тут Гедеонов був управителем імператорських театрів; тип деспотичного чиновника миколаївських часів і неука в театральній справі.

гнівні висновки: «Драма — дрянь с подробностями»... «г. Климовский, как и роль его, приторен».[1] Обурює Шевченка також балаганність деяких водевілів і не менш балаганне і пошле їх виконання. Говорячи про водевіль «Коломенский нахлебник», Шевченко зазначає: «Водевиль балаганный и исполнен был соответственно своему назначению...»[2]

Поверховість, спрощений лубок у спектаклях і у окремих виконавців викликає у поета теж рішуче негативну оцінку. Скептично ставлячись взагалі до нуднуватого моралізування драми Коцебу «Сын любви», Шевченко і гру акторів (крім артистів Васільєвої і Платонова) вважає в цьому спектаклі поверховою і лубочною. Водевіль «Путаница», що йшов після драми «Сын любви», своїм виконанням стояв на такому ж низькому рівні. І Шевченко з цього приводу записує у своєму «Щоденнику»: «За драмою последовала «Путаница»; по здешнему хорошо, а по моему — тоже лубочно».[3]

У своїх критичних зауваженнях з приводу спектаклів або гри окремих акторів Шевченко досить часто не тільки давав загальну характеристику суті створеного образу, а й цілком слушно приділяв чимало уваги деталям техніки акторського виконання, як от: дикції, культурі мови взагалі, міміці, гриму, рухам і т. д. Оцінюючи, приміром, у своїй рецензії «Бенефис г-жи Пиуновой» гру актора Владімірова, проаналізувавши основні вартості створених ним сценічних образів, Шевченко також вважає за потрібне додати, що «В гримировке и костюме он (тобто Владіміров — *О. Ж.*) просто совершенен». В тій же рецензії, говорячи про роботу актриси Васільєвої, відзначивши, що «г-жа Васильева передала очень верно тщеславную и своевольную Алиду, дочь Банкира», — Шевченко деталізує характеристику гри актриси і відзначає, що «мимика ее замечательна».

Деколи спиняючись на негативних моментах у вимові, дикції, в рухах акторів, Шевченко з максимальною

---

[1] Щоденник, стор. 156.
[2] Там же, стор. 156.
[3] Там же, стор. 160.

точністю відзначає саме те місце в ході спектаклю, той момент, ту фразу, в якій актор чи актриса припустили помилку або неправильну вимову слова, порушили чіткість у дикції тощо. Прикладом цього може бути та ж рецензія на бенефіс Піунової, зокрема один з моментів в аналізі гри цієї актриси:

«Еще как-то мы заметили, — пише Шевченко, — в одном месте, именно в свиданьи с дочерью Банкира, когда она приходит просить работы, неправильность в дикции и позволяем обратить ее внимание на этот предмет».[1]

У «Щоденнику» теж знаходимо записи Тараса Григоровича, в яких він спиняється на елементах техніки акторського виконання. Занотовуючи, приміром, свої враження від спектаклю «Москаль-чарівник» в Нижньогородському театрі, Шевченко з властивою йому безпосередністю і правдивістю, не обмежуючи себе в сильних виразах, зазначає:

«Климовский в роли Чупруна и по выговору и по мимике — вандал. Лапти плел, варвар, и только мешал моей милой Тетяси...»[2]

Із наведених тут уривків з рецензії і «Щоденника» Шевченка ми бачимо, що Тарас Григорович в оцінці гри акторів приділяв певне, і навіть значне, місце елементам техніки акторського виконання. Але не важко також помітити, що ці елементи ніколи не були в оцінках у Шевченка превалюючими і самостійними. Аналіз формальних моментів акторського виконання випливав з бажання поета деталізувати характеристику створеного актором образу, спинитись на тих елементах, які сприяли (чи не сприяли) більшій виразності і художній завершеності характеру персонажа, його психології, переживанням тощо.

В «Щоденнику» ми знаходимо досить цікавий запис, який свідчить нам про погляди Т. Г. Шевченка — художника-реаліста — на місце і роль світла в спектаклі.

---

[1] Ця і попередні дві цитати взяті з рецензії „Бенефис г-жи Пиуновой". В основному мова йде тут про персонажі з п'єси „Парижские нищие".

[2] Щоденник, стор. 207.

Було це в тому ж Нижньому Новгороді. «С благотворительной целью» влаштовувався традиційний спектакль з «живых картин» й концерту. З характерною для нього іронією Шевченко з цього приводу записує в «Щоденнику»: «...составляется спектакль из благородных суб'ектов под непосредственной дирекцией г. Голынской и г. Варенцова». І от, в один із суворих зимових днів у великому залі йшла перша репетиція живих картин, що входили в програму цього спектаклю. Присутнє на репетиції товариство—виключно «благородне». Тут племінниця губернатора пані Голинська, тут ряд поважних і не менш пихатих мамаш і нарешті, цілий «квітник» їхніх тендітних і випещених дочок — учасниць спектаклю. Це товариство, ці благородні мамаші, з великою тривогою і побоюванням в серці, все ж вирішили запросити на цю репетицію відомого художника... Тараса Григоровича Шевченка, для освітлення живих картин. Побоювання їхні були не марні. Великому народному поету-художнику були огидні і чужі «принципи» і естетичні «уподобання» цього «благородного» і вузьколобого товариства:

«Г. Варенцов, записує Шевченко в «Щоденнику», меня, как живописца, пригласил сегодня на репетицию, собственно для живых картин, т. е. для освещения этих бестолковых картин. Я по простоте души и попробовал осветить одну из них так, что главная фигура в свету, а прочие в полутоне. Освещение вышло довольно эффектно. Но жалкие маменьки подняли шум, почему одна такая-то освещена, а наши дочки разве хуже ее, что их совсем не видно, что их только по афише будут знать. Я плюнул и хотел уйти...»[1]

З цього цікавого запису ми бачимо, що Шевченко розцінював роль світла в спектаклі не як якийсь самостійний ефект для ефекту, а як службовий компонент, що повинен у спектаклі **допомогти** ще рельєфніше підкреслити, виділити основну ідею чи образ даної сцени. В цьому знов таки Т. Г. Шевченко залишився вірним своїм поглядам — поглядам художника-реаліста...

---

[1] Щоденник, стор. 197.

З усього сказаного якось мимоволі випливає одне надзвичайно інтересне і важливе запитання: чи бачив, чи знайшов Т. Г. Шевченко на сцені тогочасного російського театру свій ідеал актора, тобто, точніше кажучи — актора-майстра, який сполучав би в собі всі, чи принаймні більшість тих властивостей, що їх хотів бачити, що їх вимагав Шевченко від мистецтва взагалі, сценічного мистецтва, і зокрема від справжнього артиста?

Так, такий артист був, його бачив, його знайшов, його любив усім своїм натхненим серцем палкий поет. Він бачив у цьому артисті все, чого вимагав від артиста. Він бачив у цьому артисті величну простоту і неперевершену майстерність, чарівну природність і силу великого темпераменту. Він бачив у ньому зрілість і невмирущу творчу юність, він бачив у ньому справжнього народного артиста, серце якого билось в такт з серцем народного поета.

Цей великий артист — геніальний Михайло Семенович Щепкін, артист, який, за висловом Герцена, «першим став нетеатральним на театрі», який «створив правду на російській сцені», гра якого була «без найменшої фрази, без афектації, без шаржу».

Все це — те, чого вимагав Шевченко від артиста. І все це він знайшов у М. С. Щепкіні.

Ми вже частково говорили про те, як любив Шевченко Михайла Семеновича, яка глибока, зворушлива дружба була між цими двома геніальними людьми. Тепер, виходячи з основного завдання статті, ми спинимось лише на оцінках, які давав великий поет М. С. Щепкіну, як геніальному і любимому артистові.

В записах «Щоденника», в своїх листах Шевченко шукає найсильніших, найхвилюючих слів, слів від самого серця, які спроможні були б передати його захоплення великим артистом.

«Как бы я рад был увидеть этого славного а р т и с т а - в е т е р а н а», записує Шевченко 13 листопада 1857 року в «Щоденнику»; «Патриарх-артист» називає поет Щепкіна в тому ж «Щоденнику», «великий друг», «гениальный друг», — знаходимо в записах «Журналу» від 16 січня 1858 року і т. д.

Тараса Григоровича захоплює в Щепкіні його натхнене серце артиста, його кипуча творча молодість, що змушує схилитись перед собою жорстокі роки:

...«весьма немногие из людей, — записує Шевченко в «Щоденнику», — дожив до семидесяти лет, сохранили такую поэтическую свежесть сердца, как М. С.».[1]

А одного разу в гостях у графині Толстої, почувши читання М. С. Щепкіна, Шевченко знову з захопленням ще раз відзначає невмирущу творчу юність і геніальність великого актора:

«Великий друг мой по просьбе графини прочитал монолог «Скупого рыцаря» Пушкина, «Фейерверк» и рассказ охотника из комедии Ильина. И прочитал так, что слушатели видели перед собою юношу пламенного, а не 70-летнего старика Щепкина. Гениальный актер и удивительный старик».[2]

В запису «Щоденника» від 19 травня 1858 року, занотовуючи свої враження від спектаклю «Свадьба Кречинского» в Михайловському театрі, відзначаючи прекрасну гру актора Садовського (в ролі Расплюєва), Шевченко все ж констатує, що «После Щепкина я не знаю лучшего комика».[3]

Т. Г. Шевченка чарувала та величезна правдивість, реалістичність і широта творчого діапазону Щепкіна, яка виявилась у найвеличнішій галереї створених ним класичних образів:

«У меня все еще стоит перед глазами, — читаємо в «Щоденнику» — городничий, Матрос, Михайло Чупрун и Любим Торцов».[4]

Найпрекраснішу оцінку М. С. Щепкіна, як актора, що його любить, поважає і безмежно цінує народ, дає Тарас Григорович у своєму листі до самого Щепкіна:

...«О, як би ти добре зробив, якби приїхав! Тут би тебе, преславного, на руках понесли твої безчисленнії поклонники. Щасливий ти, дуже щасливий, мій славний, мій великий друже! Всі тебе бачили,

---

[1] Щоденник, стор. 197.
[2] Там же, стор. 269.
[3] Там же, стор. 269.
[4] Там же, стор. 199.

всі до єдиного руського чоловіка, всі тебе знають і з любов'ю повторяють «твое обаятельное прославленное имя»[1] (підкреслення наше. — *О. Ж.)*.

Саме в цій любові народу до Щепкіна, в цій його славі, заслуженій від народу, і бачив Т. Г. Шевченко велич, геніальність і силу великого артиста.

Вимога від мистецтва, зокрема від сценічного — простоти, природності, близькості до народу, уміння глибоко розкривати почуття і переживання людські, ненависть до фальшу, брехні, штукарства — все це основні погляди великого поета-демократа на театр, на роль актора.

І всі ці думки глибоко співзвучні багатьом з тих вимог, які сьогодні ставить народ, соціалістична вітчизна перед своїм театром, перед своїми акторами. Тим цінніші для нас думки великого поета.

Погляди Тараса Григоровича Шевченка на театральне мистецтво до певної міри доповнюють ще одним цікавим штрихом образ поета революційної демократії — портрет великого народного співця.

---

[1] Листування. Лист до М. С. Щепкіна від 5 грудня 1857 р., стор. 135. В листі йде мова про бажаний для Шевченка приїзд М. С. Щепкіна до Нижнього Новгорода.

Р. БРУСИЛОВСЬКИЙ

ПОВЕРНЕННЯ

Кріпость залишилась позаду. Він був вільний.

З пристані віз його татарин, мовчазний хлопчина в подертій шапці, яка сповзала йому на очі. Татарин з досади цмокав губами, підстьобуючи конячку. Недавно випав дощ, дорога була брудна і ковзька. Зеленувате осіннє небо, холодне й непривітне, відбивалось в калюжах. У конячки парували боки, ребра ходили ходором. Здавалося, тільки зустрінеться їй по дорозі пагорбок — вона зітхне, вишкірить жовті зуби, покірно зігне тремтячі ноги і впаде в болото, щоб уже більше ніколи не встати.

Така їзда була не по ньому. Десять років заслання, мертвляча стройова муштра — все це залишилось там, за плечима, в гарячій Аральській пустині, щоб їй завалитись. Йому хотілось багато й весело говорити з людьми, слухати музику, вдихати запах фарб, сидіти до зорі над завітним зошитом — йому багато хотілося, ох, багато.

— Стій, хлопче! — сказав він, торкаючи татарина за плече. — Зупини коняку, я пішки піду.

Він пошарив у потертому шкіряному гаманці і заплатив візникові четвертак. Татарин мовчки взяв гроші. Його понуре, подзьобане віспою обличчя не виявляло ні подиву, ні вдячності. Тарас посміхнувся.

— Добре б з ним на кулачки піти, — мелькнула в голові пустотлива думка, — здоровий, мабуть...

Татарин стьобнув коняку, і візок, з скрипом, рушив до міста.

Так ось вона Казань. До чого ж вона вбога.

Тарас роздивився. Прямо на площі, як свічка, стирчала перед ним облуплена дзвіниця. Звідти линув довгий, протяжний дзвін. Зразу ж за дзвіницею, між мебльованими кімнатами «Венеція» і «Годинникових діл майстром Бертольдом Курачеком з міста Праги» притулився шинок. Двері шинку щохвилини хлопали, і звідти клубами виривалась на вулицю біла пахуча пара.

Місто здалось йому приплюснутим, дрібним, можливо тому, що так блідо світило осіннє небо, хмарами літали ворони, одноманітно бив у дзвін дзвонар. Біля смугнастої будки стояв молодий солдат, витріщивши сторопілі від нудьги очі на прохожих. І тільки на суворій і самотній башті татарської княжни Сумбекі, що височіла серед пофарбованих у жовтий колір казенних будівель, спочили очі Тараса.

Від старовинного міста віяло на нього ситістю, лінивою зівотою, пахло кізяками і ладаном. На плацу, прямо по калюжах, крокував взвод солдатів, і бруд летів спід чобіт, що дружно били об землю.

— Р-рівняння! — кричав поручик, червоний від туго затягнутого комірця. — Рівняння забули, с-сучі діти...

Поручик був схожий на недоброї пам'яті штабс-капітана Потапова: такий же коротенький, широкозадий, з опуклими, мов у рака, очима; навіть вуси лимонного кольору були такі самі.

Тарас похнюпився. Перша зустріч з Потаповим не забувалась, хоч потім бували образи й солоніші. Перший зустрічний офіцерський еполет, випадково почутий басовитий начальницький окрик незмінно нагадували йому ненависного командира четвертої роти і ту розмову, після якої довго потім палали на його щоках червоні плями і не спалося ночами в задушливій смердючій казармі.

... Потапов, розставивши короткі ноги і поскрипуючи новими ботфортами, вперся руками в боки і кілька хвилин мовчки і з неприхованою огидою вивчав обличчя Шевченка.

— Ти, братець мій, — вимовляючи «братець мій», Потапов зловісно ворушив вусами, — за політичні справи потрапив у солдати.

— Да, за політичні, — просто і навіть трохи недбало вимовив неспокушений Шевченко.

— Не да, не да, а так точно, — скипів штабс-капітан, одкидаючи голову назад, щоб здаватися вищим. — І коли розмовляєш з офіцером, додавай: ваше благородіє.

— Так точно, ваше благородіє, — повторив Шевченко, бліднючи від образи.

— Дивись у мене, лі-те-ра-тор, — продовжував Потапов, — я з тебе весь цей дур вижену. Ступай у казарму і без мого дозволу звідти ні кроку...

Тарас круто повернувся, щоб не бачити розгніваного поручика, що продовжував ганяти солдатів. Він пройшов дві-три вулиці, купив у зустрічної, рум'яної і стрункої слобідської молодиці шматок солоної риби. Молодиця дивилась на нього, лукаво примруживши ясне каре око, і довірливо посміхалась.

Хвилювання його потроху стихло. Що б там не було, а він був вільний. Радість поверталась до нього, вона примушувала дужче битися його серце. Що Потапов? Забудеться Потапов, забудуться нестерпно довгі ночі в караулі на валу Новопетровської кріпості, і п'яниця Кампіньоні зникне з пам'яті, і тільки тебе, Скобелєв, не забуду я, друже мій бідний, замучений.

... Він ішов, сховавши промерзлі від вогкості руки в кишені шорсткого верблюдячого чапана, не помічаючи ні дрібного дощу, ні ворон, що злітали й сварилися над якимсь падлом, розлютовано каркаючи. Він співав тихенько, і пісня зігрівала його душу.

— Ой, зійди, зійди, ти, зіронько, та вечірняя...

Хіба не лежала там, звідки пливли ці осінні величаві хмари, Україна, мати-Україна...

Він згадував.

... Сонце ховалося над ставом, мукали корови, злякано крякало каченя, заблудившись у лопухах. Дзвінкий, дівочий голос співав десь далеко на городах.

Він гукнув на бородатого чорноволосого пастуха, мовчазного Охріма, що проходив повз нього.

— Гей, Охріме, коли ж ти женишся.

— Коли пан дозволить, — зітхнувши, відповів Охрім.

За якусь провину пан Дулебський заборонив пастухові женитися і погрозив віддати його в солдати, якщо він зійдеться з дівчиною не по «закону». Охрім став уникати жінок. Його точила чорна люта злість на пана, щоб його земля поховала. Як же вблагати його, боже ти мій милостивий, як же умовити клятого пана, скажіть, люди добрі. Пастух був ще не старий, йому не було ще й сорока: хотілось мати свій куток, дружину, дитину — хлопчика, чи що...

Охрім знав, що Тарас не сміється з нього. Пастух, знизуючи плечима і сумно хитаючи головою, гірко скаржився на свою долю. Такої муки і нечистому не вигадати, щоб того пана чума задушила...

Звуки музики обірвали Тарасові згадки.

Дівчинка років шістнадцяти, з туго заплетеними кісками, вродлива і струнка, крутила ручку шарманки. Поруч з нею стояв крихітний хлопчик з тамбурином у руках. Шарманка грала «Не белы снеги», видаючи глухі, хрипкі звуки. Напевно в шарманці був зіпсований валик, тому що після п'яти-шести тактів у її череві починалось дике металічне скреготіння. Хлопчик — сонний і, очевидно, голодний — недоладно бив у тамбурин. І обидва вони були такі жалюгідні, такі самотні на цій, залитій дощем, брудній, затоптаній землі.

Тарас спостережливим оком художника пильно дивився на дітей. Він змалює їх потім, коли повернеться в Петербург. А може цей малюнок зворушить небагато добрих душ.

— Пішли звідси, — почув він буркотливий голос.

Дівчина перестала крутити ручку шарманки. Хлопчик здригнув і притиснув до грудей тамбурин.

На порозі будинку з побіленими колонами стояла висока бабуся в теплому, з синього сукна, салопі, з кошиком у руках. Вона втопила в дітей бездумні водянисті очі і махала на них кошиком, мов на курей.

— Пішли, чор-р-ти...

Тарас коротко зітхнув і повернув до пристані, не дивлячись більше на обдертих музикантів. Він сам був бездомний. Чим він міг тепер допомогти їм.

Глухий тріск барабана прогнав його гнітючі думки. Тарас зупинився біля ліхтарного стовпа, серце його дуже забилось.

Густий натовп супроводив засудженого на страту. На конях похитувались вусаті, вгодовані вартові. Засуджений — гігантський на зріст — кістлявий селянин, років п'ятидесяти, з густою рудою бородою, трясся в візку, підігнувши під себе ногу в рваному чоботі. На плечах його жолобилась стара солдатська шинеля. Лице селянина було байдуже і стомлене, і тільки запалі очі, що спід лоба дивились на натовп, виявляли його сум і розпач.

З мучних лабазів, м'ясних крамниць, з двориків, де мокли під дощем зів'ялі липи, вибігали салопниці, відставні чиновники з погано поголеними сиво-ліловими від холоду щоками і йшли слідом за візком. Якась баба, простоволоса, в розтерзаному кожушку, протовпилась до засудженого. Гукнула його:

— Чуєш, нещасний, візьми но ось...

І сунула йому в руки копійчаний бублик.

Вартовий офіцер обернувся, помітив непорядок. Він засопів, засмикав шиєю і простудженим голосом вилаявся по-матерньому.

Гіркість, ненависть стиснули серце Тараса.

Це була та сама Росія, загнуздана до крові «неудобозабываемым Тормозом», як називав він Миколу І. На горлі її ще лежала рука людоїдів і самодурів. Що ж означали пережиті ним довгі роки образ і принижень перед цим величезним народним горем, якому, здавалось, не було ні кінця, ні краю.

Він ішов, не помічаючи вулиць, відчуваючи, що промерз не лише тілом, але й душею. Губи його були стиснуті, голова впала на груди.

Ні, він не був вільний, та й де ж вона, ця свобода. Вся Росія була величезною кріпостю, і тисячі Потапових душили, грабували, катували народ.

Швидше б уже скінчити цю путь, повернутися в Петербург, обняти небагатьох друзів і засісти за роботу.

Гнівом і отрутою напоїти кожен рядок, кожен штрих слухняного пензля. Ніщо його не залякає. Все, що може стерпіти людина, він уже витерпів. Гіркий досвід минулих десяти років пройшов повз нього, не зламавши його душі. Тільки б була, як і раніш, ясна голова, тільки б не зрадили сили.

Він дійшов до пристані. Перед ним, широко відкривши води, лежала Волга. «Князь Пожарский» ліниво похитувався на хиткій холодній хвилі.

Тарас ступив на східці і вони затріщали під його важкими бадьорими кроками.

ГРИГОРІЙ ПЛОТКІН

СОЛОВ'ЇНА ПІСНЯ

Великий чарівник-співець
В неволі виростав.
Немало він в житті своїм
Біди покуштував.
— Яке життя, —
коли воно
У хижака в зубах!
— Яке життя,
коли людей
Міняють на собак!
Йому казали:
— Що тобі
До горя цих людей?
Навіщо думати про них, —
Живи, як соловей.
А правда поглядом сумним
Дивилась у лице
І чарівник-співець не міг
Не думати про це.
І спів котився по землі,
Вогненна течія.
Червоний півень відгукавсь
На пісню солов'я.
Від того полум'я
в панів
Тривожно стигла кров

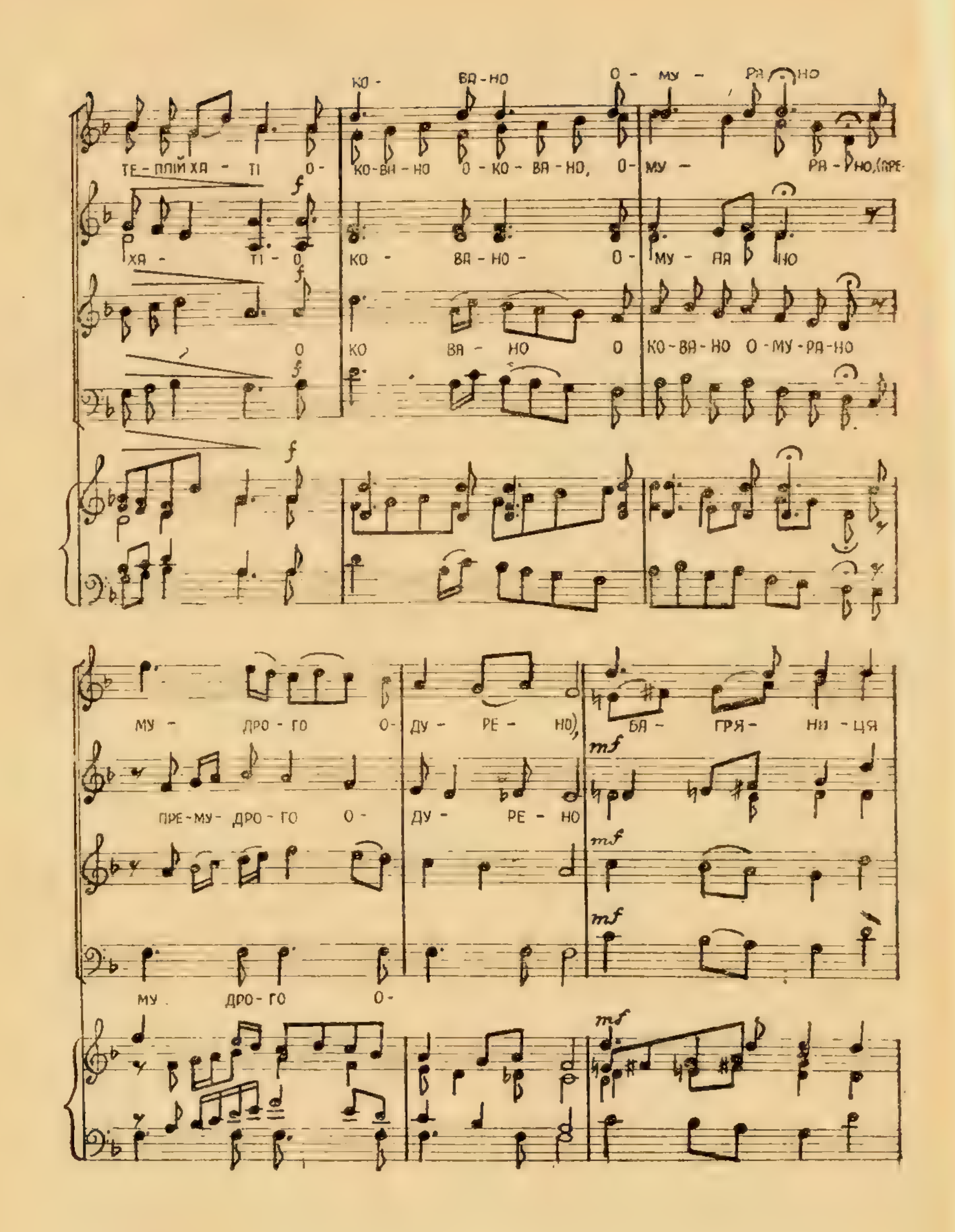
І коронований жандарм
На троні захолов.
Бо чувся в голосі співця
Сталевий передзвін.
— Погані жарти з солов'єм,
Коли «розбійник» він!

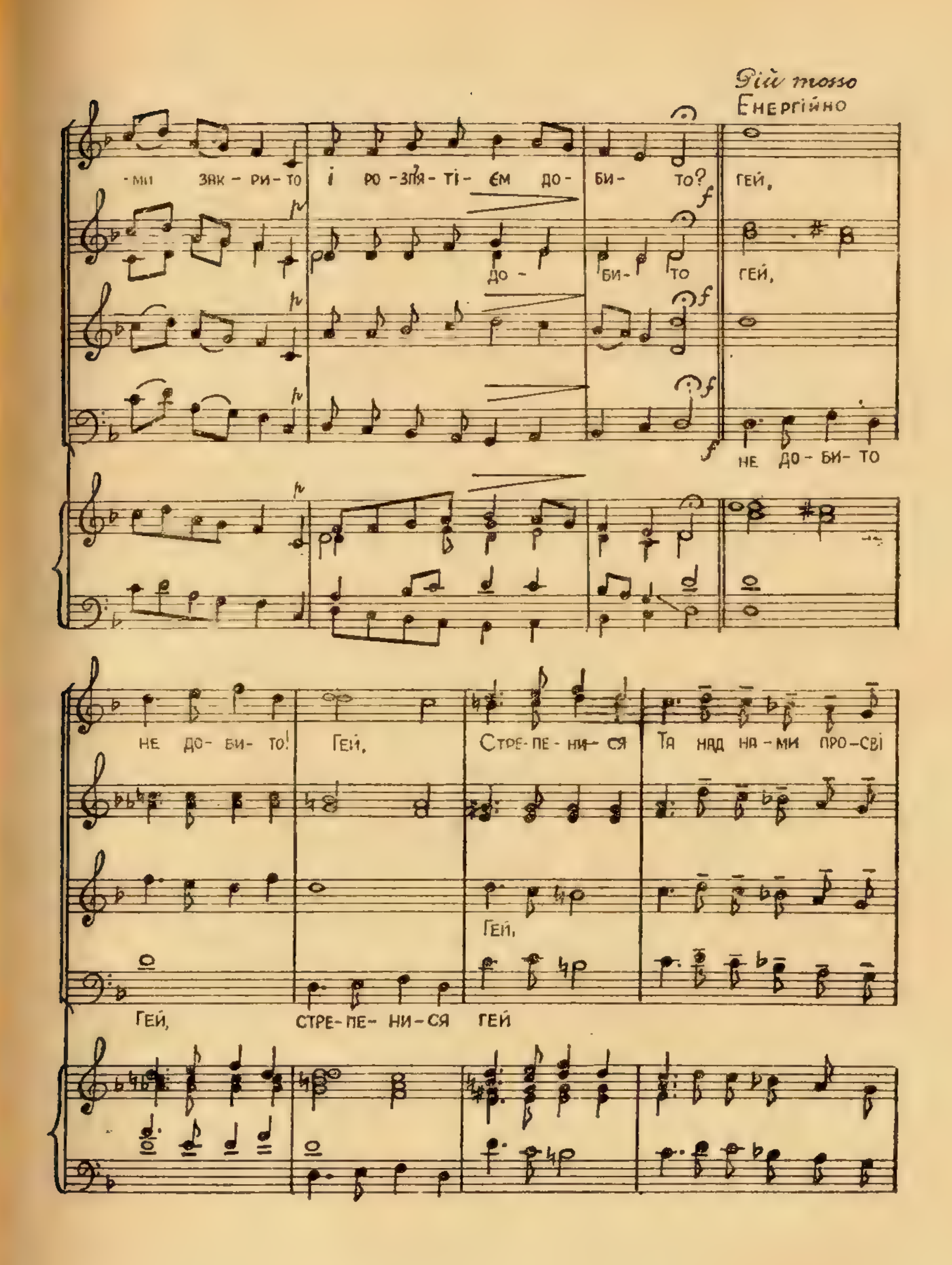
„СВІТЕ ЯСНИЙ, СВІТЕ ТИХИЙ“.

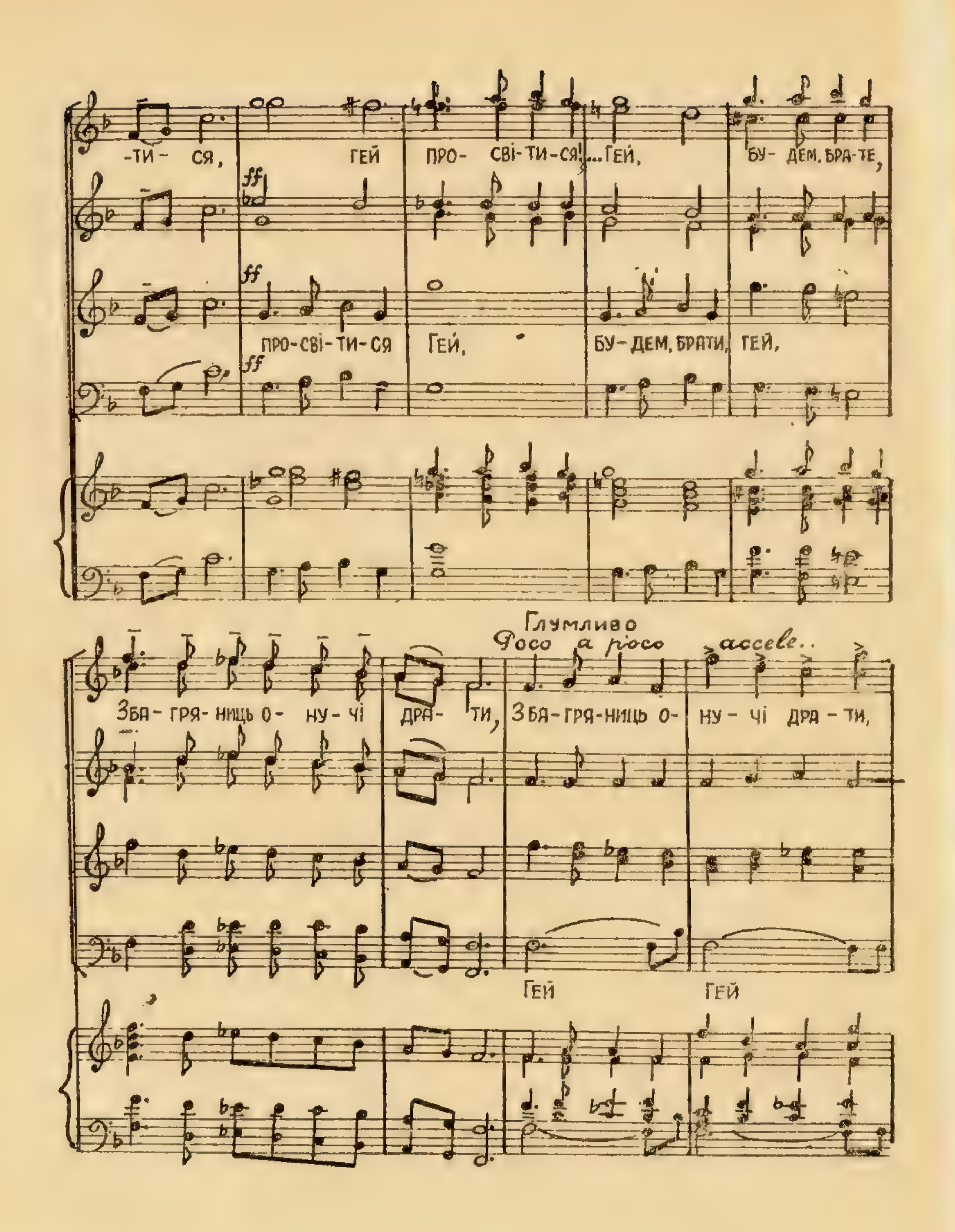
(для зміш. хору а capella)

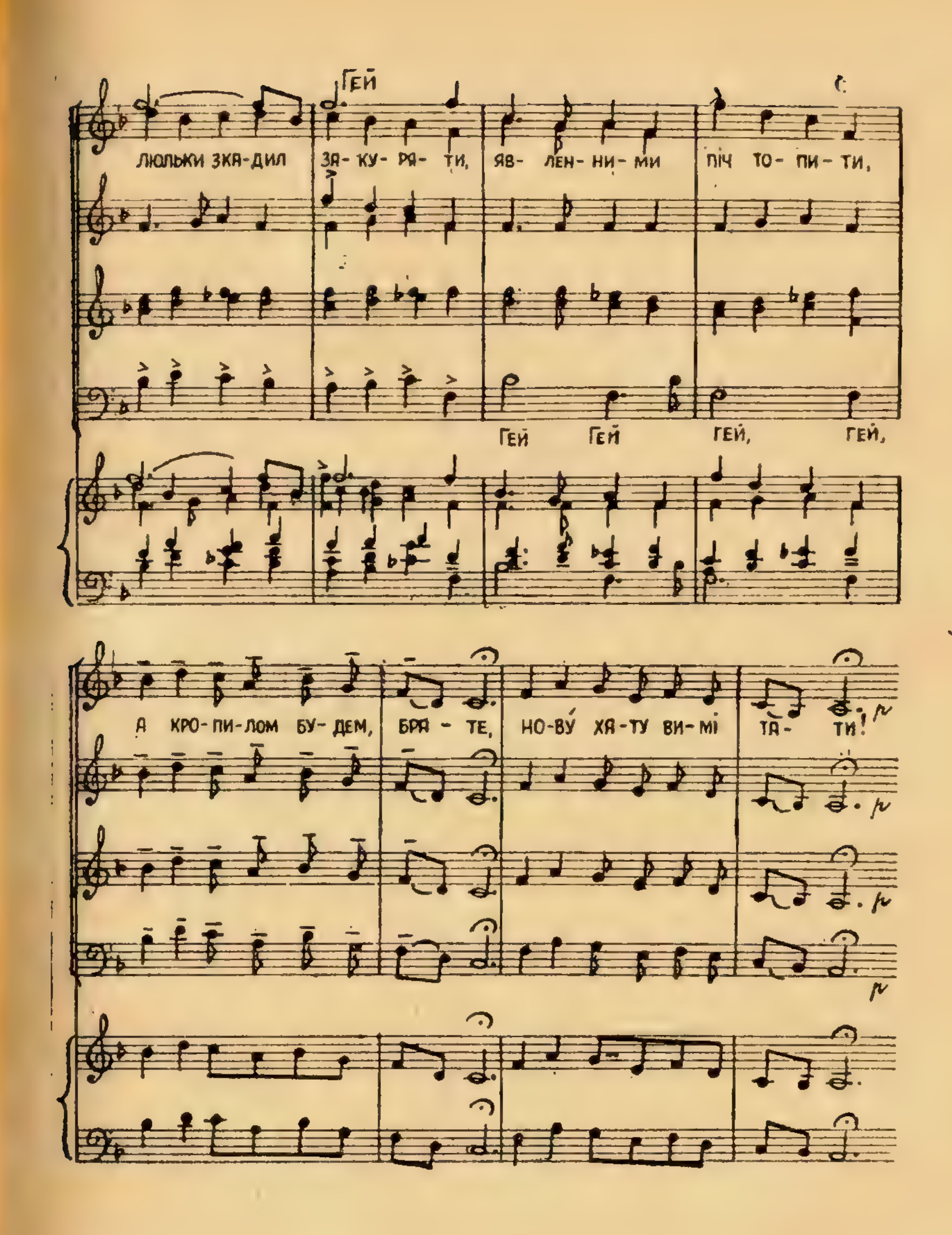
Муз. Я. С. Файнтуха. *Слова Т. Г. Шевченка.*

ко - ва - но о - му - ра - но
те - плій ха - ті о - ко - ва - но о - ко - ва - но, о - му - ра - но, (пре-
ха - ті - о ко - ва - но - о - му - ра - но
о ко ва - но о ко - ва - но о - му - ра - но
му - дро - го о - ду - ре - но), ба - гря - ни - ця
пре - му - дро - го о - ду - ре - но
му . дро - го о -

Più mosso
Енергійно
-ми зак-ри-то і ро-зп'я-ті-єм до-би-то?
гей,
до-би-то
гей,
не до-би-то
не до-би-то!
Гей,
Стре-пе-ни-ся
Та над на-ми про-світ
Гей,
Гей,
стре-пе-ни-ся
гей

-ТИ - СЯ, ГЕЙ ПРО- СВІ-ТИ-СЯ!...ГЕЙ, БУ- ДЕМ, БРА-ТЕ,
ff
ff
ПРО-СВІ-ТИ-СЯ ГЕЙ, БУ-ДЕМ, БРАТИ, ГЕЙ,
ff
Глумливо
Poco a poco accele..
ЗБА-ГРЯ-НИЦЬ О- НУ- ЧІ ДРА- ТИ, ЗБА-ГРЯ-НИЦЬ О- НУ- ЧІ ДРА-ТИ,
ГЕЙ ГЕЙ

ГЕЙ
ЛЮЛЬКИ ЗКА-ДИЛ ЗА-КУ-РЯ-ТИ, ЯВ-ЛЕН-НИ-МИ ПІЧ ТО-ПИ-ТИ,
ГЕЙ ГЕЙ ГЕЙ, ГЕЙ,
А КРО-ПИ-ЛОМ БУ-ДЕМ, БРА - ТЕ, НО-ВУ ХЯ-ТУ ВИ-МІ ТА- ТИ!

Tempo I.
rit - - -
СВІ-ТЕ ЯС-НИЙ, СВІ- ТЕ ТИ-ХИЙ, СВІ-ТЕ ВОЛЬНИЙ НЕ-СПО- ВИ - ТИЙ
СВІ-ТЕ НЕ СПО- ВИ- ТИЙ

А. НЕДЗВІДСЬКИЙ

ОДЕСА В ТВОРЧОСТІ ТА ЛИСТУВАННІ ШЕВЧЕНКА

В Одесі Шевченко ніколи не був. Але в його творах, в його листуванні можна знайти чимало згадок про сонячне південне місто на березі Чорного моря. Шевченко був обізнаний з характерними особливостями цього міста, як зовнішньо-торговельного і портового центру. Увагу поета — революційного демократа Одеса притягала саме як місто, через яке з моря вривалось свіже повітря в задушливу атмосферу миколаївської Росії.

В уяві Шевченка Одеса була безперечно пов'язана з іменем Пушкіна, який жив тут під час свого заслання на півдні і під впливом цього перебування в Одесі, на березі Чорного моря, створив ряд проникливих віршів, присвячених півдню, присвячених морю.

Про Одесу Шевченко почув ще в дитинстві. Батько майбутнього поета Григорій Шевченко чумакував і навіть — за деякими біографічними свідоцтвами — брав з собою малого сина на чумакування. І під час цих подорожів на південь і у себе в селі Тарас міг чути чимало переказів про Одесу, яка цікавила дуже багатьох селян.

Молоде портове місто, що швидко розвивалося і будувалося, вимагало все нових робітничих рук. Ці руки могло дати тільки село, але кріпосний лад ставав тут на перешкоді. Не маючи сил зносити панські катування, селяни масами втікали з своїх сіл, прямуючи на південь, до Одеси, в Бесарабію, на Дон, наймаючись тут — часто

під чужим іменем — на роботу, ховаючись від своїх панів. Тікали селяни і з Кирилівки, де зростав малий Тарас. Панський управитель, сполошений такою втечею селян, писав до властей: «Одни с начала весны и через целое лето находятся в бродяжничестве, единственно дабы во время уборки хлеба уклониться от отработки барщины, другие же бывают по два года и более в самовольной отлучке».

Одеса була одним з тих місць, де власті, зацікавлені в припливі робітничих рук, здебільшого дивились крізь пальці на втікачів. Поміщикам лише в поодиноких випадках вдавалося повернути звідти своїх кріпаків. Зрозуміло, чому про Одесу так часто говорили по селах і з нею пов'язували сподіванки на краще життя, не знаючи ще того, що на будівлях Одеси або в порту бідноту чекає і визиск, і голодування.

Такі різноманітні і часто протилежні розмови про Одесу чув і Тарас. Його рідний батько, чумакуючи, бував і в Одесі. Про це свідчить сам Шевченко, коли у вступі до повісті «Княгиня», що носить автобіографічний характер, розповідає про те, як він шукав далеко за селом ті... залізні стовпи, які за його дитячою вірою повинні були підпирати небо і знаменувати край землі.

«Я долго не мог заснуть, — згадує Тарас Григорович, — происшествия прошлого дня мне не давали спать. Я думал все о железных столбах и о том, говорить ли мне о них Катерине и Миките, или не говорить. Никита был раз с отцом в Одессе и там, конечно, видел эти столбы (підкреслення наше. — *А. Н.*). Как же я ему буду говорить о них, когда я их вовсе не видел? Катерину можно б одурить... Нет, я и ей не скажу ничего, и, подумавши еще недолго о железных столбах, я заснул».

Людина, що побувала в Одесі, уявлялась Тарасові в його дитячій свідомості як така, що побачила кінець світу. Таку людину не обдуриш! Вона все знає, все бачила. І справді, Одеса була одним з найвіддаленіших і найпівденніших пунктів у чумацьких маршрутах. Зза обмеженості географічних уявлень селянського хлопця вона й справді могла видатись за кінець світу. Подорож

до Одеси була довгою, складною і небезпечною, як на ті часи.

Коли Шевченко розповідає про нещасного, загиблого чумака, він пов'язує цю подорож з Одесою (вірш «Ой не п'ються пива, меди»). З чумаченьком трапилась в степу біда:

Заболіла головонька,
Заболів живіт;
Упав чумак коло воза,
Упав та й лежить.
Із Одеси преславної
Завезли чуму.
Покинули товариша, —
Горенько йому.

Відомо, що в першій половині XIX сторіччя в Одесі спалахували жахливі епідемії чуми, від якої в першу чергу гинула міська біднота, що жила тут у скрутних житлових умовах. Бідний чумак, що, повертаючись з Одеси, конає в степу, і є одною з жертв цієї жахливої епідемії, що час-від-часу відвідувала приморське місто.

З найдальших сіл Правобережжя прокладали селянські вози шлях на Одесу. «А чумаки его, — каже Шевченко в російській своїй повісті «Наймичка» про чумаків, які працювали у багатого козака Якима Гирла, — где они на свете не ходят! И в Крыму, и на Дону, и в Одессе (підкреслення наше. — *А. Н.*), а про Киев и говорить нечего». Шлях на Одесу був одним з найбільш жвавих у ті часи. Шевченко згадує цю обставину в тій же повісті «Наймичка», коли говорить про Ромоданівський шлях, багатий на численні історичні пам'ятники — стародавні могили, що його оточують. Жалкуючи, що ці визначні місця не викликали потрібної де себе уваги, Шевченко підкреслює: «Я это говорю потому, что из Киева в Одессу более проехало людей, интересующихся отечественными древностями, нежели из Ромен в Кременчуг».

Проте, шлях з Києва на Одесу являв інтерес не тільки для тих, хто цікавився «отечественными древностями», але й для людей, що мали іншу, більш меркантильну мету. З Одесою підтримували постійний зв'язок поміщики Правобережжя, ведучи там велику хлібну торгівлю.

Селянські вози приставляли туди золоту українську пшеницю — тільки не свою, а панську, яку поміщики спродували на експорт.

Саме таку подорож до Одеси, зв'язану з продажем панської пшениці, робить герой шевченківської повісті «Варнак»: «Это было в сентябре месяце; мне нужно было в подольское имение графини, чтобы отправить пшеницу в Одессу и самому за нею вслед отправиться, чтобы продать ее. И я поехал».

З тонким почуттям проникливого художника, що вміє з великим настроєм передавати всю незайману красу степових просторів, Шевченко малює цю подорож на південь:

«Я поехал из Балты в Одессу на почтовых. Это было во время полнолуния. Я проехал две станции от Балты, и меня застала ночь в степи, — ночь лунная, светлая, тихая, очарovательная ночь! В степи ничто не шелохнется, ни малейшего звука, ни малейшего движения, только когда проедешь мимо могилы, то на могиле будто тырса пошевелится, и тебе сделается чего-то страшно».

Обставини подорожі до Одеси так закарбувались у пам'яті героя повісті тому, що вона мала для нього трагічні наслідки. Поки він «приехал... в Одессу. Дождался чумаков своих, продал пшеницу и с мешком дукатов возвратился домой», його чекало тут велике горе. Молодий граф, що приїхав на цей час зза кордону в маєток, скористався з відсутності Варнака (умовимось звати його так і про той кажучи період, коли він ще не став таврованим каторжником, себто «варнаком») і зганьбив його кохану дівчину Марисю.

Трагедія, зв'язана з подорожжю Варнака до Одеси, з'явилась жахливим і непоправним водорозділом як в його житті, так і в житті Марисі: скільки перестраждали вони обоє! Вже через багато часу після цієї події Варнак знову побачив свою кохану — бліду, худу, з лихоманковим блиском в очах. «Однажды Марыся рассказала мне свою грустную историю со дня, когда я уехал в Одессу продавать пшеницу... Она, несчастная, была матерью и в нищете растила своего бедного сына: графиня покойная не хотела ничем помочь нищей матери своего внука». Змінилось за цей час і життя Варнака.

Під впливом образи він накинувся було на пана, але, схоплений гайдуками, просидів довгий час у льоху. Опинившись згодом на волі, він потрапив до шинку і тут познайомився з двома чоловіками. «Завел я с ними, — згадує він (оповідання всюди йде в першій особі. — *А. Н.*), — разговор, и они на вопрос мой, что они за люди, сказали мне, что были в Одессе на заработках и теперь возвращаются домой».

Але це посилання на Одесу було зроблено тільки для першого знайомства. Після кількох чарок горілки, після того, як Варнак розповів своє горе, його нові знайомі признались, що вони зовсім не є заробітчанами. Вони були месниками за народні кривди, відбирали у панів награбоване, віддавали це добро народові — і Варнак пристав до них, став ватажком бунтарського загону.

Характерно, що оці народні месники-бунтарі, криючись і ховаючись від переслідувачів, називають себе при першій зустрічі з незнайомою людиною — заробітчанами з Одеси. І це цілком обгрунтовано в їхніх устах. Хождіння на заробітки на південь, в Одесу було настільки поширеним, масовим явищем, що подібна відповідь звучала цілком природно і не могла викликати підозри щодо її правдивості, усуваючи тим самим небезпеку викриття.

Таким чином, в цій повісті, як і в інших, цитованих нами раніше, Одеса згадується щоразу в одному і тому ж зв'язку. Це — чумакування і заробітчанство, на яке прямують на південь, до моря, в Одесу українські селяни-кріпаки. З Одесою зв'язувалось безліч сподівань заробити, вирватись з злиднів, вирватись з неволі, до неї проторювали шлях сотні чумацьких возів, тисячі заробітчанських ніг. І Шевченко, який знав і чув про це багато з дитячих ще років, майстерно відтворював подібні моменти одним-двома штрихами.

* * *

Часто фігурує Одеса і в листуванні великого поета. В період до заслання Шевченка в далекі закаспійські степи такі згадки знаходимо, щоправда, тільки в листах, адресованих поетові, а не в його власних. Зв'язані вони

в переважній більшості з поширенням знаменитого художнього видання, яке розпочинав у 40-х роках минулого сторіччя Шевченко — з «Живописной Украиной».

Ще 25 серпня 1844 р. в № 193 «Северной Пчелы» можна було прочитати перелік міст, в яких повинна була продаватись «Живописная Украина»,—поруч з Санкт-Петербургом, Москвою, Києвом та Варшавою знаходимо тут Одесу.

Близький друг поета — княжна Варвара Миколаївна Рєпніна була в числі тих, хто енергійно розповсюджував білети на «Живописную Украину». Зокрема вона якраз і посилала білети в Одесу. В листі до Тараса Григоровича, написаному наприкінці жовтня 1844 року, кн. Рєпніна зазначала: «Об этом (про передплату на «Живописную Украину». — *А. Н.*) будут хлопотать и в Одессе, где находится знакомый Вам граф де-Бальмен. Сегодня же писано в Одессу знакомому Писаревых, чтобы он их употреблял в Киеве». Така ж згадка є і в іншому листі Варвари Миколаївни від 10 листопада того ж таки 1844 року: «В Полтаве хороший мой знакомый обещает хлопотать; в Одессе также будут».

Не менш активно популяризувала Варвара Миколаївна Шевченкову поему російською мовою «Тризна», що була присвячена їй великим поетом.

Один з примірників «Тризны» Варвара Миколаївна пересилає в Одесу — пересилає особі досить примітній і своєрідно цікавій. «Один экземпляр, — писала Рєпніна 19 червня 1844 р., — я послала в Одессу Стурдзе, умному, благочестивому, с восточным воображением человеку, и с нетерпением ожидаю от него ответа». А кількома рядками нижче, наче підкреслюючи важливість посилки та висновку, який походитиме від цієї людини, додавала: «Сама же я в моем экземпляре восстановила все, что не было пропущено цензурой, также и в том, что был послан в Одессу, дабы Стурдзе вас узнал всего».

На протязі всіх своїх взаємин з Шевченком Варвара Миколаївна завжди намагалась наводити поета на «благочестивый», «христианский» шлях. Саме в цьому світлі цікаве її прагнення включити до сфери впливу на поета «умного» та «благочестивого» Стурдзу, чиє ім'я в ті

часи було одним з жахливих символів релігійного і політичного мракобісся. «Стурдза монархический», «Стурдза евангелический» — ось хто повинен був впливати на Шевченка за задумом Варвари Миколаївни!

Не збереглося, на жаль, ніяких відомостей, чи прочитав Стурдза Шевченкову поему, а коли прочитав, то чи поділився своїми думками з Рєпніною та й чи повідомила вона їх Шевченкові. Проте, якщо Шевченкові була відома реакційна політична фізіономія Стурдзи, якого ненавиділи передові, прогресивні люди в старій Росії та Україні, — то повідомлення про надсилку книжки в Одесу такому адресатові могло тільки обурити поета-революціонера.

* * *

Коли в період життя Шевченка до заслання згадки про Одесу в листуванні з поетом його друзів носять усе більш-менш випадковий характер, то, починаючи з 1847 року, коли поет був засланий в Орську кріпость, Одеса посідає помітне місце в листуванні поета, як і взагалі в усьому його житті в цей період.

Коли жандарми в травні 1847 року вирекли над Шевченком свій жахливий, нелюдський вирок, багато вчорашніх друзів поета, які так недавно присягались були в щирості та високості своїх почуттів, тепер зволіли краще відцуратись від Шевченка і позабули про свого небезпечного, «крамольного» знайомого. Тарас Григорович з великим болем переживав цю зраду, це відцурання колишніх — здавалось, щирих — друзів і, навпаки, з великою радістю відзивався про людей, які не позабули його в нових, скрутних умовах і підтримували його. Цими людьми були — Варвара Миколаївна Рєпніна та Андрій Іванович Лизогуб (чернігівський поміщик, любитель-художник, чия майстерня в Седнєві була постійно розкрита перед Шевченком, який багато працював у ній перед своїм арештом 1847 року). В силу ряду особистих і родинних обставин Лизогуб, а потім і Рєпніна жили наприкінці 40-х років (тимчасово) в Одесі, і таким чином Одесі довелось стати в цей період єдиним містом, куди Шевченко міг писати листи, знаючи, що

одержить на них якнайскорші відповіді, а кожне його прохання чи доручення буде виконано його друззями в південному приморському місті якомога старанніше.

Трохи роздивившись у навколишній обстановці, Тарас Григорович пише 22 жовтня 1847 року лист у Седнєв А. І. Лизогубові, а за два дні — 24 жовтня — В. М. Рєпніній. Лист до Лизогуба мандрує дуже довго, поки потрапляє до рук адресатові, бо якраз у цей час Лизогуб робить довгу подорож до Одеси, зазнаючи в дорозі цілий ряд неприємностей, зв'язаних з хворобою членів своєї родини і навіть смертю маленької дочки. Проте, в дорозі — ще в Києві — Лизогуб дізнається про життя Шевченка в ув'язненні у кріпості: Сажін — один з знайомих шевченкових — дав йому прочитати лист Тараса Григоровича з заслання. І от 21 жовтня 1847 року Лизогуб, ще не одержавши жодного рядка від Шевченка, пише йому лист (якраз на день раніше відтоді, як Шевченко сів писати йому листа!).

В листі до друга-засланця Лизогуб розповідає про причину, яка веде його до Одеси, запитує приятеля, чи не треба йому дістати щось у місті. «Напишіть мені у Одесу, — пише Лизогуб, — коли Вам можно малювать, то я зроблю що змогу, щоб вам переслать акварельні краски, знаєте, мій маленький ящичок, де усе є, Вам буде на пам'ять; у мене є і пензлі Шаріона, прямо з Парижа, то і Вам пару перешлю. Напишіть тільки швидко, і як вам посилать». Тут таки ж Лизогуб вказує свій одеський адрес.

Можна собі уявити, як зрадів Шевченко серед тої пустині, що його оточувала, звістці від друга. «Великим веселієм звеселили ви мене» — щиросердно визнається Тарас Григорович, пишучи Лизогубові 11 грудня 1847 року першого одвітного листа в Одесу. Він цікавиться долею свого попереднього листа, адресованого в Седнєв: «Не знаю, — пише Т. Г., — чи дійшов мій лист до ваших рук (бо я послав у Седнєв 24 окт.[1], не знаючи, що вас бог заніс аж у Одесу)». Радісно погоджуючись на

---

[1] Тут Шевченко сплутав — очевидно, за аналогією з листом до Рєпніної, що був написаний 24 жовтня — дату першого листа до Лизогуба, що помічений Тарасом Григоровичем 22 жовтня.

пропозицію Андрія Івановича надіслати йому ящичок з рисувальним приладдям тощо, Тарас Григорович додає ще прохання. «Просив я В. М. (Рєпніну. — *А. Н.*), — пише він, — щоб мені книжечок деяких прислала, а тепер і вас прошу, бо опріче біблії нема й одніі літери, якщо найдете в Одесі Шекспіра, перевод Кетчера, або Одіссею, перевод Жуковського, то пришліть ради розіп'ятого за нас, бо єй-богу з нудьги одурію».

Лизогуб, як тільки одержав цього листа, відразу ж заходився над розшукуванням в одеських крамницях потрібних Шевченкові книжок і повідомив його про результати. Проте, ще до цього він написав Шевченкові ще одного листа — 31 грудня 1847 року. Це дружнє послання викликане тим, що врешті до Лизогуба потрапив в Одесу отой найперший шевченковий лист, адресований у Седнєв.

В самий же день нового року — 1 січня 1848 року — Андрій Іванович одержує вже Шевченкового листа від 11 грудня 1847 р. і 7 січня 1848 р. докладно відповідає своєму приятелю. «Шукав я книг, що Вам хочеться — Одіссеї, перевод Жуковського, печатної ще нема, і ніхто її не знає і не читав, опріч Гоголя, що помянув у своїх письмах. Коли покажеться, то пришлю. Шекспіра найшов і скоро пришлю; піджидаю грошей з дому, бо тут зовсім процвиндрився, а як тільки роздобуду грошенят, то зараз усе укупі — і ящичок, і Шекспіра, і все пришлю».

Тим часом Лизогуб з Одеси пересилає в Яготин княжні Варварі Миколаївні лист на її ім'я, який був надісланий йому поетом разом з отим жовтневим його листом, що блукав між Седнєвом і Одесою. Тепер і Варвара Миколаївна відзивається до Шевченка щирим листом, пише йому: «Как все обрадовались от вашего письма! — Оно долго странствовало, ибо Андрей Иванович в Одессе; — в очень непродолжительном времени я пришлю вам книги», а далі захоплено каже про своє співчуття до долі поета.

Щирі дружні відгуки Лизогуба і Рєпніної примушують радіти Шевченка. Він прагне використати перебування Лизогуба в такому відносно-великому місті, яким вже тоді ставала Одеса, і передає нове прохання щодо

розшукання книжкових новин. «Ще чи не найдете в Одесі, — пише він знову Лизогубові 1 лютого 1848 р. теж з Орської кріпості, — сочиненій Лермонтова і Кольцова. Пришліте поезії святої ради». Наскільки здійснення цього прохання було важливим для Шевченка, свідчить його лист до Рєпніної від 25 лютого 1848 року, де він просить Варвару Миколаївну в свою чергу нагадати в Одесу Лизогубові про посилку книжок: «Ежели будете писать Андрею Ивановичу, просите его о том, о чем я его просил, и если можно, чтобы он поторопился, боюсь ежели его посылка не застанет меня здесь, и вас прошу о том же; одно спасение от одеревенения — книги» (підкреслення наше. — *А. Н.)*

Тим часом така бажана і така вимріяна посилка з Одеси вже йшла до адресата довгими поштовими трактами імперії. 7 лютого 1848 року Лизогуб писав Шевченкові з Одеси: «Не жалкуйте на мене, коханий друже, за те, що не швидко зполнив те, що вже давно пообіцяв». Повторивши, що «Одіссеї» Жуковського ще нема друкованої, Лизогуб далі зазначав: «Тепер з ласки божої, що зміг, те й посилаю; а іменно ось що: Шекспір, перевод Кетчера 13 випусків, тільки і є друкованого, я їх у дві книжки переплів, бо так кріпче буде». Далі йшов перелік різного рисувального паперу й приладдя, серед якого був і отой ящичок, про якого йшлося в попередніх листах, і пензль Шаріона, і олівці — все приємні і конче для художника потрібні речі.

Прибуття посилки з Одеси з'явилось величезною подією в житті засланця-художника. «Не знаю, — писав він Лизогубові 7 березня 1848 року, — чи зраділа б так мала ненагодована дитина, побачивши матір свою, як я вчора, прийнявши подарунок твій, щирий мій єдиний друже, так зрадів, що ще й досі не схаменуся; цілісеньку ніч не спав, розглядав, дивився, перевертав, по тричі цілуючи всяку фарбочку — і як її не цілувать, не бачивши рік цілий». З великим захопленням повідомляв Тарас Григорович свого друга: «Перелічив, передививсь, все, все до кріхотки, ціле, і Шекспір, і папери, і фарби, і цизорик, і карандаші, і пензельки, все цілісіньке». І Тарас Григорович — завжди скромний і цнотливий у взаєминах з близькими людьми — просить Лизогуба не

витрачатись на купівлю альбома, за який треба платити, як той його повідомляв, значну пошлину...

Жваве листування поета з Одесою триває. Ф. М. Лазаревський, який, живучи в Оренбурзі, був своєрідним передаточним пунктом у цьому листуванні, пише поетові: «Мій коханий Тарас Григорович. Посылаю Вам письмо, присланное из Одессы на мое имя... извините, что распечатал его, а распечатал, потому что неудобно было (себто, незручно було інакше. — *А. Н.*) пересылать, впрочем — честное слово — я его не читал».

Звичайно, це — лист від Лизогуба, який з великою акуратністю підтримує зв'язок з поетом, веде точний рахунок його листам. «Позавчора, — пише він Шевченкові 23 лютого 1848 р., — одібрав я т р е т і й (підкреслення наше. — *А. Н.*) лист ваш, коханий друже, вельми вам за його дякую. Радію і хвалю господа, милосердого нашого спасителя за те, що він вас піддержує, кохає і шанує... (далі йде у звичайному для Лизогуба стилі «душеспасительна» проповідь. — *А. Н*)... Я маю гадку, що ви вже получили мій ч е т в е р т и й (підкреслення наше. — *А. Н.*) лист, і справу малярську, і папір рисувальний, і поштовий, і карандаші, і Шекспіра».

Лизогуб продовжує далі всю весну й літо 1848 року жити в Одесі. У пост-скриптумі до листа від 7 квітня Лизогуб робить зауваження щодо адресу на листах, які йому надалі писатиме Шевченко: «На своїх адресах тепер надписуйте тільки: В Одесу, бо поки я у городі, то знають вже, де я живу, а у маї, у половині або під кінець, я з жінкою житиму на хуторі, а за письмами приїздитиму у город на пошту. Тут, коли дасть біг, пробавлюсь ціле літо, а на осінь додому, у Седнев».

Наступний лист Лизогуба до Шевченка від 15 липня таки помічений: «хутір коло Одеси». Він пише поетові: «Лист Ваш, коханий друже Тарасе, що до мене писали ще 9 мая, я получив, і цей лист мене дуже зрадував» (йдеться в ньому про відправлення до Раїму для участі в експедиції, де можна буде малювати). Тут таки ж Лизогуб повідомляє Шевченка про одеські новини: «У Одесі холера... Купаться у морі не можна, лікар не велить, то я міркую, якби швидче додому потягти, і коли дасть

біг, то у ту пору, як цей лист поспіє до вас на Аральське, я вже опинюсь у Седнєві». До того ще Лизогуб чистосердно визнається, що він скучив за рідними місцями.

Проте, Одеса не зникає з числа адресів, за якими поет надсилає свої листи. У тільки но цитованому листі до Шевченка Лизогуб додає: «В. М. (Рєпніній. — *А. Н.*) я напишу про вас, що знаю; восени вони хочуть приїхати у Одесу, тут і зимуватимуть».

Цей останній лист Лизогуба з Одеси Шевченкові пересилає з Орської кріпості в експедицію М. О. Александрійський. Останній у супровідній записці пише Шевченкові на Аральське море: «Свидетельствуя мое усердное почтение любезному Тарасу Григорьевичу, препровождаю присланное из Одессы на имя мое письмо к Вам, от неизвестного мне Г. Лизогуба».

У новій для себе обстановці морської експедиції, на суворому і непривітному Аральському морі, «де небо невмите і заспані хвилі», читає Шевченко лист друга, писаний на березі іншого, ніколи ним не баченого, але не раз оспіваного в його поезіях моря — Чорного моря.

Лизогубові він писатиме відтепер у Седнєв, але в Одесі в нього з'являється нова кореспондентка — Варвара Миколаївна. 14 листопада 1849 року, повернувшись в Оренбург з Аральської експедиції, він пише негайно ж листа Варварі Миколаївні в Одесу: його друг Ф. М. Лазаревський повідомив йому коротенький лист, який занепокоєна Варвара Миколаївна надіслала ще у вересні 1848 р., просючи «именем всего вам дорогого» повідомити її «где находится Ш-ко и что с ним». Тарас Григорович розповідає їй про своє невеселе життя і на останку листа зазначає:

«Проживая в Одессе, быть может встретитесь с Алексеем Ивановичем Бутаковым; это флотский офицер и иногда бывает в Одессе, у него в Николаеве родственники и родные, это мой друг, товарищ и командир при описании Аральского моря. Сойдитесь с ним. Благодарите его за его доброе, братское со мною обращение; он, ежели встретитесь с ним, сообщит все подробности о мне».

В наступних листах до Рєпніної, як раніше до Лизогуба, Тарас Григорович просить розшукати в Одесі й надіслати ті або інші книжки. Ще в листі, адресованому 25 лютого 1848 р. в Яготін, він просив Варвару Миколаївну надіслати йому книжку Фоми Кампейського «О подражании Христу». Тепер знову — вже в Одесу — він пише їй 1 січня 1850 р. з Оренбурга: «Я вас попрошу, ежели можно достать в Одессе — потому что я здесь не нашел — прислать мне Фому Кампейского о подражании Христу».

Бажана Шевченкові книжка була йому надіслана. 14 березня 1850 р. він сповіщає Лизогуба: «Усе, що ви з ласки своєї послали, я получив», і тут таки ж додає: «І Фому Кампейського получив».

Трохи раніше — в листі до Рєпніної від 7 березня 1850 р. — Тарас Григорович, давши місце захопленим висловленням про Гоголя та його творчість, з'ясовує, чому йому доводиться весь час — навіть і з такого міста, як Оренбург, звертатись до друзів з проханням про присилку йому книжок: «Я сделался настоящим попрошайкой! Что делать? Оренбург такой город, где и не говорят о литературе, а не то, чтобы можно было в нем достать хорошую книгу». І далі — вже «по суті» питання: «Вся та речь к тому, чтобы вы мне (найвсепокорнейше прошу) прислали Мертвые души. Меня погонят 1 мая в степь, на восточный берег Каспийского моря в новопетровское укрепление, следовательно, опять прервут всякое сообщение с людьми. И такая книга как М. Д. будет для меня другом в моем одиночестве!».

Зрозуміло, чому з такою нетерплячістю чекає Шевченко листів і посилок з Одеси.[1] Одеса для нього — той культурний центр, звідки він одержує книжки і рисувальні приладдя — ці кращі супутники для проходження свого важкого шляху — шляху політичного засланця.

---

[1] Кількість шевченківських листів до Рєпніної в Одесу, які збереглися до наших часів, була б безперечно значно більшою, якщо б не ті переслідування, яких зазнали і вона, і Лизогуб від жандармів у 1850 році за свій зв'язок з Шевченком, після чого вони (і Рєпніна, зокрема) не наважувались так повно зберігати своє листування з засланим поетом, як це могло б бути за інших обставин.

Одеса відограла, насправді, величезну роль в перші роки перебування Шевченка в засланні. Саме з цього місця одержував величезну моральну підтримку гнаний поет-революціонер, засланець імператора всеросійського.

* * *

І в дальші роки перебування Шевченка в засланні Одеса продовжує відогравати чималу роль в його житті. Саме тут у 1853—55 рр. приятелі великого митця організують збут його малярських робіт, які потайки творить Шевченко у засланні і так само потайки пересилає звідти вглиб імперії до довірених приятелів. Людьми, які здійснювали цю реалізацію шевченкових малюнків були його товариші по засланню — Броніслав Залєський і Аркадій Венгржановський, які на цей час вже були звільнені з закаспійських степів. Венгржановський жив саме в Одесі, і малюнки Шевченка потрапляли до нього через Залєського. Цим же шляхом пересилав Венгржановський виручені гроші Тарасові Григоровичу.

6 червня 1854 року Шевченко пише Бр. Залєському: «Я из Одессы не имею совершенно никаких сведений, а сам не пишу туда потому, что не имею адреса. Бога-ради, пришли ты мне адрес Аркадия». В Одесі тоді проживали Рєпніна та Арк. Венгржановський; з Рєпніною після «катастрофи» 1850 року, коли і Варварі Миколаївні і Лизогубові було властями найсуворіше заборонено тримати зв'язок з засланим поетом, Шевченко не листувався — отже, в листі йдеться про Венгржановського — тим більше, що тут таки ж Тарас Григорович просить надіслати його адрес. Взагалі ж Венгржановський, живучи в Одесі, познайомився тут з Рєпніною і став за посередника в зносинах між нею та Шевченком, бо безпосередньо вони тепер не рискували зноситися між собою. «Сердечно благодарю тебя, — писав Шевченко Бр. Залєському 8 листопада 1854 р., — за известие о Варваре; целую трижды доброго Аркадия». Ось так — лише проходячи кілька передаточних інстанцій — могли доходити за призначенням привітання Шевченка й Рєпніної одне одному.

Покинувши Оренбург, Венгржановський продовжував

дбати про свого приятеля, реалізовував в Одесі його доручення по продажу малюнків і тим забезпечував матеріальну базу для існування друга, який продовжував перебувати в засланні.

Певна затримка з реалізацією малюнків сталась восени 1854 р., коли під час кримської кампанії Одеса зазнала бомбардування з боку союзного флоту. Саме цей момент знайшов відбиток у листуванні Шевченка з Бр. Залєським. 9 жовтня 1854 року він пише йому: «Одесские события и на милого нашего Аркадия имели влияние, а в том числе и на меня, разумеется, косвенно; я впрочем еще и Цыгана не промотал, следовательно, до нужды еще далеко, а он-то бедный, как видно, в порядочных тисках. Когда будешь писать ему, не забудь поцеловать его за меня».

З цього тексту видно, що «Циган» — невідомий нам досі малюнок Шевченка — був проданий Венгржановським, і Шевченко на час написання листа ще не витратив вирученних за нього грошей. «Косвенное» же «влияние» одеських подій полягало в тому, що Аркадій не міг продати ще якихось шевченкових малюнків, серед яких міг бути такий—теж ще нам невідомий—малюнок Шевченка, як «Монах», бо трохи згодом в листі від 8 листопада 1854 р. Тарас Григорович просить Залєського: «Насчет Монаха напиши ему (Аркадію. — *А. Н.*), чтобы он не беспокоился: деньги у меня пока еще имеются».

Це місце з шевченкового листа стверджує водночас, яким шляхом прямували на збут малюнки Тараса Григоровича: з Закаспійської кріпості вони йшли до Залєського, а звідти — через нього — в Одесу до Венгржановського, який безпосередньо вже їх продавав.

Одеса, таким чином, була тепер вже не тільки містом, звідки засланий поет-художник одержував моральну підтримку. Звідси було організовано і матеріальну підтримку засланцеві шляхом продажу його малюнків і пересилки вирученних грошей. Тут був своєрідний ринок збуту його «невольницької» продукції — факт, на який досі з незрозумілих причин не звернули уваги дослідники шевченкової малярської спадщини.[1]

[1] Ця обставина повинна наштовхнути музейних працівників

* * *

Після повернення Шевченка із заслання Одеса й далі не зникає з його уваги, не зникає з його листування з друзями. Ще коли поет був зупинений поліцейськими Олександра II на півдорозі з заслання до столиць, про Одесу згадав у листі до Тараса Григоровича його давній приятель Я. Г. Кухаренко, який в цей час подорожував до Одеси. Пишучи 7 серпня 1857 р. листа Шевченкові, старий Кухаренко розповідав:

«В последніх числах юля я їздив в Одес, взяв із інститута другу дочку і приїхав удвох додому в конці юля... В Одес я заїхав морем. В Одесі і Вознесенську я розказував добрим южно-русакам, з которими річ заходила, де тепер, мій друже, обрітаєшся і показував твоє поличьє (я його обробив в Одесі, звичайно, як слід). Та й люблять же тебе на Україні, брате».

Відомо, як великодержавники різних мастей намагались заперечити український характер Одеси та інших міст тої місцевості, для якої було вигадано штучну назву «Новоросії», щоб підкреслити її окремішність від України, від «Малоросії». Ці теревені виразно розбивались тими свідоцтвами інтересу й любові до Шевченка з боку одеських та вознесенських громадян, з якими розмовляв Кухаренко.

Кілька разів після повернення з заслання згадує Тарас Григорович Одесу в своєму листуванні. Тричі він робить це в листах до «названого брата» Варфоломія Григоровича Шевченка. Зв'язані всі ці згадування з прагненнями Тараса Григоровича влаштувати через знайомих йому осіб на службу в Одесі — в механічних майстернях Російського товариства пароплавства і торгівлі — найстаршого з дітей Варфоломія — Каляника. Писав Тарас Григорович з цього приводу і листа безпосередньо в Одесу — полковникові Іваницькому, який очолював ці механічні майстерні. Лист до Іваницького до нас не дій-

---

Одеси та інших, що тяжать до неї, міст, до розшуку колись тут реалізованих малюнків — що, як видно на прикладі названих Шевченком в листі „Цыгана" і „Монаха", лишаються ще невідомими і взагалі не знайденими.

шов, але згадки про нього є в листах до В. Г. Шевченка від 22 та 29 січня 1861 р.

Згадування Шевченком Одеси носять тут цілком родинний характер, вони зв'язані з постійними намаганнями Тараса Григоровича чим-мога піти назустріч своїм рідним і близьким друзям. Але серед тих листів шевченкових останнього періоду — після заслання — особливу увагу привертає до себе один лист.

Він писаний ще 17 лютого 1858 року з Нижнього-Новгорода І. О. Ускову (комендантові новопетровського укріплення, з яким Шевченко зберігав приятельські взаємини) і містить плани, які поет, вирвавшись врешті на волю, будував на майбутнє. «На будущей неделе, — писав він, — думаю навсегда оставить Нижний Новгород, прожить до весны под Москвой у сына Щепкина, а весною, если не разрешат мне жить в столицах, поеду в Харьков, в Киев, в Одессу и заграницу».

Знаменним є той контекст, в якому згадується в листі Одеса: «Поеду... в Одессу и заграницу». В царській Росії, незалежно від того, чи в засланні, чи на волі, Шевченко, як і інші передові діячі російської та української інтелігенції, відчував себе як у тюрмі і рвався на Захід. Стремління до подорожі за кордон в нього було ще за молодих років і він вирушив було навіть у рейс на одному з балтійських суден, але, захворівши, змушений був з дороги повернутись додому. Тепер після петропавловської кріпості, жандармських допитів і майже 10-річного заслання це прагнення уїхати за кордон повинно було стати ще більшим і наполегливішим. Поет одверто каже про нього в цьому листі до Ускова.

Саме з цією метою він і вирішує їхати до Одеси, щоб звідти податись за кордон. Одеса справедливо вважається йому південним «вікном до Європи». Саме ж звідти мріяв свого часу тікати за кордон, за море інший зацькований велетень — його кращий вчитель, гаряче любимий Пушкін.

Але, як і Пушкіну, не вдалося здійснити побіг і Шевченкові, який бився у задушливих тисках імперії. Він не вірив облудливим обіцянкам царя про реформи, про волю і проносив у всіх творах один жагучий заклик

до сокири, до збройної боротьби, до повстання проти гнобителів. Він пристрасно мріяв про справжню волю, про справжнє щастя, жадібно тягнувся до нього і, коли думав про це, зв'язував ці свої думи з південним приморським містом, звідки уходили у всі краї світу великі і маленькі кораблі. Він відчував зорю радісного, світлого життя, що сходила зза моря, коли писав, тільки но повертаючись із заслання, своїх «Неофітів», і звертався до коронованого тирана з грізними, повними немилосердного гніву, словами:

Із-за моря
Ужо встає святая зоря.
Не громом праведним, святим
Тебе уб'ють. Ножем тупим
Тебе заріжуть, мов собаку,
Уб'ють обухом.

Наполегливо чекав він часу неминучої розплати і жадібно вдивлявся в далекі обрії, чекаючи тої святої зорі.

П. КОГАН

БОРЕЦЬ ПРОТИ ШЛЯХТИ

Шляхами України йшли сліпі кобзарі і бандуристи. В кожному селі їх оточував натовп, і тоді вони співали пісень про минуле, про славні справи Коліївщини, про величні епізоди боротьби українського народу за своє визволення. В цих овіяних героїчним романтизмом піснях розповідалося про відвагу народних богатирів, про їх молодецькі сутички з ворогом, про незламну силу народу, переможця ненависних панів-загарбників. Про яскраві події минулого розповідали дітям і внукам їх діди — свідки й учасники цієї боротьби.

Як чудесний талісман зберігав у своїй пам'яті ці невмирущі образи бійців, події і справи минулого Іван Шевченко. Сівши на призьбі і примружуючи очі від сонця, дід довго і з захопленням розповідав про все, що пам'ятав і знав, найуважнішому слухачеві своєму — внукові Тарасу.

Так у серце Тараса Шевченка кинуто було перше насіння ненависті і презирства, насіння, якому пізніше судилося розцвісти в свідому і непримириму ненависть поета-борця до пригнічення і до всякої сваволі. Минули роки, і великий поет, патріот-революціонер Тарас Григорович Шевченко взявся ретельно і глибоко вивчати історію дорогої батьківщини. Він зберіг у своїй пам'яті оповідання діда і пісні кобзарів, творчо оформив їх і геніальними поетичними образами закарбував у віршах і народне горе, і великі перемоги українського народу над польськими загарбниками, і священні заклики до даль-

шої боротьби. І стала слава Шевченка славою великого Кобзаря, чудового співця боротьби народу проти польської шляхти.

Пани-ляхи прокладали собі шлях до поневолення свободолюбивого українського народу вогнем і мечем. Як пси на живе м'ясо, кидалися вони на чужу землю, грабували, гвалтували, вбивали. Росла панщина, росли податки, ріс гніт. Навкруги, як писав про це Шевченко, «розлилось широке море сльоз і крові». Здавалось, сама земля увібрала в себе страждання народні, змучилась стогоном, що лунав на її безкраїх просторах.

Ось великий Кобзар розповідає про це, і змальована ним картина потрясає висловленням печалі і скорботи поета за народ і спопеляючою силою гніву проти його катів.

Пожар не гасне, люди мруть,
Конають в тюрмах, голі, босі...
...А дівчата!..
Землі козацької краса,
У ляха в'яне, як перш мати,
І непокритая коса
Стидом січеться; карі очі
В неволі гаснуть.
Горе, горе!
Молітесь, діти! Страшний суд
Ляхи в Україну несуть —
І заридають чорні гори.

На гнів і сваволю польських панів, на дикий і скотський їх розгул народ відповів грізною хвилею повстань. Як один чоловік піднявся весь український народ, щоб «одностайно стати на ворога лукавого, на лютого ляха» і помститися йому за «пожари, за кражі і за кров». Справедливий гнів народний, його помста знаходять у поета гарячий поетичний відгук, викликає у ньому піднесення, віру в сили народу, в його майбутнє. Поет-революціонер всіма своїми думками і почуттями переноситься в події минулого, в ньому воскресають в усій силі і красі окремі епізоди і ціла епоха героїчної боротьби. Він одверто висловлює свої симпатії до повсталого народу. Він оспівує кожну його перемогу, успіх, вождів, рядових представників народу-богатиря. Він захоплює своїх читачів величчю прикладів боротьби в ми-

нулому, гарячим прагненням продовжувати цю боротьбу в сучасному.

Шевченко створює поетичні речі, чудові своєю мужністю, героікою, силою проникнення в глибину віків, точністю і яскравістю опису. Він не ідеалізує минулого і не вихваляє доблесті самих гетьманів, як намагалися твердити буржуазні націоналістичні писаки. Він висловлює презирство до кожного, хто зраджував інтереси народу, і навіки таврує таких зрадників, називаючи їх «варшавським сміттям». Шевченко був повний одним бажанням: відобразити в своїй творчості ненависть проти всякого рабства і пригнічення, велику силу своєї любові до батьківщини, до народу. І він вітає всіх, хто підіймається проти панів, знищує їх в ім'я народного щастя і свободи. Оглядаючи простори батьківщини, на яких ще збереглися сумні рештки руїн і смерті, нагадуючи про колишні героїчні битви народу за свою незалежність, поет у своїй повісті, написаній російською мовою, «Прогулка с удовольствием и не без морали» висловлює цю свою думку, це бажання надзвичайно образно і проникливо.

«— Что же говорят пытливому потомку эти частые темные могилы на берегах Днепра и грандиозные руины дворцов и замков на берегах Днестра? Они говорят о рабстве и свободе. Бедные, малосильные Волынь и Подолия! Они охраняли своих распинателей в неприступных замках и роскошных палатах. А моя прекрасная, могучая, вольнолюбивая Украина туго начиняла своим вольным и вражьим трупом неисчислимые курганы. Она своей славы на п о т а л у не давала, ворога деспота под ноги топтала и — свободная, нерастленная — умирала. Вот что значат могилы и руины. Не напрасно грустны и уныла ваши песни, задумчивые земляки мои. Их сложила свобода, а пела тяжкая одинокая неволя».

Боротьба з польськими панами, які намагалися загарбати родючі поля України, закріпачити український народ і відірвати його від братського руського народу, тягнеться з найстаровинніших часів. І раз-у-раз польська шляхта діставала за це такі «прочухани», що довгий час не могла спам'ятатися. В 1018 і 1069 рр. польські війська робили грабіжницькі наскоки на Київ, але на захист вітчизни піднявся весь народ і нищівним ударом

ворог був відкинутий назад. Український народ громив польських окупантів під Корсунем, під Пилявцями, під Жовтими Водами, під Переяславом, в грізні дні Коліївщини.

Великий Кобзар не обминає жодної з цих подій. Героїчні справи далекого минулого українського народу знаходять найжвавіший відгук в його серці, глибоко хвилюють його.

У поета ніколи не згасав інтерес до показу боротьби народу проти польських загарбників. Бувши в засланні, далеко від України і Петербурга, він з дивовижною цільністю відновлював у пам'яті події минулого. В 1849 році на острові Кос-Арал він пише три твори, присвячені боротьбі з польською шляхтою — «Швачка», «Заступила чорна хмара» і «У неділеньку у святую».

В першому виданні «Кобзаря», опублікованому в 1840 році, із восьми вміщених у ньому віршів чотири написані на ту ж хвилюючу Шевченка тему.

В поемі «Тарасова ніч» поет з граничною виразністю і живописністю розповідає про бій народу з польськими панами-загарбниками. На чолі повсталих стояв народний полководець Тарас Трясило. Три тижні тривав жорстокий бій на річці Альті під Переяславом. Український народ вщент розгромив військо окупанта Конецпольського.

Лягло сонце за горою,
Зірки засіяли.
А козаки, як та хмара,
Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба —
Ревнула гармата;
Прокинулись ляшки-панки,
Нікуди втікати!
Прокинулись ляшки-панки,
Та й не повставали:
Зійшло сонце, ляшки-панки
Покотом лежали.

Шевченко разом з народом — героєм його віршів — прославляє доблесних і відданих народові керівників повстання, з гордістю і любов'ю згадує про їх перемоги і співає їм хвалу.

В 1841 році вслід за поемами «Іван Підкова» і «Тарасова ніч» поет-революціонер створює своїх знамени-

тих «Гайдамаків» — поему-епопею, поему мужності і героїзму народу. Те, що було наче тільки контурно намічене в написаних доти віршах поета про боротьбу гайдамаків з польською шляхтою, в новій поемі дістає розгорнуте і глибоке освітлення.

«Гайдамаки» — це по суті панорама Коліївщини, найбільшого повстання селян Правобережної України в 1768 році. В «Інтродукції» до поеми Шевченко робить історичний відступ, висловлює свої думи і погляди на описувані ним події.

В першій частині поет вводить нас у життя героя поеми — наймита-сироти Яреми. Тут автор присвячує свої рядки тільки особистому життю головного героя, обстановці, в якій він живе і працює, тим самим розкриваючи причини, що привели Ярему до думки про участь у назріваючому повстанні. Ярема зазнає на собі подвійного гніту — українського пана і польського шляхтича. Він усвідомлює весь жах свого становища, своєї залежності від них і поривається до свободи. Дізнавшись про те, що Гонта і Залізняк збирають сили для боротьби, Ярема прощається з любимою Оксаною і йде до гайдамаків.

В другій і третій частинах поеми Шевченко гнівно, в усій неприфарбованості малює звірячий розгул польської шляхти на Україні. Сповнені великого трагізму створені ним сцени знущань польських конфедератів з титаря — батька Оксани, з милої української дівчини Оксани, смерть титаря і т. д. Сторінки, які змальовують патріотизм народу, заклики вождів повстання Гонти і Залізняка до боротьби, відгук на цей заклик тисяч знедолених людей, загальне народне піднесення, — всі ці сторінки Шевченко написав з такою художньою силою і реалістичною правдоподібністю, яким мало що може дорівнювати в усій світовій літературі.

Всі, і старі і малі, піднялися проти панів, на захист своєї свободи.

Жінки навіть з рогачами
Пішли в гайдамаки.

Гайдамаки наздоганяють парубка з торбиною за плечима:

— Гей, старченя! Стривай лишень!
— Я не старець, пане!
Я, як бачте, гайдамака...
...І я й батько святим ножем;
А мати нездужа,
А то й вона б...

Буржуазних націоналістів відвертало від тієї величезної ненависті, якою пройнята поема, а вогні пожарищ і моря панської крові кидали їх в боязкий трепет. Але Шевченко не боявся того, що ці панки обвинуватять його в «кровожерності». Поет-революціонер тверезо оцінював становище і розумів, що для завоювання свободи народові треба відповісти силою на насильство. Опис картини повстання надзвичайно лаконічно і точно передає характер подій.

Повалили гайдамаки,
Аж стогне діброва...
...Зайнялася Смілянщина,
Хмара червоніє,
А найперше Медведівка
Небо нагріває,
Горить Сміла, Смілянщина
Кров'ю підпливає,
Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси;
Чорним шляхом запалало,
І кров полилася
Аж у Волинь. По Поліссі
Гонта бенкетує,
А Залізняк в Смілянщині
Домаху гартує.

З властивою поетові-революціонерові актуальністю і величезним реалістичним чуттям Шевченко в показі дуже сумного для польських загарбників фіналу повстання твердить, що така доля чекає всякого, хто спробує потоптати чужу незалежність, священну свободу народу.

Купою на купі
Од Києва до Умані
Лягли ляхи трупом.

В цих словах звучить і торжество справедливої перемоги, і гнівний заклик до повстання, звернений до сучасних поетові пригнічених людей.

В «Гайдамаках» Шевченко проводить думку про те, що тільки участь у визвольній боротьбі проти панства, проти польської шляхти підносить людину з народу («Я не старець... Я, як бачте, гайдамака»). З особливо разючою силою поет показує це нове високе почуття достойності людини, що піднялася на боротьбу за загальну справу, в образі наймита Яреми, бідняка-сіромахи. Перед лицем ворога, який зазіхає на незалежність батьківщини, Ярема знаходить у собі неабиякі сили. Коли цей батрак зрозумів необхідність боротьби, він уперше відчув, що у нього «виросли крила», що він «неба достане, коли полетить». Шевченко наділяє свого героя рицарськими рисами народного богатиря, грізного месника за всі учинені шляхтою народові несправедливості. Все особисте у Яреми відступає на другий план перед громадським обов'язком, перед величчю творимої громадської справи. Коли це треба для справи, він покидає в біді свою любиму Оксану, що була в руках ненависних псів-конфедератів. Усвідомлення того, що він потрібний для боротьби, ніколи не покидає його. Воно пройняте безмежною ненавистю до ворогів, безграничною любов'ю до народу.

А сьогодні, коли й умру,
З домовини встану
Ляхів мучить. Серце моє!
Оксано! Оксано!

Тема боротьби народу з загарбниками чужих земель пронизує всю творчість Шевченка. Бувши поетом-інтернаціоналістом, якого турбувала доля народів усього світу, Тарас Шевченко широко відбив цю тему не тільки щодо українського народу, але і в показі боротьби кавказських народностей з колоніальними домаганнями царизму («Кавказ»), в опорі чехів іноземним завойовникам («Іван Гус») і т. д. З особливою силою звучав могутній поетичний голос Шевченка в передачі героїчного минулого волелюбивого українського народу — борця проти агресивних домагань польської шляхти. Щодо цього «Гайдамаки» є справжньою перлиною світової «бунтарської» літератури. Висока правдивість, одушевлена дивною своєю досконалістю, поетичною формою,

вміння піднести історичну тему до висот злободенного актуального життя, — все це збуджувало і посилювало революційні почуття народного читача. Недарма налякані появою «Гайдамаків» дворяни потребували заборони поеми, вказуючи при цьому на те, що «народ, видя в них (віршах Шевченка) изображения мести и резни, кровопролития, побуждается к тому, чтобы повторить эти дела, столь прославляемые».

Зберегли «Гайдамаки» свою актуальність і досі, як грізне попередження всяким загарбникам, що зазіхають на щастя і волю українського народу, щастя і волю, завойовані ним з братською допомогою великого російського народу.

Поет - демократ Шевченко палко ненавидів польську шляхту, як і всяких гнобителів, ненавидів і ставився з презирством за її загарбницькі зазіхання. В той же час поет ясно бачив, яка прірва поділяє польських поміщиків від експлуатованих ними поляків-селян. Він розумів, чиїми руками намагається загрібати жар польська шляхта. Ось чому у вірші «Полякам» Шевченко одверто висловлює свої симпатії до трудящих поляків, закликаючи польські і українські народи подати один одному руки. Він пише, що трудящого поляка і українця «розсіяли, розвели» мерзенні «ксьондзи, магнати», з якими пора розрахуватися.

Відомо, з яким щирим співчуттям ставився титан української революційної поезії до польських революціонерів-борців за національне і соціальне визволення своєї країни. Тісні узи дружби зв'язували його з групою цих людей, які були разом з ним заслані. Особливо велика була ця дружба з художником Броніславом Залеським — про нього Шевченко не раз згадує в своєму «Щоденнику».

Інтерес поета до визвольної боротьби українського народу був надзвичайно багатогранний. Цей інтерес не тільки пронизував усю його творчість, ним поет запалювався, ним він жив і дихав. Героїчні приклади минулого утверджували в ньому віру в непереможність народу, який повстане проти всякого панства і кінець-кінцем зірве з себе тяжкі кайдани.

Розкуються незабаром
Заковані люди.
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори.
І потече сторіками
Кров у синє море

— вістить поет кінець панству.

Народ, і тільки народ зробить це! В своєму «Посланні до земляків» Шевченко висміює домагання української ліберальної інтелігенції, яка бачила в серпанку минулого тільки фігури гетьманів, які нібито мало не самі добивалися перемог. Поет, не принижуючи, а підносячи ватажків повстання, які завжди йшли за народом, у той же час з величезною ненавистю говорить про зрадницьку роль окремих воєвод і гетьманів. Тарас Григорович закликає всіх чесних людей ретельно проникнути в глибини історії України, її вільнолюбного і мужнього народу.

Поет побував у багатьох місцях історичних битв, він збирав силу-силенну відомостей, цікавлячись найменшими деталями і свято зберігаючи їх у пам'яті. Він завжди охоче співав бойові пісні народу, пісні, що допомагали його перемогам. Із «Щоденника» Шевченка видно, як він просив близького друга Лазаревського записати йому пісню про Кармелюка — цього «славного лицаря». Вряд чи можливо в короткій статті показати наскільки поет-революціонер ненавидів польську шляхту і любив свій народ, його славних представників, які різноманітні були його інтереси до визвольної боротьби.

Вивчаючи весь творчий шлях великого Кобзаря, ми неминуче приходимо до висновку, що його вірші, пісні про боротьбу народу проти польської шляхти відіграли значну виховну і революціонізуючу роль у масах. Повні священного гніву і неперевершеної краси вірші-пісні Кобзаря завжди чесно служили українському народові в його визвольній боротьбі. Вони посилювали прагнення побороти гнобителів і загарбників у роки кріпацтва і в більш пізні роки. В роки громадянської війни вони допомогли радянському народові розгромити орди білополяків, які насмілилися переступити священні рубежі Радянської країни.

З піснями Шевченка на устах йшли наші бійці на польського пана і в історичні дні визволення своїх єдинокровних братів, трудящих Західної України спід гніту свого одвічного ворога — шляхти. З цими ж піснями, вічно живими і повними народної мужності і сили, знову підуть у бої громадяни щасливої соціалістичної України, якщо будьяка гадина насмілиться ступити на священну землю нашої батьківщини.

Е. ПАВЛИЧЕНКО

ВЕЛИКИЙ РАССВЕТ

Шевченко не спит...
По привычке врожденной
Пытаются пальцы
Перо прихватить...
Камыш Кос-Аральский
Шумит монотонно,
И мыслей волнующих
Тянется нить...

То тополей стройных
Сквозит вереница,
То волны днепровские
Глухо гудят,

То рядом мерещатся
Близкие лица
Друзей — земляков
У приземистых хат.

— Здорово! — и длится
Меж ними беседа,
И речью родною
Вся крепость полна.
И вьюги — как не было!
Руку соседа
Он жмет! И над степью
Проходит весна...

И впрямь: почернел
И осунулся дряблый
Под солнцем чудесным —
Растаявший снег!
И цвет проступает
Среди вишен и яблонь,
И льды пронеслись
По течению рек.

Откуда, нивесть, —
Карандаш! И измятый, —
Затих в ожиданьи
Бумаги клочок...
Но слышится голос
В тиши каземата
И падает тяжко
Рука на плечо.
Жандарм у дверей
Усмехается криво,
Солдату кивая,
Кричит: — Отобрать!
А сколько бы нужно вам,
                Реки и нивы,
Соседи далекие, —
Сердцем сказать!
А сколько бы нужно
Родившихся песен
Послать вам, как бодрость,
Сквозь тысячи верст!
И ворот рубахи
Становится тесен,
Как крепость,
Как окрик жандарма
                — Здесь — Орск!
Но ночью слагаются строки:
Ты спета
Чудесная песня!
Ты мчишь вопреки —
Всей каторге этой,

Всем этим запретам —
Сквозь тысячи верст —
До порогов реки!

К народу! К народу!
И яростной речью
О гнете, о барщине, о кандалах -
Над Киевом и над Полтавой,
Над Сечью
Над всей Украиной —
Далече, далече
Простерся тех крыльев
Могучий размах!

Пусть мучает кашель,
Пусть в этом застенке,
В солдатской шинели
Всю жизнь скоротать -
Но нет, не согнется,
Не смолкнет Шевченко,
Здесь в сердце —
И песни, и родина — мать!

Он смотрит в окно:
Далеко до рассвета...
Но что ему скука,
Болезнь и запрет...
Та песня борьбы, —
Для веков она спета:
Над родиной близок
Великий рассвет!

І. БОЛЯСНИЙ

«ЖИВОПИСНАЯ УКРАИНА»

Найкрупнішим і першим послідовно реалістичним твором Шевченка-художника була серія офортів — «Живописная Украина» (1844 р.). Тарас Григорович, як представник народу, як демократ, з самого початку розвитку своєї творчості стихійно тяжив до реалізму. Однак, «на крыльях перелетев в волшебные залы Академии художеств», потрапивши в учні свого мецената і «духовного отца», куміра того часу художника Карла Брюллова, він деякий час був у полоні романтики школи свого вчителя, і на нього почали впливати канони псевдокласицизму, які тоді ще панували в Академії.

Цей вплив знайшов свій відбиток у роботах «Девушка гадает у цыганки» (1840 р.), «Сон бабушки и внучки» (1840—43 рр.), «Прерванная встреча» (1840—43 рр.), «В гареме» (1843 р.) і т. д.

Шевченко не раз зустрічав протидію свого вчителя, коли брався за сюжети, які не відповідали поглядам Брюллова і академічним канонам. Наприклад, Шевченко розповідає: «Я начертил эскиз, как Петр Пустынник ведет толпу первых крестоносцев через один из германских городков... показал Карлу Павловичу он мне строжайше запретил брать сюжеты из чего бы то ни было, к р о м е б и б л и и, д р е в н е й г р е ч е с к о й и римской истории»[1] (підкр. мною — *І. Б.*)

[1] Автобіографічна повість „Художник".

Однак, не зважаючи на це, Шевченко незабаром рішуче поривае з школою свого вчителя. Уже в роботах «Мальчик - сиротка делится милостыней с собакой» (1840 р.), «Катерина» (1842 р.), «Селянська родина», «На пасеке» (1843 р.) він стає на шлях реалізму.

Що ж дало можливість Шевченкові вирватися з кола впливів Брюллова і академічних канонів псевдокласицизму і виступити реалістом у «Живописной Украине»? В області характеру виконання своїх робіт Шевченкові допомогла в цьому нова техніка художника — офорт, в області же тематики — поїздка по Україні, де він живився новими живущими соками народності.

Та обставина, що офортом в Академії не працювали, що такий видатний тоді гравер, як Іордан, який був професором Академії, не визнавав законності існування офорта взагалі, була причиною відсутності впливу рутинних традицій академізму на цю область мистецтва. А це в свою чергу дало можливість Шевченкові остаточно звільнитися від Брюлловської школи.

Вчитися мистецтву офорту в Росії Шевченкові не було в кого. Офіціально визнаним мистецтвом гравюри була гравюра різцем на міді, а окремі спроби в офорті Кіпринського, Венеціанова, Сапожнікова були дуже незначні і не знайшли собі місця в розвитку офорта.

Шевченка не приваблювала техніка гравюри різцем на міді, яка була поневолена тим підсолодженим академізмом, проти якого виступав художник. Він береться за офорт і звертається до Рембрандта. Шевченка вабило в Рембрандті і оригінальне розв'язання проблеми освітлення і його виключна живописність навіть в офорті, що якось внутрішньо живе багатством свого колориту.

Перехід Шевченка до офорта був визначений його чималою практикою малюнка пером. Як в офорті, так і в малюнку пером, з яким він виступав як ілюстратор ряду видань, Шевченко вбачав не просто різноманітність техніки, а засіб масового поширення мистецтва художника, популяризації історії, життя, побуту і звичаїв народів, тобто те, що частково знайшло своє розв'язання в «Живописной Украине».

Крім численних малюнків пером, офорту у Шевченка передувала його перша гравюра — ілюстрація «Король Лир» (гальванографія).

Шевченко, який уважно стежив за всією найновішою літературою того часу, в 1842 році познайомився з технікою гальванографії, знайденою Яренцом Кобелем в 1840 році (Мюнхен), і виготовив цим способом ілюстрацію «Король Лир» для брошури «Гальванография», виданої в Петербурзі. Ця ілюстрація повинна була служити зразком нової техніки гравюри.

Ілюстрація пером, гальванографія підготовили Шевченка з точки зору технічної до видання своїх офортів. Поїздка ж по Україні в 1843—44 рр. дала нову творчу наснагу, збагатила творчу думку художника новими соціально значимими темами. Коли Шевченко п'ятнадцятирічним хлопчиком залишив у 1829 році вперше свою батьківщину, він не в силі був тоді зрозуміти в усій їх глибині соціальні явища на батьківщині. Тепер же народний художник, у якого значно оформився революційно-демократичний світогляд, відвідуючи поміщиків (доступ до них йому був раніше закритий), відвідуючи кріпосних селян на Правобережжі і Лівобережжі України, глибше і краще розібрався у відносинах кріпаків і кріпосників і виступає як справжній демократ, художник-реаліст в серії офортів «Живописная Украина». Всього вийшло шість офортів: «Судная рада», «Дары в Чигирине», «Старосты», пейзажі: «Выдубецкий монастырь», «В Киеве», «Казка» (за сюжетом казки «Солдат и смерть»).

Коли Шевченко після повернення з України в Петербург в 1844 році почав працювати над своєю «Живописной Украиной», він пише Бодянському: «Я ее рисую в трех книгах, в первой будут виды или по красоте своей или по истории примечательные, в другой теперешний человеческий быт, в третьей история». В год будет выходить 10 картин... Текст думаю выпускать раз в год, а картины трижды».

Шевченко хотів розповісти правду про історію, побут і звичаї свого народу. Він хотів цим своїм виданням твори мистецтва зробити доступними народові, але

в умовах кріпосницької Росії це здійснити не вдалося. Важке матеріальне становище художника зривало його починання; а видання було порівняно дорогим, і кріпосний селянин не міг придбати офорти, дворяни ж в своїй переважній більшості любили милуватися лише солоденько підсоусованими картинками або творами живопису в дусі псевдокласицизму. Реалізм Шевченка був їм не до душі, і Тарас Григорович змушений був звертатися по допомогу до тих надзвичайно небагатьох одиниць з дворянського суспільства, які були шановниками його таланту.

Діяльну участь у поширенні перших офортів брала кн. Рєпніна. 24 жовтня 1844 р. вона пише Шевченкові: «Вам непременно надобно прислать мне две программы вашей «Живописной Украины», дабы возможно было произвести подписку во время выборов в Полтаве и Чернигове в сентябре и октябре».

Однак дворянські «выборы» принесли дуже мало втішного. Не допомогло в реалізації видання і повідомлення «Северной пчелы» (25 серпня 1844 р.) про те, що «известный и любимый поэт-живописец Т. Г. Шевченко решился приступить к изданию, названному им «Живописная Украина».

23 вересня 1844 р. Шевченко звертається з листом до кн. М. А. Цертелєва в Харків, в якому пише: «Начал-то я начал, а уже кончу не знаю как. Ибо без людей и денег не добьюся ничего. И кажется еще никто ничего не сделал без этого товарищества, на то они и люди, на то они и деньги. Будьте добры, помогите мне, вы имеете силу и славу и любите ту страну, что я теперь начал рисовать». Потім Шевченко змушений був вдатися до підтримки «Общества поощрения художников».

Не зважаючи на всю наполегливість, енергійність, йому не вдалося повністю здійснити свою ідею. На першому випуску «Живописной Украины» видання припинилось.

Своїм змістом і технікою виконання особливої уваги заслужує офорт «Дары в Чигирине».

На офорті зображена приймальня Хмельницького, в

якій чекають гетьмана Богдана три посли: московський, турецький і польський. На столі лежать дари репрезентованих держав. Біля дверей стоять два козаки з особистої охорони Хмельницького. На стіні — портрет козака Малая.

Надзвичайно показовим є те, що Шевченко тут цілком уникнув тої умисної ефективності, ідеалізації, яка була властива історичним полотнам художників того періоду. Шевченко з реалістичною правдивістю передає архітектуру Богданівської резиденції, костюми його охорони і прибулих послів. В стоячих біля дверей козаках ми бачимо людей, які недавно залишили орну землю і взялися за зброю.

Глибоко реалістична, історична характеристика настрою і психології послів.

В півтіні, в правому куті офорту на лаві сидить трохи зігнувшись посол польський. Його дипломатична місія не може тут увінчатися успіхом. Все положення його корпусу, його пригнічений настрій свідчать про те, що його присутність тут вимушена — лише виконання волі короля.

В центрі кімнати, біля стола, стоїть посол турецький. В його фігурі і настрої ми вже не знаходимо такої безнадійності, як у посла польського. Він більш впевнений в успіху, ніж його колега, але він не без нервозності зосереджений.

В зовсім іншому настрої сидить трохи розвалившись посол від Московської держави. Цей персонаж виписаний Шевченком з особливою ретельністю і симпатією. Він акцентує увагу глядача саме на цій фігурі, в якій ми знаходимо спокій, впевненість у собі, віру в те, що саме він, а не хто інший доб'ється схильності Богдана Хмельницького і українського народу.

Шевченко, який в усьому своєму практичному житті поета і художника відчував безпосередній взаємозв'язок руської і української культури, як демократ, цим своїм офортом показав глибоке розуміння історично визначеного зв'язку українського і руського народів. Цей офорт — потужний удар по буржуазних націоналістах, які фальсифікували Шевченкову творчість.

Світогляд демократа відбився в офорті «Судная рада», де Шевченко виступає на захист народоправства.

Біля хати зібралися «миром розсудити» двох сутяжників. Перед нами галерея найрізноманітніших типів селян, з дуже вдалою, виключно індивідуалізованою характеристикою їх психології і настрою. Сутяжники скинули шапки. Один з них підвів гордо голову, явно відстоюючи свою правоту. Другий, глибоко відчуваючи свою вину, поник чолом. Голова, спираючись на палицю, і два члени ради уважно вислуховують суть справи. Решта присутніх, хто за хатою, а хто просто осторонь, про щось радяться.

В умовах кріпосницької Росії ніякий суд, ні панський, ні царський, не міг дати селянам справжнього правосуддя, і всі їх тяжби вони старалися розв'язувати миром, судною радою. Це прагнення до народного судоправства з глибокою реалістичністю передав Шевченко.

Цікавий характером засобу освітлення офорт «Старосты», де Шевченко показує глядачеві епізод з українського побуту, сценку сватання. Джерело ствітла, розташоване в центрі, за фігурою, що стоїть до нас спиною (це часто зустрічається і в дальших роботах Шевченка — «Шевченко в Орской казарме», «Бутаков и фельдшер Истомин» та інш.), контрасти, різкі переходи від світла до тіні, створюють можливість Шевченкові кількома плямами дати характеристику його строго індивідуалізованим героям. Подібний характер освітлення вказує на вплив тут Рембрандта, але засоби освітлення у Рембрандта дуже часто є самоціллю, а у Шевченка вони витікають з характеру роботи і визначаються сюжетом.

Не малий інтерес являє офорт «Казка», сюжет якого будується на відомій казці «Солдат и смерть», що є гострою сатирою на кріпосницьку дійсність, а в деяких варіантах і на релігію.

Один варіант казки починається словами: «Служил Солдат богу и великому государю целых двадцать пять лет, выслужил три сухаря и пошел домой на родину» (Народные русские легенды. Собраны А. Н. Афанасьевым. Изд. М. 1859 г.). Другий варіант починається так:

«Один солдат прослужил двадцать пять лет, а отставки ему нет как нет. Стал он думать да гадать: «Что такое значит?» Прослужил я богу и великому государю двадцать пять лет, в штрафах не бывал, а в отставку не пущают; дай пойду куда глаза глядят». Думал, думал и убежал».

Далі в казці розповідається про те, як солдат зустрів бога, який послав його в рай, але «Какой тут рай — восклицает солдат — ни табаку ни вина», пішов в пекло, але і звідти втік. «А смерть давно на него зубы точит» — говориться в казці.

Зустрів Солдат знову бога і говорить йому: «Господи, поставь меня у своих дверей на часах». Бог погодився. Солдат стоїть на варті; приходить Смерть і проситься до бога довідатися, що їй робити. Коли Солдат доповів богові про Смерть, він наказав їй: «чтобы она три года морила самый старый люд». Солдат думає собі: «Этак она отца моего и мать уморит, ведь они старики». Вийшов і сказав Смерті: «Иди по лесам и три года точи самые старые дубы». Смерть заплакала і пішла. Потім знову приходить. На цей раз по доповіді Солдата бог наказав три роки морити молодих. Солдат думає: «Эдак, пожалуй, она братьев моих уморит». І не виконавши божого наказу, сказав Смерті, щоб вона три роки молоді дуби точила. Так було в третій раз, коли бог наказав малят морити. На четвертий раз Смерть засперечалася з Солдатом і добилася особистої аудієнції у бога. Бог розгнівався на Солдата за те, що він не виконав наказу, і сказав: «Ну ступай же, за это носи девять лет смерть на закортышках (плечах)».

Таким чином народна легенда виводить тут бога, як причину всіх нещасть і виправдує неслухняність Солдата.

Далі в казці розповідається про те, що засіла Смерть на Солдата. «Солдат — думать нечего — повез ее на себе, вез, вез и уморился. Вытащил рог с табаком и стал нюхать. Смерть увидела, что Солдат нюхает, и говорит ему: «Служивый, дай мне понюхать табачку. — Вот те на! Полезай в рожок, да и нюхай, сколько душе угодно». Смерть влезла в рожок, а Солдат закрыл его, положил в сапог, за голенище и снова при-

шел на старое место. Когда бог увидел Солдата, он с удивлением спросил о Смерти. Солдат указал ему на свое голенище. Бог попросил показать Смерть. «Нет, Господи, не покажу, — ответил Солдат, — пока девять лет не выйдет, шутка ли ее носить на закортышках. Ведь она не легка». «Покажь, я тебя прощаю», — говорит бог. Солдат и показал, а господь обманул Солдата и велел Смерти уморить служивого». (Отже, тут бог виступає вже і як обманщик). Але і на цей раз не вдалося Смерті уморити Солдата. Коли він повинен був лягати в труну, він обхитрив Смерть.

Цей епізод повторюється в багатьох варіантах.

Поставивши собі за мету відбити в «Живописной Украине» звичаї і побут народу, Шевченко використав фольклор, дуже поширений на Україні.

Художник у своєму офорті, зобразивши той момент, коли Смерть просить у Солдата табаку, нагадує в завуальованій формі народну сатиру.

На офорті зображений сидячий Солдат без лівої ноги. Праворуч від нього стоїть костур. Солдат подає ріжок Смерті, яка одягнута в український одяг.

В усіх цих офортах, які є першими в практиці Шевченка, він виступає, як великий майстер, що створив зразки мистецтва, як зрілий реаліст і оригінальний художник.

В основу роботи над офортом Шевченко кладе малюнок пером, олівцем, сепією. Ці малюнки він доводить до максимальної завершеності і до офорту підходить, як до вірного переказу оригінального малюнка. Тому його офорти відзначаються надзвичайною закінченістю, найтоншою виробкою деталей. Шевченко не знав імітизованого способу роботи голкою. І його лінії паралельні, точно розраховані, вивірені, строго сполучені з характером фактури.

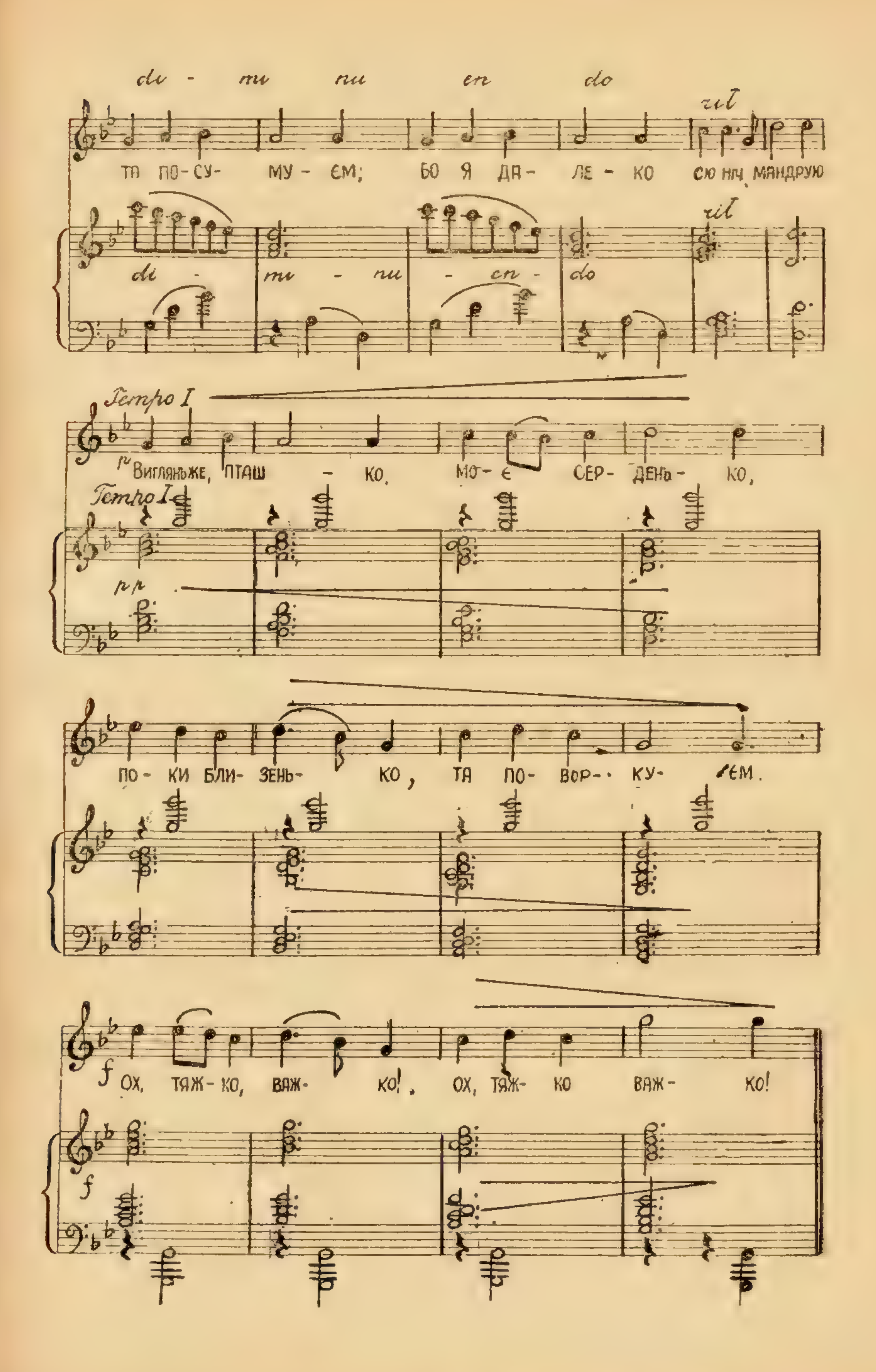
Отже, не зважаючи на те, що Шевченко був особистим другом Брюллова, не зважаючи на те, що він був не тільки його учнем, а і зв'язаний з ним багатьма своїми інтимними почуттями, він рішуче пориває з школою свого вчителя і в «Живописной Украине» вже виступає зрілим реалістом. Це один із блискучих проявів революційного демократизму в творчості Шевченка.

ПІСНЯ ЯРЕМИ

З поеми „Гайдамаки"
Для тенора

Слова Т. Г. Шевченка.
Муз. С. Орфеєва.

di - mi nu en do
rit
ТА ПО-СУ- МУ - ЄМ; БО Я ДА- ЛЕ - КО СЮ НІЧ МАНДРУЮ
rit
di - mi - nu - en - do
Tempo I
p ВИГЛЯНЬЖЕ, ПТАШ - КО, МО- Є СЕР- ДЕНЬ- КО,
Tempo I
pp
ПО- КИ БЛИ- ЗЕНЬ- КО, ТА ПО- ВОР-- КУ- ЄМ.
f ОХ, ТЯЖ-КО, ВАЖ- КО!, ОХ, ТЯЖ- КО ВАЖ- КО!
f

М. ВІЛІНСЬКИЙ

ШЕВЧЕНКО В МУЗИЦІ

Виходець із кріпаків, великий народний кобзар Тарас Григорович Шевченко, який силою свого генія, своєї багатогранної обдарованості став в один ряд з кращими представниками передової російської інтелігенції свого часу — Чернишевським, Герценом, Добролюбовим, Некрасовим і ін., до кінця свого насиченого пафосом боротьби життя не поривав зв'язку з трудовим, знедоленим народом, який разом з ним переживав весь тягар поміщицько-бюрократичного устрою тодішньої Росії.

За влучним визначенням М. О. Добролюбова, Шевченко «жив з народом, і не тільки думкою, але і обставинами життя був з ним міцно і кровно зв'язаний».

І справді, вивчення творів геніального українського поета з цілком очевидною ясністю показує глибоку органічну народність всієї його творчої спадщини.

Шевченко — і поет, і живописець, і драматург, і співець-музикант—ніяк не може бути відірваний від народної творчості.

В цьому його сила, в цьому його революційна непримиренність, в цьому справжня реалістичність його творчого генія.

Ще за дитячих років, бувши пастухом, Тарас Григорович жадно сприймав і вбирав у себе всі красоти рідної української природи. Він захоплювався лірниками, кобзарями, які виконували народні пісні, думи, оповіді про героїчне минуле українського народу. А згодом Та-

расу Григоровичу довелося самому бути свідком, як його тексти — і ті, в яких відбиті враження і переживання дитячих років, і ті, в яких він відбив історію свого життя, що становить, за його словами, частину історії його батьківщини, — ввійшли в пісенний обіхід тих же народних співців, які вважали ці тексти вже своїми, народними.

Так був покладений початок тим пісням, які ми по праву називаємо народними, як, наприклад: «Реве та стогне Дніпр широкий», «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами», «Садок вишневий» і ін. — пісням, яких, до речі, співають і досі, і не тільки на Україні, але і в Далекому Сибіру, в середньо-азіатських республіках, на Кавказі і т. д. Співають, бо за змістом ці українські пісні однаковою мірою близькі і іншим народам, які зберегли пам'ять про своє минуле, таке ж важке, як і минуле українського трудового народу. В цьому іменно і полягає інтернаціональний зміст національної по формі шевченківської творчості.

За даними біографів великого Кобзаря, а також за свідченнями, які ми знаходимо в мемуарній та епістолярній літературі про Шевченка, Тарас Григорович не тільки був непоганим співаком-виконавцем народних пісень, при тому не тільки українських, але і сам був творцем мелодій на деякі свої тексти. Дослідник питання про відбиток творчості Шевченка на народній пісенній творчості Д. М. Ревуцький, наводить переконливі доводи того, що мелодії пісень «Нащо мені чорні брови» і «Тяжко-важко в світі жити сироті без роду» скомпановані самим Шевченком.[1]

Марієтта Шагінян в своїй статті «Музикант»[2], посилаючись на спогади сучасників, пише про «Шевченка-співака, якого збирались, затаївши подих, слухати і в садибах на Полтавщині і на Чернігівщині, до заслання поета; і в домах Щепкіна, Аксакова, Максимовичів, Карташевської після повернення з заслання; і в самому засланні. Якось в Оренбурзі його і іншого співака засланці

[1] Журн. „Радянська музика“ № 6 за 1938 р. Д. М. Ревуцький. „Т. Шевченко в музиці“.

[2] Газ. „Советское искусство“ № 31 за 1939 р.

слухали цілий вечір і плакали. Шевченко проспівав кілька любимих своїх пісень: незмінну «Зіроньку», «Тяжко важко в світі жити», але з особливими почуттями ним була виконана пісня:

Забіліли сніги,
Заболіло тіло
Ще й головонька.
Ніхто не заплаче
По білому тілу
По бурлацькому.

Великий поет, за свідченням його сучасників, ретельно провадив і етнографічну роботу, записуючи народні пісні, думи і оповіді від кріпаків, від бродячих лірників і кобзарів, на весіллях, похоронах тощо. Перебуваючи в засланні в пустинних степах Середньої Азії, він жваво цікавився фольклором киргизів, узбеків, туркменів. Увагу його привертали їх національні музикальні інструменти, пісенні і танцювальні наспіви.

Багато пісень на слова Шевченка, які стали народними, мають цілий ряд варіантів — і текстів, і наспівів. Ця загальна особливість — природний процес того або іншого ступеня трансформації, властивий народній творчості.

Глибока народність, сердечність, співучість, яскравість образів, ідейна цілеспрямованість поетичних творів геніального Кобзаря знаходили творчий резонанс не тільки в селянських і робітничих масах. Композиторами — і українськими, і російськими — на тексти і сюжети Шевченка написано чимало творів.

Бібліографу Д. М. Ревуцькому [1] вдалось установити коло 120 імен композиторів, які написали щось 450 творів на слова Шевченка. Серед них є твори для змішаного хору, для чоловічого хору, але більшість з них — це вокальні сольні твори в супроводі фортепіано.

Яка ж цінність їх як у художньому відношенні, так і щодо ідейної спрямованості? Чи розкривається в цій музикальній спадщині той народний співак Шевченко, який вперто, не примиряючись з оточуючою дійсністю,

---

[1] Журн. „Радянська музика“ № 6 за 1938 р. Д. М. Ревуцький. „Т. Шевченко в музиці“.

звертався до трудящих і пригноблених усього світу з словами:

. . . . Вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою, злою кров'ю
Волю окропіте

Ні, далеко не розкривається. З одного боку тут впливала царська цензура, яка жорстоко розправлялась зі своїм обличителем і переслідувала всіх шановників великого борця за визволення поневолених, а з другого боку — націоналістичні «редактори» і «коментатори» творів Шевченка, які перекручували і фальсифікували геніальні слова гіркої правди «Кобзаря». Ці обставини безперечно впливали на ступінь політичної і соціальної загостреності «Кобзаря» в музикальній інтерпретації творчості поета композиторами минулого.

Серед указаної вище значної кількості музикальних творів на тексти і сюжети Шевченка ми знаходимо переважно твори, в яких здебільшого відбиті «нейтральні», лірико-любовні, романтичні настрої і образи народного поета, як от: «Тече вода в синє море», «Утоптала стежечку», «Садок вишневий коло хати» і ін.

Переходячи до характеристики музикальних творів на шевченківські тексти, треба мати на увазі, що наведена вище кількість композиторів — 120 чоловік—є не більш, як результат сумлінних статистичних розшуків шановного бібліографа.

Серед цих імен є чимало авторів, які мало кому відомі, твори яких не заслужують на увагу, як такі, що не виходять за рамки обивательського музичення. Є і імена більш відомі, як, наприклад, Заремба, Хоткевич, Бігдай і ін., твори яких нерідко були друковані. Але і ця категорія композиторів не заслужує на увагу, бо творчість їх стоїть на дуже низькому художньо-смаковому рівні, при дуже слабій композиторській техніці.

З українських композиторів старшої генерації більш і впертіше за інших зв'язав свою творчу діяльність з шевченківською поезією М. В. Лисенко (1846—1912). Ним написано до 90 творів на тексти і сюжети Шевченка. Це все переважно сольні і хорові вокальні твори.

Лисенко настільки схилявся перед геніальним поетом,

що поставив собі за мету повністю вичерпати в своїй творчості «Кобзар». Це йому не вдалося здійснити, але композитор залишив після себе 7 досить об'ємистих серій вокальних творів на тексти «Кобзаря». Залишилась також нездійсненою ідея написання національно-історичної опери на сюжет поеми «Гайдамаки».

Цій роботі Лисенко віддав багато праці і часу, про що свідчить значна кількість його творів у формі пісень, арій, монологів і речитативів на тексти з «Гайдамаків».

Із крупних хорових творів Лисенка на шевченківські теми заслужують на увагу дві кантати «Б'ють пороги» і «Радуйся, ниво неполитая», а також присвячений пам'яті великого поета жалібний марш для змішаного хору «Вмер батько наш» на слова Лесі Українки. Працюючи над музикою до шевченківського «Кобзаря», він дав прекрасні зразки глибокого творчого проникнення в багатенну скарбницю української народної творчості. Цим він поклав той початок в українській музиці, який продовжило наступне покоління українських композиторів.

Серед лисенківських творів на тексти Шевченка, не так, як у інших українських композиторів минулого, ми поряд з ліричними і епічними мотивами знаходимо також мотиви, які відбивають революційно-демократичні тенденції автора «Кобзаря». До творів цього роду стосуються передусім монолог із «Гайдамаків» — «Гомоніла Україна», потім уривок з твору «Єретик», «Кругом неправда і неволя, народ замучений мовчить» для хору і ін.

Необхідно відзначити, що твори цього роду, хоч і були з рештою видані, але в умовах царської цензури зазнали відповідного «редагування» і купюр, розуміється, проти волі композитора.

Даючи загальну характеристику творчості найбільш поважного представника дореволюційної української музикальної культури, композитора М. В. Лисенка, зв'язаної з текстами і сюжетами Т. Г. Шевченка, слід відзначити (хотілось би думати, без побоювання бути обвинуваченим в необ'єктивності), що в розумінні яскравості образів та ідейної цілеспрямованості, а також в розумінні засобів виразу і художньої майстерності, ця творчість все ж далеко не адекватна силі і виразності обра-

зів і засобів великого народного співця Тараса Григоровича Шевченка.

З інших композиторів, що тою або іншою мірою віддавали в своїй творчості увагу тематиці шевченківського «Кобзаря», необхідно відзначити Як. Степового, К. Стеценка і П. Сеницю.

Як. Степовий (Як. Акименко, народ. 1883 р., помер 1921 р.), який дістав освіту в колишній Петербурзькій консерваторії у Римського-Корсакова і Лядова, — композитор мало оригінальний, з помітним впливом переважно лірики Чайковського, почасти Бородіна (гармонійна мова), — залишив після себе серед інших творів (головне, камерних і мініатюр) щось 15 вокальних сольних і хорових композицій на шевченківські тексти. Це збірник дитячих хорів «Кобзар», для змішаного хору — «Тече вода спід явора», «Ой по горі ромен цвіте», для голосу соло — «Сонце заходить», «Ізза гаю сонце сходить», «Утоптала стежечку», «Ой стрічечка до стрічечки» і ін. Як бачимо, все це тексти, які відповідають, головне, інтимно-ліричному талантові композитора, в рамках якого і написана вся ця музика.

Композитор К. Стеценко (1882—1922 р.) — автор непоганих творів для хору — написав кілька сольних і хорових творів на тексти Шевченка: уривок з поеми «Тополя» — «Плавай, плавай, лебедонько», для хору — «Рано вранці новобранці» і ін. Особливо широкого розповсюдження набула його вдала обробка «Заповіту» для хору на відомий наспів Гладкого. Невдалий в цій обробці лише інструментальний вступ, зроблений у вигляді церковного хоралу.

Композитор П. Сениця (народ. 1879 р.) написав щось 15 сольних і хорових творів на тексти з «Кобзаря»: «Якби мені черевики», «Огні горять», «Чого мені тяжко», «Тече вода в синє море» — для голосу соло. Для хору — «Гомоніла Україна», «Ой по горі ромен цвіте», «За сонцем хмаронька» і ін. Твори його, не позбавлені композиторської техніки, однак мало зогріті внутрішнім творчим вогнем і відзначаються схематизмом.

Необхідно ще згадати про музику до «Назара Стодолі» Шевченка, написаної Ніщинським (1832—1896 р.),

автором популярної української оперети «Вечорниці», а також про оперу Миколи Аркаса (1852—1909 р.) на сюжет поеми Шевченка «Катерина», яка вперше була поставлена українською трупою Кропивницького в 1899 р. в Москві. Як музика до «Назара Стодолі», так і опера «Катерина» не позбавлені деякої талановитості і носять на собі відбиток елементів української народної пісні. Але загалом це — твори, які не переростають рамок музикального аматорства і являють собою малоцінний в художньому відношенні музикальний матеріал.

Яскравий вогонь бунтівливої шевченківської поезії не залишався поза полем зору деяких представників російської музикальної класики. Твори на слова великого українського поета-революціонера ми зустрічаємо у таких композиторів, як М. П. Мусоргський, О. М. Сєров, П. І. Чайковський і навіть С. В. Рахманінов.

На шевченківські тексти також написав кілька творів відомий дослідник російської і української народної пісні П. П. Сокальський (три «Думи»).

Мабуть, що з усіх композиторів минулого, в тому числі і українських, найбільш яскраво і повнокровно творчість геніального поета (щодо кількості, правда, дуже незначно), відбита в геніальній спадщині Мусоргського. Безперечно, є щось спільне в творчій суті обох художників: це — реалістичність і яскравість художніх образів, емоціональна схвильованість і піднесеність, безпосередність виразу, справжня народність творчості і непримиренний бунтарський дух.

На своєму творчому шляху Мусоргський три рази звертався до шевченківської спадщини. Якщо ми згадаємо про те величезне значення, якого надавав Мусоргський слову в музиці, якщо ми згадаємо і про те, що Мусоргський в моменти творчої натхненості часто-густо сам творив тексти, необхідні йому в процесі здійснення його творчих задумів, цілеспрямовань (як у романсо-пісенній, так і в оперній його творчості), — то звернення його до текстів великого «Кобзаря» набуває зовсім іншого значення, ніж це звичайно може бути в роботі інших композиторів над текстами поетів.

В нарисі, присвяченому Мусоргському, знаменитий

критик і мистецтвознавець В. В. Стасов пише: «Мусоргський ніколи не бере свого сюжету нашвидку, для розваги, він іде до самих коренів і виносить на світ такі глибокі ноти людської натури, які вражають в його романсах».

І далі: «Слідом за «Саввишною» (перший вокальний твір Мусоргського, написаний на власні слова. — *М. В.*), полились чудовим потоком інші романси таким порядком: у 1866 р. створені «Гопак» на текст Шевченка з «Гайдамаків»; «Бажання» (слова Гейне); «Семінарист» на свій власний текст; «Песнь Яремы» на текст з «Гайдамаків» Шевченка»...

І далі: «Це все такі мотиви, все такі г л и б о к о п р а в д и в і (підкреслено мною. — *М. В.*) відображення народного життя, яких зовсім ще не знало російське мистецтво, перед якими колишні «Вани» і інші ідеальні фігури здаються блідими восковими ляльками або нарум'яненими пейзанами».

З цих слів Стасова ми бачимо, що саме штовхнуло Мусоргського до сторінок шевченківського «Кобзаря» і що дало йому можливість, для відтворення в музиці такого «глибоко правдивого зображення народного життя, яких зовсім ще не знало російське мистецтво», — обійтись без сполучення в своїй особі автора тексту з автором музики.

Тим то в музиці «Гопака» Мусоргського (російський переклад Л. Мея) нас вражає яскравість і цілковита злитість словесно-змістовних і музикально-змістовних образів. Тим то «Гопак» Мусоргського справляє на нас таке сильне враження, моментами вражаючи якоюсь моторошною приреченністю.

І якщо у Шевченка в поемі «Гайдамаки» пісню «Ой гоп-гопака!» співає під час бенкету в Лисянці старий кобзар, а присутні на бенкеті танцюють і гуляють, то Мусоргський підкреслив, що це далеко не безжурні веселощі, бо далі ми читаємо у Шевченка:

Поки хлоп'ята танцювали,
Ярема з Лейбою прокрались
Аж у будинок, в самий льох;
Оксану вихопив чуть живу
Ярема з льоху та й полинув
У Лебедин...

Другий уривок з «Гайдамаків» — «Ой Дніпре мій», як стверджує Стасов, був складений Мусоргським в тому ж році, що і «Гопак», і мав назву «Песнь Яремы». Який вигляд мав тоді цей твір нам невідомо. Перероблений він був Мусоргським у 1880 р. під враженням подорожі його по півдню Росії (також і по Дніпру) і виданий був під назвою «На Днепре». В усякому разі в цій відомій нам редакції Мусоргський використав текст Шевченка, як основу свого твору, зробивши сам російський переклад цього уривку з «Гайдамаків» і додавши значною мірою свій текст. Головною творчою метою композитора було втілити в цьому творі місцевий український колорит, що досягнуто було шляхом використання типових для української пісні мелодійних зворотів і застосування характерної для багатьох українських пісень ладової основи, так званого дорійського звукоряду з підвищенням IV ступеня (d-e-f-dis-a-h-c-d).

Щоб дістати уяву, наскільки переклад з «Гайдамаків» у Мусоргського виявився авторизованим, досить зіставити хоч би перші рядки текстів оригіналу з перекладом.

У Шевченка маємо:

«Ой, Дніпре мій, Дніпре широкий та дужий!»

У Мусоргського:

«Стой, Днепр! Слушай Днепр! Днепр ты мой широкий, гой-ты, Днепр, глубокий!»

Але необхідно визнати, що в цьому творі Мусоргський вдало передав войовничість і бунтарський дух, втілені в шевченківській поемі.

Ще раз Мусоргський вдався до тексту Шевченка, працюючи над оперою «Сорочинская ярмарка» за Гоголем.

П. І. Чайковський, який добре знав і українську природу, і українське сільське життя, і українську народну пісню, в творчості своїй приділив велике місце Україні. Досить указати хоч би на опери «Мазепа» і «Черевички». В опусі 27 «6 романсів» ми знаходимо і романс на текст Шевченка «Садок вишневий коло хати» в перекладі К. Мея — «Вишневый садик возле хаты», а в опусі 46 «6 дуетів» — дует для жіночих голосів «Навгороді коло броду» в перекладі Сурікова «В ого-

роде возле броду». Обидва ці твори не відносяться до вершин творчості Чайковського, але підкупають своєю щирістю, теплотою і безпосередністю. Безперечно, ці якості значною мірою обумовлені живими і правдивими шевченківськими образами.

Послідовно «космополітичний» в своїй творчості, в розумінні майже повної відсутності в своїх творах тем, заснованих на зворотах народних пісень, композитор С. В. Рахманінов несподівано в одному з своїх опусів (оп. 8) написав романс-пісню на слова «Полюбилася я, одружилася я» в перекладі О. Плещеєва — «Полюбила я на печаль свою».

Яскраві народні образи і звороти цього вірша, очевидно, глибоко запали в душу Рахманінова, який з властивою його музиці емоціональністю і переконливою щирістю створив вокальну мініатюру, з умілим використанням в її мелодиці зворотів народної пісні.

Цей твір Рахманінова можна віднести до числа кращих творів на шевченківські тексти.

Композитор О. М. Сєров написав на слова Шевченка пісню «От села до села».

За перших років Жовтневої революції українські композитори, хоч далеко і не досить, але все ж продовжували роботу над текстами «Кобзаря». Та, на жаль, в їх творчості не було помітного зрушення в бік використання найбільш революційно насичених образів шевченківської спадщини, порівнюючи з дореволюційною творчістю композиторів на шевченківську тематику. Ми здебільшого зустрічаємо тут все ті ж ліричні та інтимно-романтичні пісні, які вже досить вичерпуюче були використані Лисенком, Степовим і іншими композиторами дореволюційного часу.

До числа композиторів, твори яких на тексти Шевченка були надруковані за період з початку 20-х років до недавнього часу, ми зустрічаємо Ревуцького, Лятошинського, Золотарьова, Радзієвського, Козицького, Костенка, Мейтуса і ін.

Останнім часом, в зв'язку з підготовкою і проведенням 125-річчя з дня народження великого поета, робота радянських композиторів на шевченківську тематику

помітно пожвавішала. Мабуть, нема майже жодного українського композитора, який не включився б тою або іншою мірою в творчу роботу, зв'язану з пам'яттю про велику людину, — про Тараса Григоровича Шевченка.

В області крупних форм українськими радянськими композиторами закінчені або пишуться такі твори на шевченківські теми:

М. І. Вериківський закінчив оперу «Сотник» і працює над оперою «Наймичка».

В. Костенко написав оперу «Назар Стодоля».

Ф. Є. Козицький закінчує симфонію на три частини, присвячену пам'яті Т. Г. Шевченка.

К. Ф. Данькевич написав симфонічну поему «Тарас Шевченко».

Померлий восени 1938 р. композитор В. С. Косенко працював над оперою «Марина».

На цей же сюжет молодий київський композитор Г. Жуковський написав одноактну оперу.

Б. М. Лятошинський на основі «Заповіту» написав великий твір типу кантати для хору, солістів і симфонічного оркестру.

В. Г. Араратян написав елегію, присвячену пам'яті Т. Г. Шевченка для струнного оркестру.

Нові обробки «Заповіту» окремо для масового двохголосного і окремо для чотирьохголосного хору зробив композитор Л. М. Ревуцький.

Твори дрібними формами для голосу «соло» і для хору написали київські композитори: Л. Ревуцький, М. Гозенпуд, В. Грудін, Й. Белза, П. Глушков, Ф. Надененко, Л. Жданов, Г. Лапшинський, Я. Левін, Б. Тарінов, Кішко і ін.

Твори на шевченківську тематику написали також харківські композитори Ю. Мейтус, А. Штогаренко, Г. Фінаревський, М. Фоменко, Шварцштейн і ін.

З одеських композиторів на тексти Т. Г. Шевченка написали хорові і сольні твори: С. Д. Орфєєв, Я. С. Файнтух, М. М. Чернятинський, М. М. Вілінський, студенти консерваторії А. Барановська і С. Зельдич, юний композитор Ю. Александрович і ін.

«Кобзар» Шевченка нині появляється в перекладах

на мови багатьох братських народів багатонаціонального Радянського Союзу. На тексти Шевченка, у відповідних перекладах, написано вже значну кількість творів композиторами братських республік.

З московських композиторів на тексти Т. Г. Шевченка написали вокальні твори: Ю. Бірюков, В. Іванніков, В. Бєлий, В. Мураделі, К. Кніппер, Б. Шехтер, Шишов, Шафранніков, Бак і ін., а народний артист СРСР Р. М. Глієр написав монументальний симфонічний твір, в якому оркестрово-симфонічними засобами розкрив геніальні образи шевченківського «Заповіту». В минулому композитор Р. М. Глієр написав музику до поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки».

Присутні як гості на першому з'їзді композиторів України в Києві представники радянських композиторських організацій Білорусії і Азербайджана заявили про свій намір відвідати Україну з метою провести своїми силами ряд концертів із складених ними творів, присвячених великому поетові.

В даний момент ще неможливо дати вичерпуючий аналіз і оцінку творів на шевченківську тематику, написану композиторами за останній час, оскільки надруковано покищо дуже незначну частину цих робіт.

Але судячи з того, що нам уже відомо з багатьох виданих музикальних творів на тексти Т. Г. Шевченка і з тих відомостей про нові твори на шевченківську тематику, які час від часу появляються в пресі, — можна сказати, що зроблено все ж ще мало. Композитори ще не втілили в музиці багато геніальніших сторінок шевченківського «Кобзаря», як, наприклад, «Кавказ», «Сон», «Юродивий», «Гайдамаки» (як оперний сюжет), «І. Архімед і Галілей» і багато інших.

Творча спадщина геніального поета-революціонера Т. Г. Шевченка чекає ще свого адекватного втілення в музиці.

І. ДРУКЕР

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ЄВРЕЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Шлях до Шевченка в єврейській радянській літературі не є випадковим, несподіваним. Він був уготований багатовіковим спільним життям під єдиним небом, близькими стосунками єврейських і українських народних мас. Цей шлях був зумовлений взаємною обізнаністю євреїв і українців з їх життєвим укладом, з їх побутом, прилученням широких мас єврейського населення, особливо в містечках та селах, до української мови, проникненням в їх побут української народної пісні, української казки, прислів'я, приказки. Він, цей шлях, нарешті, був протоптаний, уторований класиками єврейської літератури.

Геніальний єврейський народний письменник Шолом-Алейхем, разом зі своїм Тев'є молочником і іншими героями, був захоплений дивною українською природою, прекрасним українським небом — «хоч здійми руки і полети». І разом з своїм героєм письменник усією істотою був закоханий в Україну.

Живучи в Італії, Шолом-Алейхем, повний нудьги, пише:

«Я в Нерві, а серце моє — на моїй Україні милій».

Він нудьгує за Дніпром, за боярським лісом, і свою нудьгу спробує вгамувати створенням цілого ряду чудових новел і оповідань, де так своєрідно, яскраво відбито прекрасну українську природу.

Недавно померлий Вевик Рабінович в своїй книзі «Мій брат Шолом-Алейхем» розповідає, що письменник знав силу-силенну українських віршів і народних пісень. Надто

часто і з особливим почуттям співав він популярних уже і за тих часів пісень геніального Кобзаря — «Думи мої, думи мої», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Як умру, то поховайте» і ін.

— Шевченківські пісні, — говорив Шолом-Алейхем,— схожі на пісні його народу і, навпаки, пісні українського народу схожі на пісні Шевченка.

Шолом-Алейхем був надзвичайно захоплений шевченківським «Кобзарем».

— Коли я писав свої пісні, — згадує слова Шолом-Алейхема його брат, — я настійно шукав «Кобзаря», оту «Пісню пісень» шевченківську, і не міг знайти. Я був ладен віддати за нього бозна скільки. І тільки тепер бачу, що я не обманувся б, коли б заплатив найбільшу ціну навіть за один тільки твір «Катерина» (Вевик Рабінович — «Мій брат Шолом-Алейхем»).

Чим же так захопив Шолом-Алейхема соціально-побутовий, трагічний твір «Катерина»?

Цей твір особливо вплинув на чуле серце великого письменника своїм глибоким драматизмом, великим співчуттям поета до бідолашної «покритки».

І у Шолом-Алейхема серце обливалось кров'ю, не раз воно плакало з приводу несправедливості і жорстокості соціального ладу, але образи свої він творив сміючись, він не давав їм пускати ні одної сльози. «Кажу я вам— поганий це світ, жорстокий, і тільки на зло не треба плакати».

Шолом-Алейхем захоплювався «Катериною», бо в долі Катерини він вбачав і гірку долю єврейської жінки.

Ще в 1884 році Шолом-Алейхем в своїй пісні «Єврейка» заступається за зневажену, за принижену жінку з народу:

Ніхто на твої сльози не вважає
Ніхто не чує, як ридаєш;
Я плач гіркий твій й стогін твій вчуваю,
Хоч ти від мене їх ховаєш.[1]

Протягом усього свого творчого життя Шолом-Алейхем перебував під впливом видатніших письменни-

---

[1] Цей четверовірш, як і всі наведені далі вірші єврейських поетів, переклав Й. Квітко.

ків-демократів і революціонерів. І Шевченко був одним із тих письменників і поетів, які полонили його душу, оволоділи його думкою. У Шевченка так само, як і у Некрасова, Горького і інших великих поетів і письменників-демократів і революціонерів Шолом-Алейхем вчився любити народ, вірити в свої сили, в свою майбутність і ненавидіти своїх ворогів, своїх гнобителів і поневолювачів.

* * *

Велика Жовтнева Соціалістична революція навіки зруйнувала китайську стіну, яка поділяла в царській Росії народи між собою. Кожний національний письменник, кожний національний поет у нас втрачає риси національної обмеженості, кожне значне художнє надбання того або іншого народу стає здобутком всіх національностей, що населюють неосяжну Країну Рад.

Розкриті, визволені джерела художньої творчості кожного з народів, що населюють СРСР, в їх обміні, в їх взаємодії розлились по всіх інших національних літературах нашої країни, і тому художнє слово у нас стало більш пульсуючим, воно стало живішим, різнобарвнішим.

І ясно, що такий геніальний поет, як Т. Г. Шевченко, міцно впливав не тільки на українську радянську поезію, а і на єврейську.

Один із перших радянських єврейських поетів — Ошер Шварцман, який в 1919 році геройськи загинув у бою проти поляків, свої пісні просякав життєрадісними описами природи, натурмотивами. В його віршах чути відгомін шевченківських пісень про природу-чарівницю, про те, як вітер з гаєм розмовляє, як шелестять-перешіптуються травинки в полі, як мурмотить-переливається річка бистра попід вербами.

Свою пісню «За українськими народними мотивами» Шварцман починає шевченківськими рядками, почерпнутими великим народним поетом з фольклорних джерел: «Пливе човен води повен». Шевченкові пісні, в яких з такою неперевершеною майстерністю відбита одвічна краса природи, були дуже співзвучні шварцманівській лірі

з її схильністю до оспівування картин природи. І тому на творчості Шварцмана так сильно відчувається вплив шевченківських пісень, в яких він малює природу.

Шевченківські засоби малювати природу багато дечому навчили єврейських поетів. У великого Кобзаря вони сприйняли метод, як через опис природи розкривати час, соціальне оточення і себе самих з усіма своїми почуттями та переживаннями.

Описи запеклих боїв на фронтах громадянської війни, показ перебудови нашої країни і зміни людини — все це єврейськими поетами і письменниками дається на фоні природи, дається поряд з показом перетворення природи, зміни пейзажів наших полів, наших сіл і міст.

Однак шевченківський вплив на єврейську радянську поезію не обмежується тільки цими напрямками. Він сягає далеко дальше.

Поет Ошер Шварцман настільки перебував під могутнім впливом українського фольклору і творчості Шевченка, він настільки оволодів мовою великого українського народу, що перші кроки на своєму творчому шляху він зробив українською мовою.

Шевченківські мотиви, які молодий єврейський поет почав розробляти українською мовою, він згодом широко розвинув і продовжив єврейською мовою.

Пісні поета Шварцмана відбивають захоплення автора дивними картинами української природи, вони бринять найніжнішими тонами закоханості в Україну, в її широченні простори, що нагадує аналогічні шевченківські мотиви.

Але Шварцман водночас перебував і під впливом шевченківської ненависті і гніву, його заклику до боротьби. Про це яскраво свідчить ряд його антивоєнних віршів, його заклик до повстання.

Високу поетичність творів Шевченка, його велику пристрасть також відчув і відбиває в єврейській поезії Перец Маркіш. Сувора витриманість і гармонійність шевченківського слова і шевченківського образу, філософська сформульованість і афористичність його висловів відчуваються в творчості Давида Гофштейна; співучість, захоплююча розповідність шевченківського вірша характеризують творчість Іцека Фефера.

Але якщо ті або інші моменти творчості Т. Г. Шевченка характерні тільки для того або іншого єврейського поета, то його сатира, його гострий сарказм характерні для більшості видатних єврейських поетів взагалі.

* * *

Виняткова за своїми масштабами робота по запровадженню шевченківської спадщини в єврейську літературу і наближенню її до широких мас єврейських читачів була пророблена в зв'язку з святкуванням 125-річного ювілею Т. Г. Шевченка. Це велике всенародне свято було відзначено рядом перекладів пісень, поем, оповідань геніального поета, зроблених кращими радянськими єврейськими поетами і письменниками.

Поет-орденоносець Д. Гофштейн, кому належить найбільша кількість перекладів шевченківського «Кобзаря», поети М. Хащеватський, Л. Резник, І. Фефер, Е. Фінінберг і інші підходять до перекладу творів Т. Г. Шевченка з великим пієтетом, з почуттям особливої відповідальності за цю роботу.

* * *

Пісні молодих єврейських радянських поетів, присвячені Т. Г. Шевченкові, досить переконливо показують, наскільки його творчість проникла в свідомість творців єврейської поезії. Ці пісні являють собою поетичну інтерпретацію Шевченка, яка геть розтрощує фальсифіковану буржуазно-націоналістичну критику творів великого поета. Кожний поет на свій лад намагається розкрити Шевченка, виявити його велич, показати його, як поета-інтернаціоналіста, чиє віще слово було однаково близьке, однаково дороге пригнобленим усіх народів.

Поет М. Талалаєвський в своєму вірші «Як ми читали Тараса» розповідає, як кожний, кому було важко на душі — чи то українець, чи то еврей, — шукав утіхи в чарівних піснях «Кобзаря».

В селянській хатині ввечері при каганці сидить убога єврейська сім'я. Незатишно, холодно і сумно в хатині. Говорять, мовчать, плачуть. І тільки цвіркун, отой неод-

мінний супутник бідності і злиднів, нудно, одноманітно, «в'їдливо співає своєї пісні нужди». І наче до рятівного засобу родина вдається до шевченківського «Кобзаря»:

І я беру цю книгу.
Стара вона вже і пошарпана,
У кого тільки не перебувала
Ця книга? Хто ще не читав її?
Мій брат частенько з нею
Виходив на роботу,
І люди сліз багато проливали
Над книгою цією.

І ця книга — книга «горя, мук і сліз, кривди і ненависті» — захоплює всіх, всіх своєю великою правдою, своєю глибокою щирістю і втіхою, які криються в кожному її рядку, в кожному її слові. І від чудового шевченківського слова, від його рядків принадних у тісній халупині наче стає вільніш, і тьмяний каганець ніби розгоряється світліш, і «в очах стає світліш».

І коли містечко та село сходили кров'ю, коли життя було сповнене страхіть батьків і матерів, мук синів та дочок, вони вдавались до шевченківського слова, до шевченківського заклику «громадою обух сталити», і вийшли на боротьбу проти поневолювачів, проти насильників і розбишак.

Оцьому щиросердому шевченківському слову, цьому його закликові присвячує поет Ліпа Рєзник свою пісню «Твоє слово»:

Коли з кров'ю кров перемішалась,
Коли муки матерів сердешних
З муками сестер переплітались,
Відголос я слів твоїх чудесних
Пожадливо в себе вбирав,
Я заклик грізний твій вчував:
«Громадою обух сталити».

Шевченківський спів, його слово, його сльоза були світлими вісниками наступної весни, радісними вістунами прийдешнього нового вільного життя. І про це говорить поет у своєму вірші:

Як грім гримлять його пісні,
Буяє сила в них страшна,
В них звістка радісна луна,
Як спів Дніпровий навесні.

Гарячий, полум'яний привіт, палке побажання українському народові і його геніальному «провісникові радості, правди і знання» — великому Шевченкові — приносить в своїх піснях поет Гофштейн. Він говорить:

Ні, не в мене й не в дітей моїх
Направляв ти жовч проклять своїх.

Поет стоїть біля великої Тарасової могили, що «виростає знов», і оспівує шевченкові мрії, які стали явом.

Повстала велика, нова, вільна сім'я — сім'я визволених братських народів — і всі члени цієї сім'ї з глибокою любов'ю і теплотою згадують рідного їм всім Тараса Григоровича. І поет звертається до великого співця:

В повітрі чистому бринять твої пісні
І носяться в просторах образи ясні.

Поет Іцек Фефер використовує факт, що яскраво свідчить про інтернаціоналізм Шевченка, і пише «Баладу про палаючий дім».

Як відомо, в 1846 році, коли Т. Г. Шевченко вночі проїжджав через місто Прилуки, на Полтавщині, там зайнялась хата бідного єврейського ремісника. Шевченко негайно побіг гасити пожежу і рятувати майно потерпілого. Після того, як пожежу загасили, Шевченко дуже дорікав селянам за те, що вони стояли осторонь і не допомагали гасити. «Бідняк, — сказав він, — незалежно від національності і релігії, наш найближчий брат».

Оцей факт і покладено в основу балади поета Фефера.

Балада закінчується такими натхненими рядками про велику, світлу постать Т. Г. Шевченка:

У ті роки сумні у нас
Жив серцем чистий наш Тарас.
У тьмі нічній він сонце засвітив,
Огненним словом ворогів разив,
Любов до гноблених він насаджав,
Життя за правду світлую віддав.

Шевченко в єврейській поезії оспівується не тільки як велика історична постать, не тільки як прекрасний образ, що належить минулому, він трактується також як

прекрасний символ нашого радісного сьогодні. Таке трактування незабутнього образу поета ми знаходимо в одній з пісень поета М. Ліфшіца:

Вороги, царі зникають,
Кобзарі ж лишаються.

І у кобзарів, що піснями перемоги повертаються з поля ратного, за словами поета Переца Маркіша, «настроюються наново (тобто на новий лад) кобзи». І він, Шевченко — перший кобзар, він — кобзар над кобзарями, він співець над співцями.

Перец Маркіш звертається до Дніпра, щоб він своїми одвічними джерелами напував кобзи новонародженими звуками, бо дуже, дуже вже багато горя-нещастя повигравали оті старезні кобзи. І поет просить кобзарів:

Покажіть, кобзарі,
Розкажіть, кобзарі,
Скільки сіл програвав
У придачу з рабами
До магната магнат
За одну тільки ніч?

Він просить показати і розповісти, як дзвони церковні видзвонювали «чорний наказ», як поміщики, церква, монастирі — усі ті, до кого ніколи не доходили «ні сльоза, ні зітхання, ані стогнання»—мордували, катували народ. І поет додає:

І повалений ниць
Гірко плаче народ.
І так сумно навколо,
Такий морок гнітить.
Тяжить хрест остогидлий
З голови і до ніг.

А тепер так весело, так бадьоро виграють кобзи, і голос найбільшого сучасного кобзаря лунає серед співів кращих співців-кобзарів. Чий це голос? Поет відповідає:

Над просторами Вкраїни
Чути співи П. Тичини.

Та не тільки українські поети є прямими спадкоємцями великого Кобзаря, але і поети єврейські. З повним правом єврейський поет М. Ліфшіц говорить:

Я знаю:
Живий Тарас між нами
Й зі мною він співа.

«В сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій» всіма мовами згадується, славиться і прославляється чудовий друг народів, героїчний син українського народу, геніальний поет Тарас Григорович Шевченко.

Великий Кобзар співає разом з усіма трудящими нашої неосяжної країни. І разом з усіма трудящими він буде в кривавих битвах за визволення всього трудящого людства.

З єврейської переклав Й. Квітко

ІВАН ЖУК

З ІСТОРІЇ ШЕВЧЕНКІВСЬКИХ ДНІВ В ОДЕСІ

(ПО СТОРІНКАХ ДОРЕВОЛЮЦІЙНИХ ОДЕСЬКИХ ГАЗЕТ)

Вільні народи нашої любимої батьківщини, зогріті сонцем Сталінської Конституції, з великою любов'ю шанували пам'ять геніального українського поета, революційного демократа Тараса Григоровича Шевченка. Ювілей Т. Г. Шевченка в «сім'ї вільній, новій» є справді всенародним святом.

Зовсім інакше відзначались шевченківські дні в колишній царській Росії, «тюрмі народів», в якій «од молдаванина до фіна на всіх язиках все мовчало». Царський уряд, проти якого боровся вірний син українського народу, боявся й мертвого Шевченка, полум'яна творчість якого збуджувала широкі народні маси, закликаючи їх до революційного повстання, до боротьби за повалення самодержавства. Від самої лише згадки про поета царських сатрапів охоплював жах. Тому то царський уряд і його надійна опора — церква забороняли шанувати пам'ять славного Кобзаря.

Але безмежною була любов народа до поета: у відповідь на репресійні дії уряду трудящі та студентство влаштували демонстрації протесту, страйки. З приводу цього В. І. Ленін писав: «Заборона вшанування Шевченка була таким чудовим, прекрасним, на диво щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна» (В. І. Ленін, Твори, том XVII, стор. 293).

Історія шевченківських днів в Одесі дає яскраве уявлення про ту сувору картину переслідувань ювілею революційного поета-демократа, яка була характерна для царської Росії.

Напередодні тридцятих роковин з дня смерті Т. Г. Шевченка в газеті «Одесский листок» було надруковано маленьку замітку питального змісту: «Чем же ознаменуем мы эту годовщину? Завтра, 26 февраля, нужно было бы устроить шевченковский литературно-вокально-музыкальный раут, посвященный рефератам о Шевченко...»

Автор цієї ж статті наперед передбачав, що будуть застосовані репресії місцевих органів і далі пише: «Указывая на необходимость поминок Тараса Григорьевича, мы не скрывали от себя возможности возникновения разных препятствий к практическому осуществлению наших предложений...»

В день самих роковин жодна газета не вмістила портрета Шевченка. «Одесские новости» взагалі замовчали ювілей. «Одесский листок» надрукував лише одну невеличку статтю, в якій головну увагу звернено не на Шевченка, а на Кретчмера — «покровителя рідних» Тараса Григоровича.

Не менш разючу картину дає нам 1911 рік, коли минало півсторіччя з дня смерті народного кобзаря. Це був період жорстокої реакції. Царські прихвосні пильно стежили за кожним революційним проявом, придушували його. Самодержавний уряд заборонив відзначати ювілей Шевченка, побоюючись, що шанування пам'яті Тараса Григоровича могло викликати хвилю революційних заворушень.

В газеті «Одесские новости» від 27 лютого 1911 р. було надруковано: «...если бы можно было устроить публичные собрания с речами о Шевченко, или если бы... дума догадалась устроить в Городском театре и в народных аудиториях юбилейные торжества, публика бы хлынула тысячами, в том числе наполовину такая публика, которая ни с какой стороны не принадлежит к малорусской народности».

В цих рядках яскраво висловлена причина заборони

влаштування ювілейних вечорів. Дума добре «догадувалась», що на вечорах і публічних лекціях були б трудящі різних національностей і ювілейний вечір став би могутнім поштовхом до єднання всіх знедолених на боротьбу з царатом.

Тому то в 1911 році «Шевченковские дни прошли в Одессе без всякого рода внешних проявлений. Не было публичных чествований памяти поэта. Предполагавшиеся ранее вечера и рефераты были отменены» («Одесский листок», 1911 р., 2 лютого).

Найбільш широке уявлення про шевченківські дні в дореволюційний період дає нам 1914 рік. «3-й відділ» і «святейший синод» розіслали по всіх губерніях таємні циркуляри, в яких пропонували місцевим поліційним властям, щоб вони ні в якому разі не допускали вільного шанування 100-річчя з дня народження Шевченка. Синод заборонив правити «панихиду по усопшему», а поліція проводила масові арешти тих, хто організував вечори пам'яті поета і ширив його революційні твори. Та широкі народні маси всупереч волі охоронців царизму, всупереч забороні, свято шанували пам'ять свого поета, виразника дум і прагнень усіх знедолених, організовуючи масові демонстрації протесту і страйки.

Місцеві газети «Одесские новости» і «Одесский листок» у день сторіччя з дня народження Тараса Григоровича вмістили статті про Шевченка, але в них, зрозуміло, не розкривався образ революціонера-демократа. Згадували тільки біографічні відомості з життя поета, вказуючи на його любов до природи та особисті «радости жизни».

«Он — певец природы и любви, и гуманист, и народник» — в такому світлі писали про Шевченка! Від цих статтей віє мерзенною есерівщиною.

У газеті було вміщено картину: «Собор и училище в г. Каневе, где умер Т. Г. Шевченко». Це в той час, коли Шевченко помер у Петербурзі, в своїй майстерні. Це вміщення вигаданого собору мало ціль, щоб народ підкорявся попівству і церкві.

«Одесские новости» повідомляли: «Юбилейный день... вчера прошел без единого общественного выступления.

Как известно, почти все местные литературно-просветительные общества должны были отказаться от мысли встретить 25 февраля, учтя истинный смысл целого ряда запрещений, преследовавших «Українську хату», лекционный комитет технического общества, а также все, вообще все просветительные организации, вознамерившиеся ознаменовать юбилей Шевченко соединенным вечером».

Місцеві поліційні власті суворо наказали всім учбовим закладам і лекторіям про заборону святкування ювілею. І літературне «общество под гнетом неудач и преград решило совсем отказаться от празднования, считая, что чествование по программе, из которой все шевченковское будет из'ято, явилось бы оскорблением великого поэта». Ліберали, хитка інтелігенція під тиском поліції змушені були «совершенно удержаться от устройства юбилейных торжеств».

Запуганный.

Многія малороссійскія общества отказываются отъ чествованія юбилея Шевченко въ виду усиливающихся въ последнее время репрессій (Изъ газетъ)

— Ваше благородіе, а борщъ по-малороссійски въ этотъ день можно ѣсть?

Карикатура „Одесских Новостей“
(вміщена 28 лютого ст.ст. 1914 р.)

Проте, трудящі маси, а особливо студентство, не примирились з наказом поліції. На вулицях і в учбових закладах відбувались мітинги протесту проти заборони відзначити шевченківські дні. Жителі Одеси проявили великий інтерес до Шевченка. Хоч газети не висвітлювали по-справжньому образ поета, але самий спогад про поета приваблював усе трудяще населення.

«Спрос на газеты был большой», — повідомляла газета «Одесские новости». «Весенний яркий день собрал на улицах огромные толпы гуляющих». Звісно, що ці толпи «гуляющих» розмовляли про ювілей Тараса Григоровича.

В «Одесских новостях» було вміщено замітку під заголовком «Немой юбилей». Доречно буде навести витяг з неї: «Немой юбилей... Да, но это «немота» особого рода, к которой вполне подходят знаменитые слова Цицерона: «Они молча кричат».

Експлуатований народ і студентство не мовчали. Разом з українським народом шанували пам'ять поета трудящі інших національностей. Найбільше незадоволення і протест проти заборони шанування 100-літнього ювілею виявилося в студентському русі. Все студентство Новоросійського університету гідно відзначило дні роковин. Студенти-вірмени надіслали в Київ таку телеграму: «Мы, студенты-армяне Новороссийского университета, преклоняясь перед священной памятью великого певца Украины — светоча истины, любви и братства, просим принять от нас дань уважения достойнейшему из достойных сынов украинского народа».

Студенти-грузини надіслали в Київ у газету «Рада» 24 лютого (ст. ст.) 1914 р. сповнену протесту і революційності телеграму: «Народ украинский! Сыны многострадальной и сходной с тобой своей долей Грузии — студенты Новороссийского университета горячо приветствуют тебя по поводу столетней годовщины славного сына твоего — кобзаря — Тараса Шевченко. «Немає гірше, як в неволі про волю згадувати...» Но пусть время тяжелых сумерек озарится лучем надежды на лучшее будущее Украины, и да исполнятся слова... «Смійся, лютий враже, та не дуже, бо все згине — слава не поляже; не поляже, а розкаже, що діялось в світі, чия правда, чия кривда і чиї ми діти».

25 лютого (ст. ст.) студенти оголосили одноденний страйк, відмовившись від занять. Газета «Одесские новости» повідомляла: «Вчера в медицинском факультете Новороссийского университета в виде протеста против административных стеснений, встречаемых в области чествований памяти Шевченко, осуществлена была од-

нодневная забастовка. Еще третьего дня никому из студентов ничего не было известно о предстоящем прекращении занятий, и в связи с этим на 1, 2 и 3 курсах с утра начались было занятия. Последние были, однако, прекращены после первых же лекций. На 4 и 5 курсах занятий вовсе не было. На всех курсах подвергалась голосованию и единогласно была принята следующая телеграмма на имя редактора киевской газеты «Рада»: «Прогрессивное студенчество Новороссийского университета единодушно присоединяется к голосу тех, кто свято чтит память великого страдальца за народное горе — Тараса Григорьевича Шевченко. Оно уверено, что настанет момент, когда деятельность истинного народного поэта, носителя общественных идеалов и борца за освобождение крепостного крестьянства получит должную оценку, и к памятнику его потечет вся демократическая Россия» («Одесские новости», 25 февраля 1914 г., № 9250).

Не пройшло і чотирьох років, і ці слова здійснились. Пролетаріат в союзі з біднішим селянством під проводом партії Леніна—Сталіна взяв владу в свої руки. Пишно розцвітає культура кожної Союзної Республіки — культура, національна формою, соціалістична змістом. По всіх місцях країни Рад широко відсвятковано ювілей полум'яного борця за волю — Тараса Григоровича Шевченка. З усіх кінців Радянського Союзу з'їжджались на могилу поета. Шлях до могили ряснів від людей, бо він, Шевченко, великий, вічний, як народ!

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ СВЯТА НА ОДЕЩИНІ

Разом з усією Радянською Україною, разом з усім Радянським Союзом урочисто й масово відзначала Одещина 125-річний ювілей з дня народження геніального сина українського народу, полум'яного поета-революціонера Тараса Григоровича Шевченка. Це свято відбувалось на заводах і в колгоспах, в театрах і клубах, в інститутах і школах. Це свято пройшло в саму гущавину трудящих мас, бо шанування пам'яті поета, популяризація його творчості розпочались задовго до самої ювілейної дати.

Зібрані воєдино факти й цифри цього справді всенародного шанування пам'яті великого поета справляють виключне за своєю силою враження. Вони ще раз наочно стверджують, що тільки в країні соціалізму можливі такі торжества культури, що тільки тут літературні, мистецькі дати можуть ставати і стають справді народним, загальним святом, у якому беруть участь не тільки наукові працівники, письменники або актори, але численні маси робітників і колгоспників, червоноармійців і червонофлотців, студентів і школярів.

Яким разючим контрастом виглядають ці факти вільного, всенародного шанування великого поета в порівняні з тими жахливими утисками, які зазнавала за царату найменша спроба відзначити пам'ять славетного Кобзаря, коли навіть церковна панихида по «рабу божому Тарасові» або поминальний обід, влаштований десятком-два літераторів, здавались недозволенним верхом протесту й бунтарства проти влади.

Тільки на оновленій радянській землі, під сонячним промінням великої Сталінської Конституції, стало можливе

шанування пам'яті великого поета-борця. Тільки послідовне здійснення ленінсько-сталінської національної політики могло призвести до такого буйного розквіту братських культур народів Радянського Союзу — культур, національних формою і соціалістичних змістом. В тій самій сім'ї вільній, новій, про яку мріяв Шевченко, але яка перевершила всі найсміливіші мрії і Шевченка, і інших передових розумів людства, ми гідно шануємо пам'ять того, хто в найтяжкі роки реакції і кріпосницького гніту підніс сміливий голос протесту проти катів, проти ворогів трудового народу.

ЛИСТ КОЛГОСПНИКІВ СЕЛА ШЕВЧЕНКОВЕ

Через газету «Чорноморська комуна» колгоспники, колгоспниці і радянська інтелігенція села Шевченкове, Вільшанського району, Київської області звернулись з листом до трудящих Одеської області. В числі інших колгоспників він був підписаний також онуком поета — Терентієм Шевченком. Лист цей був надрукований у «Чорноморській комуні» в № 239 (5758) від 16 жовтня 1938 р. У своєму зверненні колгоспники розповіли про жахливе минуле села, в якому пройшли дитячі роки Шевченка, та про радісне життя сьогодні, на оновленій радянській землі. Односільці великого поета розповіли далі про те, як вони готуються до знаменної ювілейної дати, як організуються сили художньої самодіяльності.

— І вас, товариші, — писали в листі шевченківці до трудящих Одещини, — закликаємо ще ширше розгортати підготовчу роботу до знаменного ювілею. Хай кожен клуб, червоний куток, завод, фабрика, радгосп, колгосп, установа складуть чіткий план підготовки. Ще ширше і глибше ознайомимо трудящих з видатними творами Тараса Григоровича Шевченка.

— Знаємо ми, що Одеса—великий культурний центр. Є тут багато театрів, є кінофабрика, є письменники, є композитори. Ми звертаємось з закликом до них активно включитися в цю роботу, створити нові вистави, картини, вірші, оповідання, гідні світлої пам'яті Тараса Григоровича Шевченка.

Шевченківці запрошували представників трудящих Одещини до себе: «Приїжджайте, товариші! — писали вони. —

Побачите, яким квітучим колгоспним селом стала тепер колишня злиденна кріпацька Кирилівка. Разом з вами в сім'ї вільній, новій, соціалістичній відсвяткуємо урочисто 125-річчя з дня народження Тараса Григоровича Шевченка».

Наприкінці листа шевченківці проголошували славу Сталіну — великому вождю, рідному батькові, кращому другові вільного українського народу.

* * *

Лист шевченківців викликав велике пожвавлення в готуванні до ювілею. Він був обговорений в ряді колективів—як у місті, так і на селі. У відповідь трудящі Одещини брали на себе конкретні зобов'язання щодо популяризації і вивчення творчості великого поета-революціонера. Актив Палацу культури заводу ім. Жовтневої революції у відповідь на звернення шевченківців розробив ряд конкретних заходів до вшанування пам'яті великого кобзаря, як от: влаштування виставки в Палаці культури та двох пересувок для заводських гуртожитків; організація трансляції через заводський радіовузол виступів самодіяльних гуртків з шевченківським репертуаром; випуск шевченківської стінгазети; проведення ряду літературних вечорів тощо. Такі ж конкретні зобов'язання були взяті на себе інтелігенцією Дому інженерів і техніків.

Ці зобов'язання трудящі Одещини з честю виконали.

В МТС ім. ШЕВЧЕНКА

Одним з найяскравіших моментів готування до славетного ювілею з'явилось улаштування виїзного засідання обласного ювілейного комітету в Березівському районі — в Шевченківській МТС — 30 жовтня 1938 р.

Ця МТС — найстаріша в Союзі — носить від заснування ім'я великого поета-революціонера, і влаштування тут великого шевченківського свята повинно було відограти велику організаторську роль в дальшій популяризації творчості Шевченка серед працівників МТС його імені.

... Разом з членами ювілейного комітету в МТС виїхали

численні представники радянської інтелігенції Одеси, серед них багато артистів одеських театрів.

У великому залі клубу МТС відкрилось урочисте засідання. На нього зібрались не тільки працівники МТС, але й колгоспники з сусідніх колгоспів, багато інтелігенції з районного центру та навколишніх сел. Серед присутніх знатні люди Березівщини: уславлений комбайнер, депутат Верховної Ради УРСР Остапенко, тепер директор Ватерлооської МТС, голова колгоспу ім. Будьонного Макар Посмітний, тепер голова Березівського райвиконкому та інші.

— В сім'ї вільній, новій, — сказав, відкриваючи засідання голова обласного ювілейного комітету тов. Кальченко, — всі народи готуються шанувати пам'ять того, хто сміливо підніс голос протесту проти гноблення, — пам'ять того, хто, не дивлячись на всі переслідування, заявляв гордо і непохитно: «Карають, мучусь, але не каюсь».

До почесної президії засідання були обрані Політбюро ЦК ВКП(б) та Політбюро ЦК КП(б)У. Під довгі овації всього залу на почесного голову засідання обирають товариша Сталіна.

З змістовною доповіддю про життєвий і творчий шлях поета-революціонера, поета-борця виступає професор Р. М. Волков. Аудиторія уважно слухає професора. Він вказує на величезну силу революційної пристрасті Шевченка, його ненависті до ворогів трудового народу. Особливо підкреслює доповідач народність шевченкової творчості, близької і зрозумілої найширшим масам трудящих.

Зачитують лист колгоспників з рідного для поета села Шевченкового, Вільшанського району, на Київщині, до колгоспників Одеської області. Відгукаючись на звертання, виступають учитель тов. Магазінік, старий колгоспник тов. Олійник, голова одного з колгоспів району тов. Комаров. Згадуючи важкий гніт, який тяжів над старим — сучасним Шевченкові —селом, промовці наводять яскраві приклади радісного, сьогоднішнього життя.

— Встав би Шевченко з могили, — каже тов. Магазінік, —не пізнав би поневолену раніше, а тепер квітучу Україну —нову Радянську Україну з десятками тисяч тракторів на колгоспних полях, з могутніми електростанціями, з сотнями заводів-велетнів.

Наче перегукаючись з цим виступом, каже поет Григорій Плоткін, читаючи свій вірш, написаний тут таки ж на Березівщині, під безпосереднім враженням зустрічі:

Колись тут блукала в степах Катерина
І кликала долю свою.
Ти квітнеш сьогодні, моя Україно,
Ти сонцем палаєш в маю.

Читає свій вірш також поет Андрій Портенко. Професор М. М. Вілінський підносить робітникам машинно-тракторної станції подарунок обласного Шевченківського комітету — портрет поета-революціонера, ім'я якого носить МТС.

Тут же зачитується відповідь колгоспників Березівського району на лист шевченкових земляків. В ньому вони розповідають про своє радісне заможне життя, про заходи до увічнення пам'яті поета та популяризації його творів на Березівщині.

Під бурхливі оплески заслужений діяч мистецтв УРСР Л. В. Мацієвська зачитує текст привітальної телеграми керівникові більшовиків України Микиті Сергійовичу Хрущову.

Довго нестихаюча овація вкриває пропозицію заслуженої артистки УРСР Л. І. Бугової надіслати привітальну телеграму великому вождю народів, батькові і вчителю Иосифу Віссаріоновичу Сталіну.

— Мрії Тараса Шевченка, мрії передових представників людства, — сказали учасники засідання в цій телеграмі, — здійснені на радянській землі нашою рідною комуністичною партією під Вашим, дорогий Йосиф Віссаріоновичу, керівництвом. Ми присягаємось Вам, що всі свої сили, вміння і таланти віддамо великій справі побудови комунізму.

* * *

Після закінчення урочистого засідання відбувся великий концерт, в якому взяли участь артисти, що приїхали з Одеси. Капела бандуристів Одеської філармонії, відкривши концерт «Піснею про Сталіна», виконує шевченківський «Заповіт», «Думи мої, думи», «Реве та стогне». Заслужений діяч мистецтв Л. В. Мацієвська та заслужена артистка Республіки Г. Ю. Мещерська прочитали ряд творів великого

поета («Тополя», «Якби ви знали паничі», «Відьма»). Артисти оперного театру О. М. Благовідова та І. К. Тоцький виступили з співом шевченкових творів, перекладених на музику. Акомпанувала їм концертмейстер театру Л. І. Дублянська.

Пізно ввечері розходились робітники, роз'їжджались на автомашинах по навколишніх селах колгоспники — всі сповнені незабутніх вражень від прекрасно проведеного часу.

ЛЕКЦІЇ ТА ХУДОЖНЄ ЧИТАННЯ

Широкий потяг до ознайомлення з життям і творчістю Шевченка виявився серед трудящих ще задовго до ювілейних днів. Вже в жовтні-грудні 1938 року обласне лекторське бюро провело в клубах, на підприємствах та в санаторіях міста 117 лекцій та 83 виступи з художнім читанням творів великого поета. Чималий інтерес до наступного ювілею виявило і колгоспне село. За цей же період у районах області лекторське бюро влаштувало 53 лекції та 61 художнє читання.

З наближенням до ювілейної дати попит на лекції зріс ще більше. Багато клубів регулярно, щомісяця — два-три рази на місяць — улаштовували лекції про Шевченка, ілюструючи їх не тільки виступами запрошених читців, але й силами своєї художньої самодіяльності. Щоб охопити бесідами про Шевченка якомога більшу кількість робітників на крупних підприємствах, лекції влаштовувались по цехах.

В деяких колективах відбувались цикли лекцій про Шевченка. Так, артисти театру юного глядача, працюючи над спектаклем «Тарасова юність», прослухали лекції на теми «Шевченко та його епоха», «Юність Тараса», «Шевченко та російська революційна демократія». Великий цикл шевченкознавчих лекцій було проведено і в Домі вчителя.

Прилюдний шевченківський вечір було влаштовано в міському лекторії (в приміщенні радіоцентру). Доповідь робив проф. Р. М. Волков, потім виконувались твори поета.

Частина лекцій — зокрема в санаторіях — провадилась російською мовою. Так само і деякі читці приготували ювілейний репертуар російською мовою, склавши його як з оригінальних російських творів Шевченка, так і з перекладів його українських поезій.

Характерні цифри щодо кількості лекцій в самі ювілейні дні: 6 березня відбулось 14 лекцій про Шевченка, 9 березня— 32 лекції, 10 березня — 14, 11 березня — 17. Так само значні і цифри виступів з художнім читанням у ці дні.

В січні-березні 1939 року лектори та художні читці з Одеси виїжджали також до районів області, де виступали в МТС, у колгоспах, в районних центрах. Водночас із тим, щоб допомогти місцевим районним кадрам лекторів, у 10 районах області — Вознесенському, Комінтернівському та інших—були влаштовані шевченківські семінари для вчителів та культпрацівників.

Крім індивідуальних виступів з читанням шевченківських творів, приготували репертуар до ювілею і колективи, що працюють в складі лекторського бюро. Один з них—колектив художнього читання під керівництвом Н. М. та В. Ф. Лазурських виступав з читанням (за столом) «Назара Стодолі». Друга група, що складалась з артистів театру Революції, також підготувала (але вже в театралізованій формі) «Назара Стодолю». Ця остання група виїжджала до Березівського району, де виступала в Шевченківській МТС та в колгоспі ім. Будьонного.

Загальна кількість шевченківських лекцій та художніх читань за січень-березень 1939 року становила 455. На цих виступах перебували десятки тисяч трудящих, які докладно обізнались з біографією, з характеристикою творчості великого сина українського народу, почули його твори у виконанні майстрів художнього слова.

Крім лекцій, організованих лекторським бюро, сотні шевченківських вечірок були влаштовані в районах області силами сільської інтелігенції та колгоспного активу.

ВЕЧІР ДЛЯ КУРОРТНИКІВ

У санаторіях та в будинках відпочинку Одеси можна зустріти трудящих з усіх кінців нашої неосяжної батьківщини, з усіх союзних республік. Тому шевченківський вечір, улаштований 27 жовтня 1938 р. Одеською філармонією та курортним управлінням, певною мірою символізував всенародний характер святкування пам'яті Шевченка в нашій країні.

У барвистих національних костюмах виступала капела бандуристів Одеської філармонії. Стародавній український народний інструмент привернув до себе увагу численних гостей. Бандуристи — чоловіки та жінки — виконали шевченківські твори, перекладені на музику. Лунали невмирущі слова «Заповіту».

Вокальна частина вечора була репрезентована виступами артистів оперного театру Л. Д. Крижанівської та І. П. Богданова. Вони виконали кращі вокальні твори шевченківського репертуару: «Три шляхи», «Плавай, плавай, лебедонько», «Якби мені, мамо, намисто», «Понад полем іде», «Минають дні».

Програма вечора відзначалась своєю насиченістю і змістовністю. На вечорі виступали драматичні артисти: Л. В. Мацієвська (засл. діяч мистецтва), О. В. Осташевський, К. Загорянська, Хорош, Кошачевський, Борисов, Тельний. Вони виступали насамперед з художнім читанням кращих шевченківських віршів. Особливо сильне враження справило виконання «Кавказа» арт. Осташевським: кожен рядок дишав у його виконанні тим гнівним викривальним пафосом, що проймає цю страсну шевченківську поему. Наприкінці вечора драматична група темпераментно і яскраво зіграла в костюмах та гримі 1-й акт «Назара Стодолі».

Вечір залишив у курортників прекрасне враження. Під час концерту філармонія поширила серед слухачів анкети. У відповідях курортники підкреслили свою задоволеність з програми вечора, яка ознайомила їх з найкращими зразками творчості великого кобзаря українського народу.

БІБЛІОТЕКИ В ДНІ СВЯТ

Масову роботу, присвячену шевченківським дням, бібліотеки Одеської області розпочали у липні 1938 р.

Найбільше зробила державна наукова бібліотека, яка має великі фонди «шевченкіани», зокрема журнали «Современник», «Народное чтение», «Основа», «Киевская старина», з друкованими тут поезіями Шевченка.

Влаштована бібліотекою виставка мала такі розділи: 1) Епоха Шевченка, 2) Життя Шевченка, 3) Творчість,

4) Шевченко і російські революціонери-демократи, 5) Шевченко в критиці, 6) Шевченко-художник, 7) Шевченко і соціалістична культура.

Послугами бібліотеки широко користувалися студенти університету і педагогічного інституту, аспіранти, літературні працівники, учні. До бібліотеки зверталися режисери одеських театрів, які ставили шевченківські спектаклі, художники, артисти, гримери, яким потрібні були матеріали для висвітлення епохи. Консультаційною роботою бібліотеки з питань шевченкознавства вдало керувала тов. М. Пчелінцева.

Чималу роботу провела і обласна бібліотека ім. В. І. Леніна, яка організувала зразкову виставку «Життєвий шлях Шевченка», різні вітрини, провела для читачів доповіді про творчість поета.

В дитячій обласній бібліотеці ім. Крупської силами активу юних читачів були зроблені плакати «Перекличка поколінь», а також проведено творчі звіти членів літературного гуртка, які писали поезії та оповідання на шевченківську тематику. Поетом Г. Плоткіним проведена літературна гра, побудована на знанні її учасниками біографії і творчості поета.

Бібліотеки Доманівського, Савранського, Вознесенського та інших районів провели значну виставочну і масову роботу.

КОНКУРС НА КРАЩИЙ ВОКАЛЬНИЙ ТВІР

Одеська організація спілки радянських композиторів України весни 1938 року оголосила конкурс на кращі вокальні твори — сольні та хорові — на тексти Шевченка або про Шевченка. На конкурс надійшло біля 20 творів. Прилюдне виконання їх відбулось у ювілейні дні в залі консерваторії. Виконавцями виступали артистка Одеського оперного театру Ольга Благовідова, хорова капела філармонії та студенти консерваторії.

Першої премії не було присуджено жодному з авторів вокальних творів, поданих на конкурс. Другу премію одержав композитор Орфєєв за романс «Утоптала стежечку» (для сольного співу), третю — Я. Файнтух за пісню «Заку-

вала зозуленька» (для жіночого хору). Крім того, ще одну третю премію було поділено між Я. Файнтухом за призначений для хору та оркестру твір «Світе ясний, світе тихий» та Орфєєвим за «Пісню Яреми» для чоловічого квартету.

* * *

Поза конкурсом проф. М. М. Вілінський написав три романси на шевченківські тексти, композитор Араратян — елегію на смерть Шевченка. Композитор К. Данькевич створив симфонічну поему «Тарас Шевченко», яка виконувалась у ювілейні дні в Києві та в Одесі. Ним також написана музика до спектаклю «Поетова доля» в столичному театрі ім. Франка. Композитор Я. Файнтух працював над музичним оформленням ювілейного літературного монтажу в Одеському єврейському театрі.

НОВІ КАРТИНИ І СКУЛЬПТУРИ

Близько 20 художників і скульпторів Одеси працювали над шевченківською тематикою. Художник Крихацький присвятив свою роботу шевченковим «Гайдамакам», Д. К. Крайнєв виступив з великим полотном «День народження Шевченка», П. Пархет — з картиною «Несуть труну великого кобзаря», Шпарберг — з картиною «Могила Шевченка». Графіку «Пам'ятник Шевченкові в Харкові» дав худ. Ковтурман. Нові скульптури вийшли спід різця Теннера — «Шевченко-революціонер» та Паровичонка — «Маленький Шевченко слухає кобзаря».

Художник Цимпаков виїжджав до Шевченківської МТС, де нарисував портрети знатних людей машинно-тракторної станції, яка носить ім'я великого поета-революціонера.

Ряд робіт одеських художників і скульпторів експонований на республіканській шевченківській виставці в Києві, інші демонструвались на осінній звітній виставці одеських художників.

В одеській організації спілки радянських художників відбулись доповіді, присвячені художній спадщині Шевченка.

* * *

До ювілейних днів була відкрита виставка робіт молодих художників — студентів одеського художнього училища на шевченківську тематику.

Другу виставку робіт художників-самоуків, присвячену шевченківському ювілею, організував у своїх стінах Будинок народної творчості.

Відкрита була також виставка в музеї українського та російського мистецтва. На ній, крім численних робіт радянських художників на теми життя і творчості Шевченка, були експоновані картини, що належать пензлю сучасних Шевченкові майстрів живопису, а також два офорти роботи Шевченка, які зберігаються в музеї.

В ПАЛАЦІ ПІОНЕРІВ

Одеський Палац піонерів та жовтенят провів три шевченківських конкурси серед дітей: на кращий літературний твір про Шевченка, на краще виконання його творів і на кращий малюнок або скульптуру, присвячену великому поетові.

На літературному конкурсі перше місце посіла учениця 1-ої залізничної школи Фаїна Юз, друге — учень 101-ої школи Олександр Золотушкін.

За краще виконання твору Шевченка «Тризна» першу премію — подорож до Києва — одержав учень 117-ої школи Хитрик. Серед дитячих колективів перші місця посіли об'єднаний хор 74-ої та 59-ої школи та оркестр народних інструментів 3-ої школи.

По образотворчому конкурсу — подорожжю до Києва — преміюваний юний скульптор Верещаков за подану ним роботу «Перебендя».

Підсумки конкурсу були оголошені на великому вечорі, який був улаштований у залі Палацу культури заводу ім. Жовтневої революції.

* * *

В стінах Палацу піонерів, а також у міському піонерському клубі, в клубі Ленінського району були проведені назустріч ювілею десятки шевченківських вечорів та лекцій, якими охоплено тисячі дітей.

Великий шевченківський дитячий ранок був улаштований Палацом піонерів 6 березня у великому залі міськради. Доповідь дітям про великого поета-революціонера зробив проф. Р. М. Волков. Хор Палацу піонерів виконав «Заповіт» та інші пісні на шевченківські тексти. Виступали оркестри народних інструментів Палацу піонерів і 3-ої школи та численні юні читці-декламатори. Поруч з українськими поезіями великого поета були виконані і російські його твори, як от «Тризна». Завершений був ранок виступом хорової капели філармонії.

МІСТО ШАНУЄ ПОЕТА-БОРЦЯ

Святково прибрався величний будинок оперного театру. Над входом до театру, на балконі, височить великий портрет невмирущого Тараса, а під ним промовляють до нащадків його слова:

I мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим, тихим словом.

Тут, в оперному театрі, на 6 березня було призначено урочисте засідання обласного шевченківського комітету разом з партійними та радянськими організаціями міста, стахановцями підприємств, представниками радянської інтелігенції.

Задовго до відкриття засідання заповнюються партер та яруси театру. В залі — робітники і вчені, студенти і червоноармійці, інженери і лікарі. Люди різних професій, різних національностей прийшли віддати загальну шану великому поетові.

Заступник голови комітету поет Гр. Плоткін відкриває

урочисте засідання. Обирають президію в складі 37 чоловіка — серед них письменник-орденоносець Серафімович, Герой Радянського Союзу Коробков, правнучка великого поета — Олександра Шевченко.

Під бурхливі оплески до почесної президії обираються Політбюро ЦК ВКП(б), Політбюро ЦК КП(б)У, персонально т.т. Берія, Дімітров, Тельман, Хозе Діас. Захоплену овацію всього залу викликає пропозиція обрати почесним головою засідання вождя народів великого Сталіна.

Слово для доповіді про життя і творчість славетного поета-революціонера надається проф. Р. М. Волкову.

Потім виступає письменник-орденоносець О. С. Серафімович. З великою теплотою згадує він, як уперше в своїй юності почув він гнівне шевченківське слово, як полюбив його на все життя і як це слово давало йому та іншим молодим людям його покоління натхнення в боротьбі проти гніту самодержавства.

Академік Д. К. Третьяков підкреслює в своїй промові непримиренне ставлення Шевченка до релігійного обману, його ненависть до духовних пастирів, які божим ім'ям допомагали тримати народ у ярмі та покорі.

Кожен з виступів яскраво характеризував ту величезну любов, якою користується співець роботящих рук у щасливого, звільненого радянського народу.

З великим піднесенням були схвалені привітальні телеграми великому вождю народів товаришу Сталіну та керівникові більшовиків України товаришу Хрущову.

На цьому закінчилась урочиста частина вечора. Художня програма розпочалась постановкою одноактної опери «Сотник» композитора Верикісвського, яку підготував оперний театр. Далі відбувся великий концерт, в якому взяли участь артисти оперного театру, театру Революції, російської драми, філармонії. Зокрема виступали засл. діяч мистецтв Л. В. Мацієвська, засл. артистка УРСР Г. Ю. Мещерська, лауреат 1-го всесоюзного конкурсу музик-виконавців Ольга Благовідова та інші. В програмі взяли також участь хори та симфонічні оркестри оперного театру та філармонії. Серед інших творів було виконано симфонічну поему одеського композитора К. Данькевича «Тарас Шевченко».

ОДЕСА НА РЕСПУБЛІКАНСЬКІЙ ВИСТАВЦІ

Серед численних експонатів, які знаходяться в просторих залах республіканської шевченківської виставки, є багато зв'язаних з Одесою. Це — книжки й ноти, видані в Одесі, це — картини, намальовані одеськими художниками, це афіші шевченківських спектаклів в одеських театрах. Кожен з цих експонатів наочно свідчить про велику любов до Шевченка трудящих мас, які і за найшаленішого розгулу реакції не забували свого великого кобзаря.

В дореволюційні роки в Одесі було випущено ряд виключно цінних видань про Шевченка. Примірники цих видань зберігаються тепер на республіканській виставці. Перше місце серед них належить шевченковій біографії, написаній відомим дослідником життя великого поета — Коніським. На виставці ми бачимо, насамперед, львівське (у двох томах) видання праці Коніського українською мовою («Тарас Шевченко — Грушевський. Хроніка його життя») і поруч нього одеське видання 1898 року російською мовою під назвою — «Жизнь украинского поэта Тараса Григорьевича Шевченко (критико-биографическая хроника)». Ця праця Коніського не втратила свого значення і в наші дні — за багатством зібраного тут фактичного матеріалу.

Великий інтерес являє праця відомого українського бібліографа М. Комарова, який постійно жив і працював в Одесі. Зветься вона: «Т. Шевченко в литературе и искусстве. Библиографический указатель материалов для изучения жизни и произведений Т. Шевченко». Видана ця книжка в Одесі 1903 року. Примірник, що зберігається на виставці, належав відомому українському письменникові Б. Грінченку і має автограф: «Вельмишановному Борису Дмитровичу Грінченку від М. Комарова».

Ювілейні дати викликали не тільки появу значної кількості статей про великого українського поета в періодичній пресі, але й прагнення зібрати й систематизувати у формі книжок матеріали про вшанування його пам'яті, відзиви преси тощо. До числа таких книжок, зв'язаних з Одесою, віднесемо, насамперед, брошуру: «Поминки Тараса Григорьевича Шевченко 25-го февраля 1879 года в Одессе. Сост(авил) А. Т.» Брошура ця надрукована тоді ж таки, у 1879 році, в друкарні «Новороссийского телеграфа» і має характерну при-

мітку: «Доход от этого издания поступает в капитал на основание в память Т. Г. Шевченко народной школы его имени».

Той же автор підготував і видав в Одесі ж у друкарні «Новороссийского телеграфа» в тому ж 1879 році ще одну книжку — «Тарас Григорьевич Шевченко в отзывах о нем иностранной печати. Составил и издал А. Т-ый».

Не менш цікаві старі театральні афіші, багато з них пов'язані з Одесою. Одна з таких афішок стосується 90-х років минулого сторіччя. «В среду 16 декабря 1892 г. товариществом русско-малорусских артистов под управлением Н. Н. Садовского с участием артистки М. К. Заньковецкой представлено будет: «Невольник» — драма в 4-х действиях и 5-ти карт. соч. М. Л. Кропивницкого». П'єса Кропивницького написана, як відомо, за одноіменною поемою Шевченка. В цьому спектаклі радував серце слухачів блискучий добір виконавців. Так, Ярину грала Заньковецька, Степана — Садовський.

Надрукований текст цієї афіші в оточенні реклами фірми «А. Рале і К-о. Москва, Одесское отделение — Полицейская д. Рауша». Рекламує фірма Рале два предмети свого виробництва: «Лучший цветочный о-де-колон. Бархатная пудра».

Друга афіша вже стосується наших радянських часів, очевидно, року 1920-го і присвячена відкриттю українського державного театру ім. Т. Г. Шевченка. Програма цього свята дуже велика і щоб виконати її повністю початок був проголошений на ранній для театральних видовищ час. «Початок о 6 год. веч. по новому часу» — вказано в афіші.

Сама програма розподіляється на 4 частини і складається майже повністю з шевченкових творів. У першому розділі виконання гімнів («Інтернаціонал», «Заповіт»); в другому — інсценування української державної драматичної студії («Іван Гус» — поема Т. Г. Шевченка; «Не спалося» — вірш Т. Г. Шевченка); в третьому розділі — «Назар Стодоля» — п'єса на 3 дії Т. Г. Шевченка (серед інших виконавців проголошені: «Суслов — Гнат Карий та Горський — Хома Китчатий» і нарешті, четвертий має бути концертний відділ (виконавець — хор державного театру). Як головний режисер і завідуючий новим театром в афіші вказаний відомий український актор О. З. Суслов.

Багато на виставці робіт про Шевченка, що належать пензлю і різцю одеських майстрів мистецтва. Перше місце належить тут великій картині проф. Д. К. Крайнєва, який відобразив хворого Шевченка в день останнього святкування ним дати свого народження. Поет прикутий до ліжка. Його оточують близькі люди.

Репрезентований на виставці молодий одеський художник П. Пархет картиною «Похорон Т. Шевченка» (олія). Тьмяний її колорит наче підкреслює ту скорботу, яка охоплює кожного при сприйманні похорон великого Кобзаря.

При вході на виставку відвідувач зустрічається з скульптурою одеського майстра Теннера. Це — бюст Шевченка. У правій руці великий поет тримає книгу, ліву тримає перед собою, наче підкреслюючи цим рухом енергійність слів, які він вимовляє, трохи схиливши за своїм звичаєм голову. Полум'яний революціонер кличе до боротьби. Його чують тисячі і десятки тисяч людей, які щодня приходять на виставку і знайомляться тут з чудовими матеріалами про життя і боротьбу великого сина українського народу.

Поруч, в одному з розділів виставки, де зібрані матеріали про заклади, що носять ім'я незабутнього кобзаря, глядач бачить фото першої в Союзі машинно-тракторної станції ім. Шевченка, яка існує на території Одеської області, бачить фото чудових людей, яких виховала стахановська робота на вільних, нерозмежованих просторах колгоспних земель.

«ПОЕТОВА ДОЛЯ»

В ОДЕСЬКОМУ ТЕАТРІ РЕВОЛЮЦІЇ

Одеський театр Революції першим на Україні виступив в ювілейні шевченківські дні з постановкою п'єси Сави Голованівського «Поетова доля». Втілити образ великого Тараса на сцені, показати його на фоні епохи, в тісних стосунках з народом і в сутичках з історичними класовими супротивниками — завдання велике, серйозне і разом дуже вдячне.

... І ось ми — в Києві кінця сорокових років минулого сторіччя. На підмостках театру, перетворених у квартиру історика Костомарова, живуть, рухаються, розмовляють дійові особи тієї епохи. На квартирі Костомарова зібрались члени Кирило - Мефодіївського братства. Чекають Шевченка. Дзвінок сповіщає про прихід поета.

Перед нами — такий знайомий за численними портретами і автопортретами образ. Заслужений артист УРСР Й. Ф. Маяк знайшов цю портретну схожість з Шевченком періоду 1847 року. Автор п'єси показує його з перших же слів, як полум'яного революціонера, який пристрасно ненавидить коронованого ката — Миколу І.

Й. Ф. Маяк малює образ Шевченка в усій чарівності великого народного співця, справжнього гуманіста, оповісника селянської революції і разом людини благородного серця, простої, чутливої, щирої. Актор відтворює образ Шевченка саме в цій його людській чарівності. Відомо, як приваблював серця людей великий Кобзар, які глибокі симпатії викликав він у людей з народу, у кращих представників передової демократичної інтелігенції. Й. Ф. Маяк зумів запобігти будь-якій сусальності в показі свого героя. Його Шевченко — це

той гнівний проти ворогів, ласкавий до друзів з народу Шевченко, якого ми знаємо і за його безсмертними творами і за спогадами сучасників.

У відповідь на зауваження Куліша, що в своєму «Сні» Шевченко не виявив почуття художньої міри, він виголошує гнівну тираду, в якій клекоче революційна лють проти тиранії і рабства. Артист добре передає вбивчий сарказм, разючу іронію, високий пафос поета-трибуна.

Артист М. П. Хорош в сценічному втіленні фігури Куліша слідував за автором п'єси, який дав йому дуже схематичне і однобічне тлумачення.

В Костомарові автор надмірно підкреслив анекдотичне начало, і у артиста Ю. Г. Бабенка ця дійова особа п'єси була трохи гротескна. Заслужений діяч мистецтва Л. В. Мацієвська створила вдалий сценічний образ матері Костомарова, про яку Шевченко тепло згадує в своєму відомому вірші, написаному в казематі III відділку.

Артист С. С. Кошачевський в ролі студента-донощика Петрова, А. С. Лаппа в ролі кріпака-бандуриста, заслужена артистка республіки Г. Ю. Мещерська в ролі його дружини сприяли загальному ансамблю вистави. Особливо треба відзначити удачу артистки К. Ф. Загорянської, яка зуміла з блідого авторського тексту ролі Ольги змалювати живий образ дівчини-кріпачки, нареченої Шевченка. Вдало розв'язав своє завдання І. П. Твердохліб, в розпорядженні якого був такий скупий текст для ролі «трухлявенького генеральчика».

Постановник п'єси, заслужений (тепер народний) артист республіки В. С. Василько виявив добру обізнаність з історичним матеріалом п'єси і, зберігши авторський задум талановитого радянського драматурга Сави Голованівського, зумів довести до глядача і образ живого Шевченка і його оточення — дружнє і вороже. Правильно зробили режисура і композитор В. К. Штайгер, відмовившись від нової, спеціальної музики для вистави і використавши улюблені Шевченком музичні вокальні твори.

Творче дерзання драматурга Голованівського, який показав в усій історичній конкретності образ Шевченка, його долю, як долю народу, знайшло повноцінне втілення в Одеському театрі Революції.

Бор. П.

«ТАРАС ШЕВЧЕНКО» БАГРИЦЬКОГО

В РОСІЙСЬКОМУ ДРАМАТИЧНОМУ ТЕАТРІ

В усій великій програмі, яку показав у своєму шевченківському спектаклі-концерті російський драматичний театр, найціннішим було інсценування поеми Едуарда Багрицького «Тарас Шевченко»

Тараса Шевченка грав заслужений артист АзРСР Н. Соколов. Грав в костюмі та гримі. Шевченко-Соколов з'явився на сцені. Ось він випростався, заговорив... Внутрішня осяяність сповнювала актора і глибока правдивість відчувалась в його діях.

Соколов вдало знаходив трамплін, від якого відштовхувався при зображенні Шевченка. Це — зовнішня (тільки зовнішня!) втомленість людини, здоров'я, організм якої надірвали важкі роки заслання. Сутула, трохи зігнута постать. Похмурий спід навислих брів погляд допитливих і трохи недовірливих очей. Слова, що важко сходять з язика. Неквапліва і м'яка вимова — українська вимова, що раз-у-раз і освітлить російську мову поеми Багрицького.

Шевченко-Соколов говорив мірно і глухо. Слова падали наче важкі дощові краплі після довгої засухи на висохлий піщаний грунт. Впавши, краплі-слова ще лежали згорнуті на дорозі. Важко і задушливо все навкруги. Тоді здавалось, вся скорб промайнулих літ, похованої молодості проймає його оповідання. Але ось вже голос починає втрачати свою глухість: в ньому з'являється метал. Так, метал — більше і більше металу, більше і більше гніву проти царів, проти поміщиків, проти всіх гнобителів. Шевченко випростовувався на весь зріст. Артист стояв перед нами, заклавши руки за борт старомодного сюртука. Промова його пророча і впевнена. Він говорив з нами, з слухачами, що сиділи у залі, з дівчатами, що в українських народних убраннях оточили його на сцені. Це ж наші, колгоспні українські дівчата!

Завіса закривалася і розкривалася знов, а він стояв, заклавши руку за борт стромодного сюртука і дивився, щасливий і радісний, на нас...

На порівняно невеликому текстовому матеріалі Наум Соколов створив образ великої привабливої сили. Теплі почуття

радянського народу до великого кобзаря були уособлені в постаті української дівчини, яку грала арт. М. Ф. Горбатова. Звертаючись до Шевченка, вона знаходила зворушливі, задушевні тони для цієї незвичайної розмови, якій наче акомпанував вдало запроваджений в дію хор. Він створював відразу ж потрібну настроєність у слухача, схвильовував чистими і проникливими народними мелодіями своїх пісень.

А. Недз.

В ІНШИХ ТЕАТРАХ

Одеський театр опери та балету поставив у шевченківські дні оперу українського радянського композитора Вериківського «Сотник», написану на текст одноіменної поеми Шевченка. Ставила оперу режисер Олександра Шольп, диригувала Лизавета Дублянська. Партію Насті співала арт. Губерт (лауреат всесоюзного конкурсу вокалістів), сотника — засл. артист УРСР Ільїн. Крім того театр підготував концертну програму.

* * *

Ораторія, присвячена Шевченкові, виконувалась в день ювілею в єврейському драматичному театрі. Для свята була поновлена постановка української класичної п'єси «Глитай або павук» Кропивницького, яку свого часу колектив першим поставив єврейською мовою.

* * *

Театр юного глядача поставив п'єсу В. Суходольського «Тарасова юність» (режисер Лейченко). Роль молодого Тараса виконував арт. Полетаєв.

* * *

«Поетова доля» була поставлена в 2-му колгоспно-радгоспному театрі (філіал театру Революції) художнім керівни-

ком Дм. Пихтіним. Шевченка грав тут арт. Будяк. Цей спектакль був показаний на огляді колгоспно-радгоспних театрів республіки в Києві, а потім — на Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві.

П'єсу «Тарасова юність» поставили також 1-й колгоспно-радгоспний театр ім. Шевченка (режисер Перов) та болгарський колгоспний театр ім. Дімітрова (режисер Лур'є).

Концертні програми були підготовлені в 3-му колгоспно-радгоспному театрі та в німецькому колгоспному театрі.

КОНЦЕРТИ ФІЛАРМОНІЇ ТА ЕСТРАДИ

В залі міськради обласна філармонія назустріч ювілею влаштувала два вечори за тематичною програмою «Пушкін та Шевченко», що ілюструвала ідейний переклик в творчості обох поетів. З вступним словом виступив А. Недзвідський.

5 березня відбувся великий концерт, на якому симфонічний оркестр філармонії виконував симфонічну поему одеського композитора К. Данькевича «Тарас Шевченко» та ряд інших творів (з участю хору), потім у гримі та костюмах було поставлено 1-й акт з «Назара Стодолі».

Багато шевченківських концертів було улаштовано в клубах та в санаторіях міста. Цікаві вечори відбулись в Палаці моряка, Домі журналіста та інш. Всього в Одесі філармонія дала 29 шевченківських концертів і на селі — 17.

* * *

Підготувала шевченківський літературно-музичний монтаж обласна естрада (автор-режисер Я. Возіян). Програма була показана 14 разів.

ЮВІЛЕЙНІ РАДІОПЕРЕДАЧІ

Чимало цікавих передач дав до шевченківських днів обласний радіокомітет. Передавали великий літературно-музичний монтаж по «Кобзарю». Окремі програми були присвячені поемам «Гайдамаки», «Катерина», «Наймичка», «Марія».

Музичний сектор дав цікаву програму «Улюблені народні пісні Т. Г. Шевченка». Кілька разів передавались програми,

складені з романсів українських композиторів (як класичних, так і радянських) на шевченківські тексти.

Ряд монтажів було підготовлено для дітей.

Виконавцями всіх програм виступали артисти одеських театрів, радіокомітету та філармонії.

«ВЕЛИКИЙ ПОЕТ-РЕВОЛЮЦІОНЕР»

(НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЗБІРНИК ОДЕСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ, ПРИСВЯЧЕНИЙ 125-РІЧЧЮ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА—ОДЕСА 1939)

В науково-літературному збірнику Одеського державного університету, присвяченому 125-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка, взяли участь і професура, і молоді наукові працівники, і студенти. В збірнику вміщено ряд змістовних статей, які розробляють проблеми радянського шевченкознавства.

Серйозний, дослідний характер має праця студента 5-го курсу історичного факультету І. Л. Болясного «Шевченко-художник». Автор, добре обізнаний з темою, підкреслює реалістичний характер шевченківського живопису, показує, як у ньому подолювався вплив Брюлова.

Цієї ж теми торкається в своїй статті доктор філологічних наук, проф. Б. В. Варнеке. Він зближує творчість Шевченка-художника з живописом Дюрера і Жанрона. Цікаве таке свідчення Б. В. Варнеке: «автор цих рядків 1909 року сам бачив у Казані у купця Сапожнікова шевченківський малюнок, що відображає усю тяжкість роботи рибальських ватаг. Згадувань у пресі про такий малюнок не зустрічалось».

Привертає увагу і стаття академіка Д. К. Третьякова «Джерела шевченкового атеїзму». Автор широкими мазками малює ідейну атмосферу, в якій Шевченко сприйняв свої атеїстичні погляди. Доктор педагогічних наук, професор С. Ф. Збандуто розробив тему «Гуманізм поета».

На тему «Шевченко—Курочкін—Беранже» написав статтю професор Р. М. Волков. Це одна з перших спроб розкрити

взаємини між великим українським поетом і Курочкіним та Беранже, але автор трохи відхилився від основної теми, присвятивши непропорціонально багато місця еволюції поглядів на Беранже в російському суспільстві і в цьому зв'язку аналізові поглядів Бєлінського. Новій і оригінальній темі: «Іншомовні слова в шевченкових творах» — присвячена стаття професора П. О. Потапова.

Аспірант кафедри української літератури А. В. Недзвідський дав у збірник статтю «Непримиренна сатира». Варто уваги таке зауваження автора: «Шевченкова сатира, сповнена величезного гніву, вся клекоче нестримною ненавистю до панів. Вона не викликає сміху... Шевченко сам підкреслював цей особливий характер своєї сатири, коли у відомому вірші до Гоголя, звертаючись до свого соратника за цим видом літературної зброї, відзначав відмінність їхніх поетичних засобів. Він казав Гоголю:

Ти смієшся, а я плачу,
Великий, мій друже.

В цьому і полягала відмінність шевченківської сатири, вспоєної сльозами народу, гіркими його стражданнями у визиску та неволі».

Автор гостро підкреслює непримиренність шевченківської сатири. Цікаві порівнення проведено між сатирою Шевченка і Герцена.

Аспірант кафедри російської літератури Б. Р. Хуторецька показала в своїй статті ідейне споріднення двох великих майстрів, двох могутніх національних геніїв — Пушкіна і Шевченка. Стаття написана з властивою цьому авторові ізящністю стилю. Провадячи паралелі між пушкінською і шевченківською творчістю, Б. Р. Хуторецька зауважує: «проте, всі ці паралелі ажніяк не говорять про якесь копіювання. Вони промовляють про глибоке і вдумливе ставлення Шевченка до пушкінської спадщини. Шевченко, відчуваючи на собі пушкінські впливи, завжди оригінально розвивав пушкінські теми і мотиви стосовно до умов нової доби, в яку він жив і творив, стосовно до свого світогляду — світогляду революційного демократа».

Цікава і стаття студента М. Н. Бергера «Шевченко-істо-

рик». Автор показує інтерес поета до історії, його роботу над поемою «Єретик», характеризує Шевченка і як співця боротьби проти польської шляхти. Найбільш цінний розділ роботи тов. Бергера — це: «Боротьба з татарсько-турецькими загарбниками». «Наступ турецького феодалізму на українські землі, — пише автор, — був неминуче пов'язаний з обертанням у рабство, невільництво українських селян. Кримські ж татари були знаряддям в руках Туреччини, транзитними передатчиками на східні ринки тих невільників, яких вони захоплювали в українських селах. Турецькі султани і татарські хани несли жахливу неволю українському народові, і боротьба з загарбниками була священним обов'язком українського козацтва. В XVI—XVII сторіччях турецький абсолютизм виступає досить агресивно, захоплюючи українські степи і поширюючи свої володіння по Дністру і Бугу».

Далі автор показує, як Шевченко в поемах «Гамалія» і «Невольник» змальовує важкі переживання людей, закинутих на чужину, запроданих у рабство. «Поет розповідає мистецькими образами про великий сум за батьківщиною, за рідною землею, яка миліша за все на світі. Козаки «Гамалії» благають долі:

Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!

Цей же високопатріотичний мотив любові до рідного краю повторюється в поемі «Невольник».

Загалом науково-літературний збірник одеського університету є певним вкладом у радянське шевченкознавство.

Б. М.

Одеський Палац піонерів видав до великого всенародного свята збірку «Діти—поету». В ній зібрано твори початкуючих авторів (членів літературних гуртків Палаца), присвячені Шевченкові. Всі вони пройняті великою любов'ю до безсмертного кобзаря українського народу. Книжка вийшла під редакцією та з передмовою критика О. Ждановича.

* * *

Невеличкий збірник статтей російською мовою про Шевченка випустив російський драматичний театр. Тут надруковано статті одеських літературознавців: проф. Р. М. Волкова — «Шевченко и русская литература», А. А. Гріна — «Русская проза Шевченко», О. О. Ждановича — «Шевченко и театр». Передруковано також статтю М. Бурачека про Тараса Григоровича як художника. В збірнику містяться і короткі пояснення до програми спектаклю-концерту, показаного театром в ювілейні дні.

* * *

Обласна філармонія видала брошуру одеського літературознавця А. Недзвідського «Пушкін і Шевченко». Випуск брошури був пристосований до влаштованих філармонією вечорів-концертів на цю тему. Проблему ідейного переклику великих поетів автор розглядає в світлі висловлення В. І. Леніна про три покоління в російській революції.

* * *

У книжці, випущеній театром Революції до прем'єри «Поетової долі», є передова стаття «Тарас Шевченко — поет усіх народів СРСР», статті автора п'єси С. Голованівського, постановника — засл. артиста УРСР В. Василька, виконавців головних ролей: Тараса Шевченка — засл. артиста УРСР Й. Маяка та Ольги — арт. К. Загорянської. Книжка ілюстрована репродукціями шевченкового автопортрету (часів заслання) і автографа «Як умру, то поховайте» та фотографіями головних учасників спектаклю.

СТАТТІ НА ШЕВЧЕНКІВСЬКУ ТЕМАТИКУ

В ОДЕСЬКІЙ ПЕРІОДИЧНІЙ ПРЕСІ ЗА ЧАС З ЛИПНЯ 1938 Р.

В цьому покажчику використані виключно оригінальні матеріали місцевих газет на шевченківську тематику. Статті, розіслані пресбюро та РАТАУ або передруковані з центральних газет, тут не зазначаються, так само як і передруки творів самого Шевченка. З хронікальних матеріалів використані лише основні.

При складанні покажчика переглянуті такі одеські газети: «Чорноморська комуна», «Большевистское знамя», «Молода гвардія», «Моряк» та «Чорноморський гудок». Вихідною точкою взято липень 1938 р., як перший місяць після організації урядового шевченківського комітету.

Прийняті скорочені найменування газет у тексті покажчика: Ч. К. — «Чорноморська комуна», Б. З. — «Большевистское знамя», М. Г. — «Молода гвардія», Мор. — «Моряк», Ч. Гуд. — «Чорноморський гудок».

1938 РІК.

Передова. До роковин народження великого українського поета Т. Г. Шевченка. Ч. К. 8-VII.

Передовая. Достойно встретить великий юбилей. Б. З. 8-VII.

А. Недзведский. Шевченко и Чернышевский. Б. З. 26-VII.

Р. Плунгян. Музей Т. Г. Шевченко в Каневе, Б. З., 30-VII.

Ада Лисовицкая. Дума о Шевченко. Б. З., 10-IX.

А. Недзведский. Шевченко и его юбилей. Мор., 22-IX.

Бор. Подольский. Шевченко и русская революционная демократия. Б. З., 26-IX.

Александр Золотушкин. Песня о Тарасе (стих.). М. Г., 26-IX.

Передовая. Готовимся к шевченковским дням. Б. З. 28-IX.

Страница. Великий поэт-демократ. (Назаров. Великий поэт-демократ. — Стахановцы завода им. Ленина К. Л. Люльченко, Г. Г. Новиков, С. М. Куприянов, И. А. Кисилевский. За что мы любим Шевченко. — Е. Павличенко. Над веками — живой (стих.). — Без подписи. Комната — музей им. Шевченко. — М. Махаринский. Шевченко и царская цензура (По неопубликованным материалам). — Р. Брусиловский. В крепости (драматический этюд). Б. З., 2-X.

Р. Брусиловський. Друг поета. Ч. К., 3-X.

Ю. К. Епель. Шевченко і російська культура. М. Г., 4-X.

Сторінка. В селі, де жив великий поет-революціонер. (Висловлення колгоспників С. І. Маломужа, О. М. Кумпаненка, Д. С. Гавриленка, С. Задорожнього, викладача Ф. Попенка. Т. Т. Шевченко (внук Т. Г. Шевченка, колгоспник). Великий син народу. — Іван Олійник. Живе Тарас і буде жить (вірш). — Без підпису. Там, де була хата Шевченка. — Р. Шендеров. На батьківщині поета. Ч. К. 6-X.

Ф. Попенко (викладач Шевченківського с.-г. технікуму). Тарас Григорович Шевченко — поет революційної демократії. Ч. К., 10-X.

И. Болясный, Л. Носенко, Л. Пархоменко. Азербайджанские поэты на могиле Т. Г. Шевченко (Канев, Шевченковская могила, наши спецкорры). Б. З., 12-X.

Мик. Майфельд. Поет революціонер-демократ. Ч. К., 14-X.

Бор. Подольский. После ссылки. Б. З., 14-X.

Євген Кравченко. Жіноча доля у творчості Шевченка. М. Г., 14-X.

Лист колгоспників, колгоспниць, радянської інтелігенції села Шевченкове, Ольшанського району, Київської області — трудящим Одеської області. В братній сім'ї народів соціалістичної батьківщини шануємо пам'ять великого поета-революціонера Т. Г. Шевченка. Ч. К., 16-X.

Бор. Подольський. Шевченко і Горький. Ч. К., 17-X.

Без подписи. Как царские сатрапы преследовали произведения Т. Г. Шевченко. Б. З., 18-X.

А. Недзведский. В областном Шевченковском комитете. Б. З., 23-X.

Без підпису. В обласному Шевченківському комітеті. Ч. К., 23-X.

Без подписи. Новые картины одесских художников. Б. З., 24-X.

І. К. Жук. Інтернаціоналізм Шевченка. Ч. К., 30-X.

А. Недзведский. Шевченковский праздник в селе (выездное заседание областного юбилейного комитета в Шевченковской МТС). Б. З., 1-XI.

Добірка. «І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій, не забудьте пом'янути не злим, тихим словом» (О. Сосов, Р. Шендеров. Виїзне засідання обласного ювілейного Шевченківського комітету на Шевченківській МТС. — Виступ т.т. Кальченка, Григорія Плоткіна (віршований), Магазініка, Олійника, Комарова), Ч. К., 1-XI.

Й. Рахман (студент університету), Шевченко-художник. Ч. К. 11-XI.

Страница. На могиле великого поэта-демократа. (Похороны поэта. — Книга народа. — Рассказ Насти Ядловской. — Память о кобзаре живет в народе. — Сегодня в шевченковском заповеднике). Организаторы страницы: И. Болясный, Я. Пархоменко, Л. Носенко, Б. З., 14-XI.

Рассадин. Пьеса о детстве Шевченко (Ленинград, наш корр.), Б. З., 14-XI.

Без підпису. Правнука Т. Г. Шевченка — студентка Одеського держуніверситету, Ч. К., 16-XI.

Й. Квітко. Великий атеїст, М. Г., 16-XI.

Без подписи. Интересный документ (Участие граждан Одессы в увековечении памяти Т. Г. Шевченко в 1884 г.), Б. З., 17-XI.

П. Лісничий. Глибоко і всебічно вивчати спадщину Т. Г. Шевченка, Ч. К. 18-XI.

М. Елецкий. 25 лет тому назад. Б. З., 22-XI.

Без підпису. Великі друзі великих народів, М. Г., 22-XI.

В. Висмонт. Снимок с паспорта Т. Г. Шевченко. Б. З., 24-XI.

І. К. Жук. Шевченко-атеїст, Ч. К., 26-XI.

О. Жданович. Русские произведения Шевченко, Мор., 26-XI.

А. Глушицький. На могилі поета, М. Г., 28-XI.

І. Жук. Л. Носенко. Цікавий документ про викуп рідні Т. Г. Шевченка з кріпацтва, Ч. К., 2-XII

Без підпису. В сім'ї вільній, новій. Ч. К., 8-XII.

Я. С. Пархоменко (студент V к. историч. факультета университета). Великий поэт революционер-демократ, Б. З., 9-XII.

О. Жданович. Російські твори Т. Г. Шевченка, М. Г., 12-XII.

Й. Рахман (студент університету). Шевченко і декабристи, Ч. К., 17-XII.

Бор. Подольский. Тургенев и Шевченко, Б. З., 18-XII.

И. Горелик. Тарас Шевченко и Айра Ольридж. Б. З., 21-XII.

І. Жук, Л. Носенко. Шевченко і декабристи, М. Г., 28-XII.

Влад. Гофенберг (студ. мединститута). Тарасу Григорьевичу Шевченко (стих.), М. Г.. 28-XII.

Ілля Затишний (студ. університету). Старий дуб (вірш), М. Г. 28-XII.

І. А. Луценко. Шевченко закликав до боротьби з оскаженілими ворогами українського народу, М. Г., 31-XII.

1939 РІК.

О. Т. Шевченко (студентка університету, правнука Т. Шевченка). Подарунок великому прадідові, Ч. К., 1-І.

І Жук, Л. Носенко. Фальсифікований «Кавказ» Т. Г. Шевченка на полицях «Книгокульторгу» (лист до редакції), Ч. К., 9-І.

М. Паламарчук. Історична основа «Гайдамаків» Т. Г. Шевченка, Ч. К., 12-І.

Р. Гарбер. Засідання Шевченківського комітету, Ч. К.. 12-І.

І. Жук. З історії шевченківських днів в Одесі (по сторінках дореволюційних одеських газет). Ч. К., 15-І.

И. Болясный. Шевченко и русские художники, Б. З., 18-І.

Передова. Достойно вшануємо пам'ять великого поета-революціонера, Ч. К.. 26-І.

Передовая. Отличную встречу — знаменательному юбилею, Б. З., 26-І.

І. Фефер. Балада про пожежу (переклав з єврейської А. Кацнельсон). Ч. К., 28-І.

Б. Хуторецька. Шевченко-сатирик, М. Г.. 30-І.

Сторінка. Великий майстер слова і пензля (М. Беновицький (наук. співробітник харк. галереї Т. Г. Шевченка). В залах галереї. — Р. Шендеров. Невмирущий Тарас. — М. М. Старкова (професор-орденоносець одеської консерваторії). Всупереч заборонам царських сатрапів. — Є. Б. Лойтер (художній керівник одеського Єврейського театру). Біля картин.— З. Г. Дьяконова (артистка одеського театру російської драми ім. Іванова). Великий художник. — К. А. Домбровська (артистка одеського Театру Революції). Чудова гра фарб), Ч. К., 2-ІІ.

І. Болясний. «Живописная Украина» Т. Г. Шевченка, Ч. К., 4-ІІ.

И. Жук. Шевченко и Гоголь, Б. З., 4-ІІ.

К. Ф. Данькевич (композитор). Симфонічна поема «Тарас Шевченко», Ч. К., 14-ІІ.

Бор. Подольський. Вплив Шевченка на Багрицького, Ч. К. 15-ІІ.

Вс. Азаров. Шевченко и Багрицкий, Б. З., 16-II.

М. Устенко. Шевченко — борец против польской шляхты, Б. З., 26-II.

Бор. Подольський. Шевченко і Герцен, Ч. К., 28-II.

Без підпису. Нові документи про Т. Г. Шевченка (Ленінград, від нашого кореспондента), Ч. К., 28-II.

Г. Захаров. Нова симфонічна поема композитора Данькевича, М. Г., 28-II.

І. Болясний. Т. Г. Шевченко на художній виставці в 1860 р. Ч. К., 1-III.

Л. Носенко. Борец против польской шляхты, Ч. Гуд., 1-III.

М. Гончаренко. Образ жінки в творах Шевченка, Ч. К., 3-III.

П. Коган. Интернациональные мотивы в творчестве Шевченко. Б. З., 4-III.

А. Трипільський. Естетичні погляди Шевченка, Ч. К., 4 та 5-III.

Передовая. Великий поэт, революционер-демократ. Ч. Гуд. 5-III.

Подборка. Мы любим Тараса Григорьевича Шевченко (Н. Гандзюк (жена нач. депо Кирово-Украинское). Образ борца. — М. Пекарский (директор 9-й средней школы ст. Знаменка). Шевченко и народ. — А. А. Шаповалов (пом. машиниста депо Одесса-Товарная). Великий сын великого народа). Ч. Гуд., 5-III.

Літературна сторінка. Творчість авторів-початківців, присвячена 125-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. (Вірші: М. Логвіненко. Гнів поета. — Василь Каліцький. Шевченку. — М. Гордієнко. Тарас — Григорій В'язовський. Ти з нами, Тарас. — Іван Рекун. Село. — Ол. Тарнопольський. Ранок. — Оповідання: Микола Ломов. В дорозі. — Яків Меренер. Над Дніпром), Ч. К., 6-III.

Добірка. Образ Т. Г. Шевченка на сцені. До прем'єри «Поетова доля» в театрі Революції. (Сава Голованівський. Про «Поетову долю». — Заслуж. артист УРСР В. С. Василько. Хвилююча тема. — Засл. артист УРСР И. Ф. Маяк. Як я працював над роллю), Ч. К., 6-III.

В. Василько (засл. артист УРСР). Пьеса о Шевченко в театре Революции, Б. З., 6-III.

Сторінка. Діти — великому поету. (О. Жданович. Діти поету. — Оповідання: Олександр Гольд. Тарас і кобзар. — Рая Фішман. Сестра. — Таня Кнебельман. Картина. — Вірші: Ю. Марков. Пам'ятник. — Нюся Рабінович. Великий поет. — Евсай-Ван. Т. Г. Шевченко. — Д. Полешко. Живий Тарас), М. Г., 6-III.

М. Гольдштейн. Поема «Тарас Шевченко» композитора Данькевича, М. Г., 6-III.

Юбилейный номер. Передовая. Великий поэт-революционер. — А. Недзведский. Черное море в творчестве Шевченко. — О. Жданович. Интернационализм великого поэта. — Инженер зав. им. Марти Б. Вольдинер. Замечательное творчество. — Моторист п-х «Петр Великий» П. Николаенко. Волнующая поэзия. — Матрос п-х. «Кр. Профинтерн» Пармян Кочарава. Величайшая ценность. — Работник Осоавиахима Черноморского бассейна Бугаев. Народный праздник), Мор., 6-III.

Без підпису. На поширеному урочистому засіданні одеського обласного ювілейного Шевченківського комітету, Ч. К., 8-III.

О. Жданович. Ювілейний спектакль-концерт в театрі російської драми, Ч. К., 8-III.

І. Апфельцвайг. Симфонічна поема «Тарас Шевченко» (ювілейний концерт філармонії), Ч. К., 8-III.

Без подписи. На открытии памятника великому кобзарю (Киев, наш спец. корр.), Б. З., 8-III.

Без подписи. «Поетова доля» в одесском Театре Революции, Б. З., 8-III.

Без подписи. Памяти народного поэта (на торжественном заседании областного юбилейного Шевченковского комитета), Б. З., 8-III.

Ювілейний номер. Передова. Великий син українського народу. — Григорій Плоткін. Кобзареві (вірш).—«Р а д я н с ь к и й н а р о д ш а н у є п а м'я т ь п о е т а» — висловлення О. С. Серафімовича, Героя Радянського Союзу С. І. Грицевця, депутата Верховної Ради СРСР А. А. Хенкіна, студента медінституту Л. І. Капанадзе, курсанта курсів держбанку Фаріди Даукаєвої, депутата Верховної Ради УРСР — засл. діяча науки, орденоносця В. П. Філатова, правнуки поета О. Т. Шевченко та орденоносця, голови колгоспу ім. К. Лібкнехта, Одеського району А. М. Мизи.—Академ. Д. К. Третьяков. Великий народний поет. — Проф. Р. М. Волков. Безсмертна слава. — Шевченківські виставки: І. Жук. В науковій бібліотеці. — П. Рувінський. В художньому училищі. — В. Вісмонт. «Полонез» пам'яті Т. Г. Шевченка), Ч. К., 9-III.

Юбилейный номер. Передовая. Великий кобзарь украинского народа. — А. Серафимович (писатель-орденоносец). Замечательная жизнь. — Проф. Р. М. Волков. Шевченко и русская культура. — А. А. Грин. Русская проза Шевченко. — П. Збандуто. Сын родины. — Т. Квитко. Поэт и народ. — Александра Шевченко (правнучка поэта). Наш великий земляк. — Инженер завода им. Ленина В. П. Цуркан. Благородное сердце.— Орденоносец, председатель колхоза им. Окт. Револю-

ции, Одесского р-на М. М. Сочеслов. Сбывшаяся мечта. — Т. Копейкин (Н-ская часть). Родной и близкий.— Ил. Шпарбер. Шевченковские вечера), Б. З., 9-III.

Ювілейний номер. Передова. Великий син народу. — Як. Меренер. Друг селян. — Олександр Тарнопольський. Любов (вірш). — Іван Жук. Драматург. — І. Болясний. Художник. — О. Серафімович. Я за Шевченком вчився писати. — Євген Кравченко. Як ми читали «Кобзаря». — Г. Юр'єв. Великий поет народу. — Без підпису. В театрах міста, М. Г., 9-III.

Юбилейный номер. Передовая. Великий поэт украинского народа. — П. Новаковский. На крыльях песни. — И. Болясный. Могила великого поэта. — Л. Носенко. Поэт-интернационалист, Ч. Гуд., 9-III.

Л. Б—в. Шевченківський вечір в Будинку Журналіста, Ч. К., 11-III.

О. Жданович. «Поетова доля» в Одесском Театре Революции, Б. З., 11-III.

Бор. Подольський. «Поетова доля» в Одеському Театрі Революції. Ч. К., 27-III.

Б. Хуторецька. Шевченко і Гоголь, Ч. К., 30-III.

О. М. Поетові (вірш), Ч. К., 3-IV.

Олесь Гринь. Спи, наш Тарасе (вірш), Ч. К., 3-IV.

Олекса Семенюк. Ти житимеш віки (вірш), Ч. К., 3-IV.

Еміль Шварцер. Шевченківська вистава «Поетова доля» (Постановка Театру Революції), М. Г., 4-IV.

Ф. Юз. Прокинься, Тарасе! (відривок з вірша), М. Г., 24-IV.

А. Недзведский (участник юбилейного шевченковского пленума). Праздник дружбы народов (письмо из Киева), Мор., 12-V.

А. Недзвідський. На республіканській шевченківській виставці (лист з Києва), М. Г., 12-VI.

ЗМІСТ

Технічна редакція і коректура—*І. Зімін*

Обліт № 102. Замовлення № 4498. Тираж 5000. Друк. арк. 14½. Формат паперу 61×868(1/16). Авт. арк. 12,8. Надійшло до друку 23/VIII—39 р. Підписано до друку 26/IV—40 р.

Одеса. Друк. „Чорноморська Комуна", Пушкінська вул. № 32.

7-50
41 80
7-50
5443/479

